

670
MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

M:2
140.970
OSZ

GYÓNI MÁTYÁS

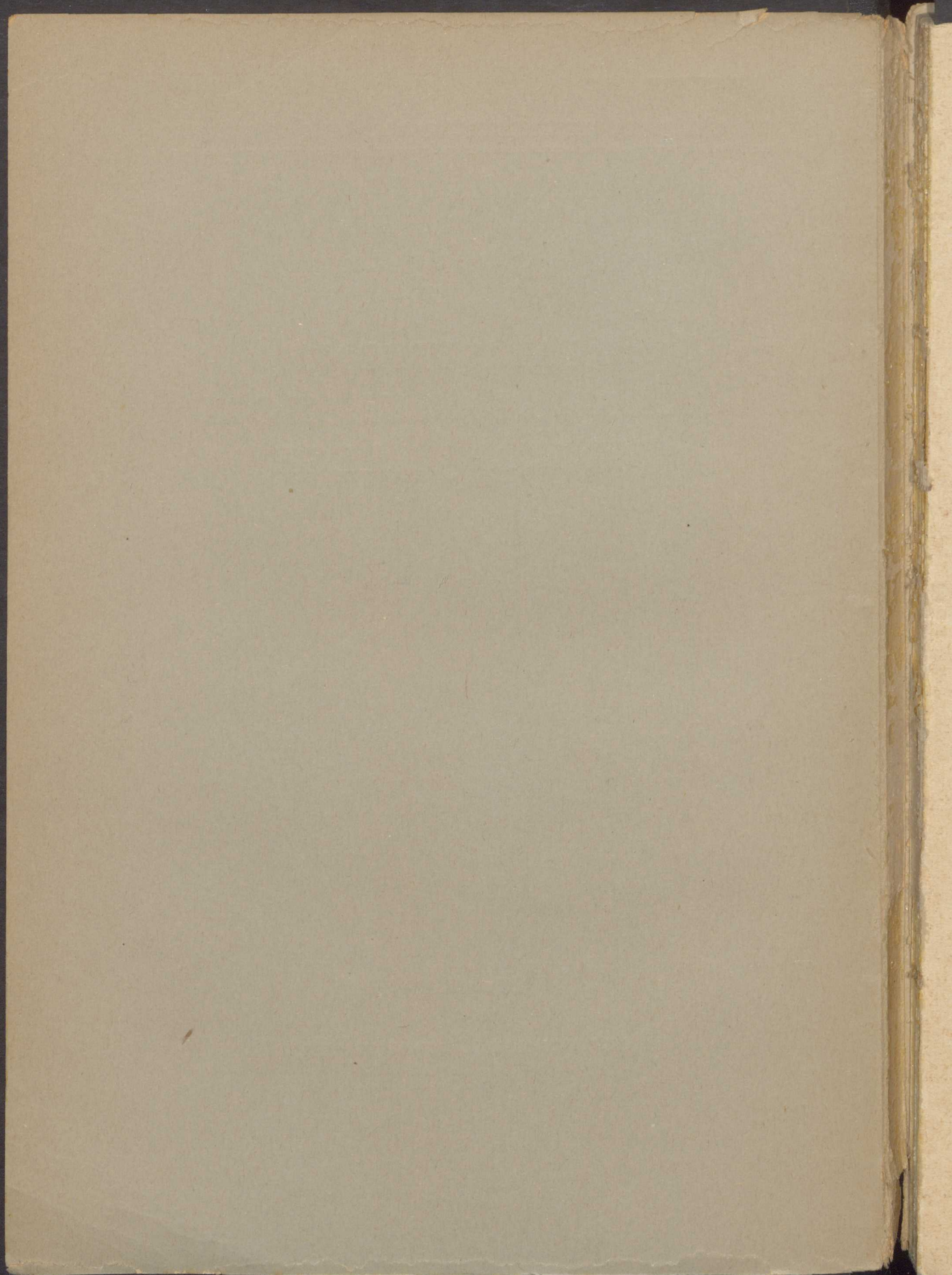
A PARISTRIONI
»ÁLLAMALAKULATOK«
ETNIKAI JELLEGE

BUDAPEST

1942

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT NYOMÁSA

MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

GYÓNI MÁTYÁS

A PARISTRIONI
»ÁLLAMALAKULATOK«
ETNIKAI JELLEGE

ARCHAIZÁLÓ NÉPNÉV ÉS ETNIKAI VALÓSÁG
ANNA KOMNENE ALEXIASÁBAN

BUDAPEST

1942

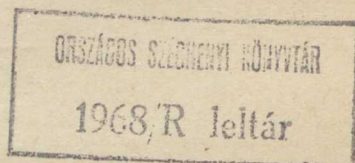
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RT NYOMÁSA

Különnyomat
a Magyar Történettudományi Intézet
1942. évi Évkönyvéből

M 140.970 : 2

FELELŐS KIADÓ: GYÓNI MÁTYÁS

430280. — ATHENAEUM, BUDAPEST.

FELELŐS: KÁRPÁTI ANTAL IGAZGATÓ.

A bizánci történetírók egy csoportja a népek megnevezésében sajátos névadó elvet követett. Egy-egy korokban felbukkanó nép neve mellett vagy a helyett egy a történelemben régen szerepelt, ókori nép nevét használták az illető korukbeli nép megjelölésére. Az antik irodalomban szereplő népnevek egész sora bukkan fel így újra a bizánci íróknál új értelemben, új etnikai értékkel. Ezeket az ókori népneveket többnyire a két nép lakóhelyének földrajzi azonossága, vagy a két nép etnikai azonosítása alapján mint ú. n. *archaizáló népneveket* használták egy-egy a maguk korában szereplő nép jelölésére.¹

A vulgáris, népi görög nyelven író szerzők műveiben nem tapasztaljuk ezt az elvszerű népnévarchaizáló törekvést, csak a klasszicizáló stílusban író szerzőknél. A klasszikus nyelven író, irodalmi igénnyel fellépő középgörög történetíró úgy nőtt fel, hogy neveltetése, tanulmányai állandóan a klasszikus görög szerzők nyelvi és stiláris szabályait állították szeme elé. Az ilyen író azután egész belénevelt nyelv- és stílusérzéke hatalmas erővel kényszeríti arra, hogy művében egy szót se tűrjön, mellyel nyelvi és stiláris kánonja ellen vétene. Ameddig

¹ A népnévarchaizálás okait és módjait kimerítően tárgyalta Moravcsik Gyula, *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, Byzantinische Ztschr. 30 (1929–1930) 247–253 és *A magyar történet bizánci forrásai* (A magyar történettudomány kézikönyve I. köt., 6/b. füz.), Budapest 1934, 244–249, l. a mű végén mellékelt táblázatot is. L. erről a kérdésről még Darkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál*, Budapest 1910 és Byzantinische Ztschr. 21 (1912) 472–487.

csak lehet, kerüli az idegennyelvi szónak művébe való felvételét. Amikor azonban történeti anyagában hely- és személynevek kerülnek eléje, sokszor kénytelen éppen történetírói feladatai miatt feljegyezni művében idegennyelvi neveket. Ekkor azonban kötelességének tartja, hogy legalább tőle telhető ügyességgel, görögül ható köntösben, elgörögösítő végződéssel ellátva lopja bele szövegébe ezeket a neveket. Erre a kifinomult, pedáns válogatásra, finnyás vonakodásra nagyon jellemző éppen annak a XII. századi tudós írónőnek, *Anna Komnene*-nek¹ egyik nyilatkozata, akinek archaizáló népnévhasználatát jelen dolgozatunkban tanulmányozni kívánjuk. Amikor Boemund keresztesei partraszállásának elbeszélése közben két »barbár« helynevet kénytelen megemlíteni, így mentegetődzik: »S ne is rójon meg senki sem bennünket azért, mert ilyen barbár neveket használunk, amelyek bizony beszennyezik a történelem szövetét: hiszen még Homeros sem vonakodott nevükön nevezni a boiotokat meg néhány barbárnevű szigetet az elbeszélés pontossága kedvéért.«² Hogy az idegennyelvi személynevek feljegyzése is hasonló ellenérzést vált ki belőle, azt egy másik nyilatkozatából látjuk majd rövidesen. Ennek az igyekezetnek, — hogy t. i. a klasszikus görög szókincs vérükké vált nyelvi együttesét, stílusharmóniáját barbárnyelvi szavak használatával meg ne zavarják — termékei a bizánci történeti irodalomban oly általános használatú archaizáló népnevek is. A népnévarchaizálás, melynek technikája a korai bizánci kortól kezdve Anna Komnene koráig már tökéletesen kifejlődött, lehetővé tette a klasszicizáló stílusú történetírók számára azt, hogy koruk eseményeit pontosan feljegyezhesék a nélkül, hogy akár egyetlen korukbeli népet saját népi nevükön neveznének. Ennek az iránynak legjellemzőbb példája *Michael Psellos* nem sokkal Anna Komnene születése előtt írt történeti munkája. Psellos úgyszólván törvényként szabta maga elé, hogy a népeket ne a maguk tulajdonképpeni nevén nevezze.³

Természetes, hogy a bizánci történetírók egy részének ez a népnévarchaizáló szokása műveik történeti forrásként való felhasználását

¹ Az írónő életére és művére vonatkozó összes fontosabb tudnivalókat l. Moravcsik Gy., *A magyar történet bizánci forrásai* 183—185.

² *Annae Comnenae porphyrogenitae Alexias* ex. rec. A. Reifferscheidii, Lipsiae 1884. II 81—21—25: καὶ μεμφέσθω μηδεὶς ἡμῖν τοιούτοις χρωμένους δνόμασι βαρβαρικοῖς καὶ ἀπ' ὧν ἔστι τὸ ὄψος τῆς ἱστορίας καταμαίνεσθαι· οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ὅμηρος ἀπηξίωσε Βοιωτοὺς δνομάζειν καὶ τινὰς βαρβαρώδεις νῆσους διὰ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκρίβειαν.

³ V. ö. *Michel Psellos Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (976—1077), ... par É. Renauld, Paris 1928, II 125, 1. jzet.

sokszor nagyon megnehezíti, sőt egyes forrásrészletek értékesítését néha látszólag lehetetlenné teszi. Sokan a bizánci történeti művek forrásértékét éppen az archaizáló népnévhasználat miatt hajlandók lebecsülni. A bizantinológia egyik fontos feladata tehát az, hogy a népnévarchaizálás okozta nehézségek fokozatos kiküszöbölésével visszaállítsa a bizánci források eredeti forrásértékét.

Az alábbiakban egy példán szeretnők bemutatni: mennyi nehézséget, félreértést okoz néha egy ki nem bogozott értelmű archaizáló népnév, majd egy módszertani kísérletet mutatunk be Anna Komnene két archaizáló népnévének megfejtésére.

I.

Anna Komnene atyja, Alexios Komnenos császár (1081—1118) uralkodása történetét feldolgozó Ἀλεξιάς című műve VI. könyvében Alexiosnak a Robert Guiscard-ral, majd a kisázsiai szeldzsuk törökökkel vívott háborúját beszéli el. A könyv végén, a 14. fejezetben egy új háború elbeszélésére akarva áttérni ezt írja:

Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἄλλης βουλομένη δὲ δεινότεραν καὶ μείζονα τῆς προλαβοῦσης κατὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς ἔφοδον διηγῆσασθαι εἰς ἀρχὴν αὐθις καθιστῶ τὸν λόγον· ἄλλα γὰρ ἐπ' ἄλλοις διεκομάνθησαν. γένος τι Σκυθικὸν παρὰ τῶν Σαυροματῶν καθ' ἐκάστην σκυλευόμενοι ἀπάραντες τῶν οἴκοι κατῆλθον πρὸς τὸν Δάνουβιν. ὥς δὲ πρὸς ἀνάγκης ἦν αὐτοῖς μετὰ τῶν κατὰ τὸν Δάνουβιν οἰκούντων σπείσασθαι, τούτου συνδόξαντος πᾶσιν εἰς ὁμιλίαν ἦλθον μετὰ τῶν ἐκκρίτων, τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου καὶ τοῦ Σεσθλάβρου καὶ τοῦ Σατζᾶ (χρὴ γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μνησθαι τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν, εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμαίνεται), τοῦ μὲν τὴν Δρίστραν κατέχον-

»Ázonban ezekről a dolgokról elég ennyi; mivel pedig most egy a rómaiak birodalma ellen irányuló, az előbbinél veszedelmesebb és nagyobb támadást akarok elbeszélni, megint az elején veszem fel az elbeszélés fonalát, hiszen egyik eseménycsoport hullámként torlódott a másikra. Valamiféle skytha nép, mivel a sauromaták nap-nap után fosztogatták, felkerekedvén hazulról leereszkedett a Dunához. Mivel pedig kénytelenek voltak egyezsége lépni azokkal, akik a Duna vidékén laktak, mindnyájuk közös elhatározása folytán megbeszélést kezdtek azok főembereivel: Tatuval,¹

¹ Anna Komnemenál a név nominativusa Τατοῦ = Tatu (v. ö. *id. kiad.* I 242₁), míg a többi írók általában Tatusról beszélnek.

τος, τῶν δὲ τὴν Βιτζιναν καὶ τὰλλα. σπεισάμενοι γοῦν μετ' αὐτῶν ἀδελῶς τοῦ λοιποῦ διαπερῶντες τὸν Δάνουβιν ἐλήζοντο τὴν παρακειμένην χώραν, ὡς καὶ πολί-
χινά τινα κατασχεῖν. κἀντεῦθεν ἐκε-
χειρίαν τινα σχόντες ἀροτριῶντες ἔσπερον
κέγχρους τε καὶ πυρούς.

akit Chalisnak is híttak, meg
Sesthlavosszal és Satzasszal (t. i.
meg kell említenünk a náluk vezető
szerepet játszó férfiak nevét is,
noha beszennyeződik tőlük a tör-
ténelem teste), kik közül amaz
Distrában parancsnokolt, emezek
pedig Vitzinában és más helyeken.
Miután tehát megegyeztek velük,
azután már nyugodtan átkelve a
Dunán fosztogatták a mellette el-
terülő vidéket úgyannyira, hogy
néhány kisebb várost is elfog-
laltak. Majd ezután némi fegyver-
szünethez jutva szántogatva kölest
és búzát vetettek.¹

Erről a Tatu nevű dristrai főemberről s a vele kapcsolatban álló
dunamelléki »skythák«-ról egy dunavidéki zendülés leírása kapcsán
még három másik bizánci történetíró is említést tesz. Ezek közül
Michael Attaleiates írja meg a történeteket a legrészletesebben 1079—
1080-ban írt *Ἱστορία*-jában:²

Ἐν τούτοις οὖν τῶν βασιλικῶν φρον-
τισμάτων ὑπόντων, μᾶλλον δὲ τῶν τοῦ
Νικηφόρου δεινῶν βουλευμάτων συνα-
γομένων, ἤρξατο μὲν ὑπορρεῖν ὁ αἶτος
καὶ καταλήγειν τὰ τῆς εὐθηνίας εἰς
ἐνδειαν, ἤρξαντο δὲ ὁ τῶν πολλῶν γογ-
γυσμός, καὶ μᾶλλον τῶν ἀκριβῶς ἐπιστα-
μένων τὸ ἄτοπον, καὶ ὅσοι τῶν γινο-
μένων κακῶν ἐγγυτέρῳ καθίσταντο.
ἐθρολλεῖτο δὲ καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἱστρον
κατοικοῦν μίξοβάρβαρον. παράκεινται
γὰρ τῇ ὁχθῇ τούτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι
πόλεις, ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον

»Miközben ezekre a dolgokra
irányultak a császár törekvései,
helyesebben szólva: míg ezekben
a dolgokban összpontosultak Nike-
phoros szörnyű tervei, a gabona
kezdett eltűnni s a jólét végül is
kezdett ínségre fordulni. Nőttön-
nőtt a sokaság morgolódása, külö-
nösen azoké, akik pontosan ismer-
ték a fonák intézkedést s akik
közelebb álltak a bajok bölcső-
jéhez. De közbeszéd tárgya volt
a Duna mellett lakó félbarbár

¹ *Id. kiad.* I 222₁₃—223₈.

² *Michaelis Attaliotae Historia*, rec. I. Bekker, Bonn 1853, 204₁₃—206₁₀.
A szerzőről és művéről I. Moravcsik Gy., *i. m.* 180—181.

ἔχουσαι πλῆθος, καὶ ὀπλιτικὸν οὐ μικρὸν ἀποτρέφουσαι. πρὸς αἷς οἱ περαιωθέντες Σκυῖται τὸ πρότερον τὸν Σκυθικὸν ἐπιφέρουσι βίον. παρ' ὧν καταληγόμεναι, καὶ τὰς ἐκ τῶν βασιλικῶν ταμείων ἀποστελλόμενας ἐτησίως φιλοτιμίας σπουδῇ τοῦ Νικηφόρου περιεκόπτοντο. καὶ κατὰ τοῦτο τινες τῶν τοιούτων πόλεων εἰς ἀποστασίαν ἀπέβλεψαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων παρήγγελλον. σκεψάμενοι δ' οἱ περὶ τὸν βασιλέα σατράπην στείλαι τῶν οἰκειοτάτων αὐτῶ, ἔγνωσαν κατεπάνω τῆς Δρίστρας χειροτονῆσαι Νέστορά τινα τῶ τῶν βεσταρχῶν μὲν ἀξιώματι τετιμῆμενον, ἀπὸ Ἰλλυριῶν δὲ τὸ γένος ἔλκοντα καὶ δοῦλον πατρῶν γεγονότα τοῦ βασιλεύοντος. ὃν καὶ τῇ τοσαύτῃ τιμῆσας ὁ τηνικαῦτα κρατῶν ἀρχῇ, ἐξαπέστειλε μετὰ τινῶν Δριστρηνῶν ὑπισχνουμένων τῶ βασιλεῖ τὴν εἰς τοῦτον τοῦ κάστρου μετάθεσιν. ἀπελθὼν δέ, καὶ τινα χρόνον διηνυκῶς, εὗρισκε μὲν τοὺς ἐγγωρίους μικρὸν τι ἢ οὐδὲν τὴν τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων κυριότητα ἐπιστρεφομένους, εἰς δὲ τὸν ἐξάρχοντα τούτων (Τατρὺς αὐτῶ προσηγορία) τὴν ἐξουσίαν τῆς ἄκρας ὀλοσχερῶς ἀναφέροντας. εἴτε δὲ φόβῳ τούτων ὁ Νέστορ κατασεισθεῖς, εἴτε τῶ ὁμοτίμῳ τοῦ γένους τῆς ἐκείνων ἐρασθεῖς προαιρέσεως, εἴτ' ἐκ τῆς καταλαβούσης αὐτὸν φήμης δηχθεὶς τὴν ψυχὴν, ἥτις ἦν ὡς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ καὶ τὴν οὐσίαν τῶ δημοσίῳ ἐγγράφουσι προφάσει τοῦ μὴ καταναλῶσαι τὸ δοθὲν αὐτῶ χρυσίον ἐκ τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν εἰς δέον (καὶ γὰρ δυσμενῶς ἔχων πρὸς αὐτὸν ὁ Νικηφόρος ἐπραττε τοῦτο κακῶς, τῶ φθόνῳ καὶ τῇ κακοηθείᾳ μὴ προτιμᾶν τὸ συμφέρον εἰδὼς, καὶ τιμωρῶν ἐπι-

lakosság is. T. i. ennek a partja mentén sok és nagy város van, melyek nagyszámú lakossága mindenféle nyelvűekből verődött össze és amelyek nem kis katonaságot tartanak el. Ezekbe a városokba az előzőleg oda átkelt skythák beviszik a maguk skytha életmódját. Ezekről a skytháktól fosztogatva a városok ráadásul még Nikephoros buzgólkodása következtében azoktól az ajándékoktól is elestek, amelyeket a császári kincstárból évente szoktak nekik küldeni. S e miatt azután néhány ezek közül a városok közül fellelésre kezdett gondolni és hírt adott a besenyők népének. A császár környezetében lévők helytartót szándékozván odaküldeni a császár legbizalmasabb emberei közül, úgy határoztak, hogy valami Nestort tesznek meg Dristra katepanónjának, aki már a vestarchesek méltóságával volt kitüntetve, családja az illyrektől származott s atyai szolgája volt az uralkodónak. Ezt a Nestort az akkori császár még ezzel a nagy tisztséggel is kitüntetve elküldte néhány dristrai polgár kíséretében, akik azt ígérték a császárnak, hogy Nestor kezére juttatják az erődöt. Miután pedig elment és valamelyes időt már ott töltött, úgy tapasztalta, hogy az odavalósiak jóformán egyáltalán nem hajlandók a rómaiak császárának főségét tiszteletben tartani, hanem a fellegvárparancsnokságát teljesen a maguk

σφαλῶς τὸν ἀκρίτην, ἐν οὕτῳ συγχύσει
τῶν πραγμάτων ὑπαρχόντων, καὶ πρὸ
τοῦ δοῦναι λόγον τῆς διοικήσεως), τῆς
αὐτῆς ἐκείνοις βουλῆς καὶ γνώμης ἐπὶ
συνθήκαις καὶ ὅροις κοινωνῶς ἐχρημά-
τισε, καὶ πρὸς τὰς ὁμολογίας ταύτας
καὶ τὸ τῶν Πατινᾶκων ἔθνος συναρ-
μοσάμενος πολεμεῖν τοῖς Ῥωμαίοις μετ'
αὐτῶν ἀσπόνδῳ τῇ μάχῃ συνέθετο.
συγκινήσεως οὖν γενομένης τοιαύτης,
τὰ περὶ τὸν πόλεμον καὶ τὴν τῆς
Ῥωμαϊκῆς χώρας ἐπιδρομὴν αὐτοῖς
ἐξηρτύετο.

főnökének kezébe adják (ennek
Tatrys volt a neve). Erre Nestor
akár azért, mert a történetek miatt
félelem rendítette meg, akár azért,
mert származása egyenrangúsága
miatt rokonszenvet kezdett érezni
elhatározásukkal szemben, akár
pedig azért, mert elkeserítette lel-
két az a hozzája érkezett hír,
mely arról szólt, hogy házat és
vagyonát elkobozzák a kincstár
javára azzal az ürüggyel, hogy
a neki a császári kincstárból folyó-
sított pénzt nem a kellő célra
fordította (t. i. a vele szemben
ellenséges érületű Nikephoros kö-
vette el ezt az aljasságot, aki a
maga irigységében és jellemtelen-
ségében már nem tudta tisztelet-
ben tartani a közérdeket s ilyen
csalárd módon akart bosszút állni
a határkormányzón, noha ennyire
zűrzavaros volt a helyzet, még
mielőtt az számot adhatott volna
kormányzati ténykedéséről), mint
az övékkel azonos terv és szándék
szerződéssel és esküvel elkötele-
zett részese kezdett eljárni s ezen
szövetségük számára még a bese-
nyők népét is megnyerve meg-
egyeezett velük abban, hogy en-
gesztelhetetlen harcot indítanak a
rómaiak ellen. Miután tehát ilyen
mozgolódás indult meg, készülőd-
tek a háborúra s a római terület
megrohanására.»

Ezután elbeszéli Attaleiates még azt, hogy Nestor a besenyőkkel
végigdúlja Makedoniát és Thrakét, majd Bizánc falai alatt táborozva
hiába követeli Nikephoros eunuch kiadását. A városban járt besenyők

abba a gyanuba keveredtek, hogy Nestor ellen fondorkodtak. Ezért Nestor seregével elvonul a város alól és a többi besenyőkkel egyesülve Makedonián át visszamegy a Dunamellékre.¹

Az időrendben következő bizánci történeti munka, mely a Nestor-féle lázadásról megemlékezik, a nem sokkal később íródott, ú. n. *Skylitzes folytatása* (*Skylitzes continuatus*). Ennek elbeszélése tartalmilag teljesen megegyezik Attaleiatesével és nem egyéb, mint Attaleiates idézett helyének kivonata:²

Ἐν δὲ ταῖς παρακειμέναις τῇ ὁχθῇ τοῦ Ἰστρου πόλεσι τῶν στρατιωτῶν ἡμελημένων οἱ αὖ μὴδὲν εἰς διοίκησιν λαμβανόντων, στέλλεται ὁ βεστάρχου Νέστωρ, δοῦλος γερονῶς τοῦ πατρὸς τοῦ βασιλέως, δοῦξ τῶν Παριστρίων ὀνομασθεῖς, καὶ συμφωνήσας τῷ Τάττῳ ὡς ὁμῶς γινώμονι, Πατζινάκοις πλείοσιν ὀπλισθέντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν παρεγένοντο.

»Mivel pedig a Duna partján lévő városokban a katonákat elhanyagolták, már amennyiben t. i. ezek semmit sem kaptak ellátásuk céljára, Nestor vestarchest küldik ki oda, kinevezvén a Dunamellék duxává, Nestort, aki már a császár atyjának szegődött volt szolgálatába. Miután ez megegyezett Tatusszal, mint hasonló gondolkodású emberrel, jó sok besenyővel felszerelkezve a főváros alatt termettek«.

Majd néhány sorban összefoglalva ő is elmondja, hogy Nestor hiába követeli Nikephoros eunuch letételét. Emberei cselt szőnek ellene; erre elvonulva a város alól, végigpusztítva Makedoniát, Thrakét és Bulgária szomszédságát, elvonul a besenyők földjére.

Azt, amit *Ioannes Zonaras* 1118 után, *Ioannes Komnenos* császár uralkodása alatt írt *Ἐπιτομή ἱστοριῶν* -jában Nestorék megmozdulásáról mond, tartalmilag bizvást lehetne — *Zonaras* egyebütt is követett gyakorlatának megfelelően — *Skylitzes continuatus*-ból átvettnek tekinteni. Elbeszélése csak annyiban mutat némi önállóságot, hogy Tatust határozottan a besenyők vezérének nevezi:³

¹ *Id. kiad.* 207²¹—209²³.

² *Excerpta ex Breviario Historico Ioannis Skylitzae curopalatae*, az I. Bekkertől Bonnban, 1839-ben közreadott Kedrenos-kiadás II. kötetében, 719⁸—13. Erre a munkára nézve l. *Moravcsik Gy.*, *i. m.* 181—182.

³ *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum libri XIII—XVIII.* [III] ed. Th. Büttner-Wobst, Bonn 1897, 713⁸—13. A szerzőre és művére vonatkozólag l. *Moravcsik Gy.*, *i. m.* 185—187.

Δούλος δέ τις τοῦ πατρὸς τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Νέστωρ ὄνομα, βεστάρχης δὲ τὸ ἀξίωμα, δούξ τῶν Παριστρίων προχειρισθεὶς ἤρεν ὄπλα κατὰ τοῦ βασιλέως. ὁμαιοχμίαν γὰρ θέμενος μετὰ τινος ἀρχηγοῦ Πατζινάκων, ὃς ἐκαλεῖτο Τατούς, εἰς τὴν τῶν πόλεων βασιλεύουσαν παρεγένοντο καὶ παρενέβαλον πρὸ αὐτῆς.

»E császár atyjának valami szolgálója, kit Nestornak hívtak s a vestarchesi méltóságot viselte, miután a Dunamellék duxává nevezték ki, fegyvert ragadott a császár ellen. Ugyanis fegyverbarátságot kötve a besenyők valami Tatus nevű vezérével a városok császárnőjénél¹ termettek és tábort ütöttek előtte.«

Ezután Zonaras is elmondja röviden a vállalkozás lefolyását.

A dunamelléki skythák lázadásának utóhangját, Nikephoros Botaneiates császárhoz (1078—1081) küldött hódoló követtségük történetét *Michael Attaleiates* beszéli el:²

Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἰστρον Σκύθαι καὶ αὐτοὶ τῇ φήμῃ τῆς τοῦ βασιλέως εὐγενείας καὶ ἀνδρίας καὶ τῆς συστρεφομένης ἐπ' ἀμφοτέρωθεν δεξιᾶς, δωρηματικῆς τε ὑπὲρ τῶν οἰκετῶν καὶ δορυβρέμονος κατὰ τῶν ἀντιθέτων ἐχθρῶν, εἰς διανοίας συνελθόντες εὐσχήμονας πρέσβεις ἀπέστειλαν εἰς αὐτόν, τὰ πιστὰ καὶ οὗτοι τῆς ἑαυτῶν ὑπακοῆς παρεχόμενοι. καὶ τὴν πληροφορίαν εἰσάγοντες οἱ πρέσβεις, καὶ τινὰς ἀποστάτας συνδυάσαι τοῖς Πατζινάκοις ἐπὶ τοῦ προβεβασιλευκότος διαγνωσθέντας ἐνώπιον αὐτοῦ δεινῶς κατηχίσαντο, τὸ σχίσμα πάντως παραδεικνύοντες καὶ τὴν ἀπ' ἐκείνου προφανεστάτην ἀπόστασιν. ἔκτοτε τοίνυν οὐκέτι πρὸς ἐπιδρομὰς καὶ ἀρπαγὰς χωρῆσαι καὶ τι τῶν Ῥωμαϊκῶν παραβλάψαι χωρίων ἐτόλμησαν.

»A Duna vidékén lakó skythák maguk is a császár nemességének és derekasságának hírére, meg annak hallatára, hogy jobbjá mindkét dologra gyorsan mozdul: hívei megjutalmazására is, meg a neki ellenszegülő ellenség ellen való lándzsazúdításra is, jobb belátásra térve előkelő követeket küldtek el hozzá, biztosítékait adva ők is alattvalói engedelmességüknek. S teljes biztosítékot vivén neki a követek e mellett még egyes hit-szegőket, akikre rábizonyult az, hogy az előző császár alatt a besenyőkkel egyezkedtek, a császár színe előtt szörnyen megcsúfoltak, teljesen szeme elé tárva az elszakadást és az ellene történt pártütést. Ettől kezdve már azután többé nem vetemedtek arra,

¹ Bizáncnál.

² *Id. kiad.* 302₁₄—303₈.

hogy megrohanásokra és rabló-hadjáratokra vonuljanak ki, vagy bármi tekintetben is kárt tegyenek a római területekben.»

Anna Komnene fent idézett helye és a hozzá kapcsolódó másik négy auktorhely éppen a bennük szereplő Σκόθαι és Σαυρομάται archaizáló népnevek révén egy rendkívül érdekes, hosszantartó és heves vitában tárgyalt etnikai természetű problémacsoportot rejtenek magukban. Ahhoz azonban, hogy az ezekkel a problémákkal foglalkozó eddigi tudományos irodalmat eredményesen ismertethessük, belőle a fenti auktorrészekhez fűződő kérdéscsoportot felvázolhassuk és eljuthassunk a kérdések megoldásához, előbb egy történeti keretet kell adnunk. Előzményként röviden vázolnunk kell Bizánc kapcsolatba kerülését a Dunamelléken egymásután felbukkano »barbár« népekkel: a besenyőkkel, az úzokkal és a kúnokkal, a bennünket érdeklő korig.¹ Majd pedig meg kell világítanunk az idézett auktorhelyek eseményeinek színteréül szolgáló Dunamellék (Paristrion) mibenlétét és történeti helyzetét a kérdéses korban.²

A besenyőket a bizánci birodalom már a IX. század végén megismerte. 889-ben a besenyők az úzok nyomása miatt átkeltek a Volgán és továbbvonulásra kényszerítették a magyarságot is. 895-ben a VI. Leon bizánci császár és ennek magyar szövetségesei ellen harcoló Symeon bolgár cár használja fel a besenyőket a magyarok ellen. Az ekkor már a Don és a Dnyeper között lakó besenyők és a bolgárok közös támadása kényszerítette a magyarságot mai hazája elfoglalására. Így terjedt ki

¹ Ebben az összefoglalásban e három nép történetének csak azokat a lényeges eseményeit vázoljuk, amelyeket a történettudomány a bizánci, orosz, valamint más keleti és nyugati források adataira támaszkodva már leszögezett. Összefoglalásunk a következő történeti feldolgozásokon alapszik: F. Chalandon, *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081–1118)*, Paris 1900; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates* (Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs des Altertumswissenschaft I. 2), München 1940; Kossányi Béla, *Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században*, Századok 57–58 (1923–1924) 519–537; C. Necşulescu, *Năvălirea Uzilor prin țările române în Imperiul Bizantin*, Revista Istorică Română 9 (1939) 185–206.

² Ez a történeti keret másik részéül szolgáló összefoglalás tulajdonképpen már egy a fenti auktorrészekhez kapcsolódó mellékkérdés előlegezése. Ennek a kérdésnek a terjedelmes irodalmát kiemeljük az etnikai problémacsoport irodalmából és csak vázlatosan ismertetjük, mivel dolgozatunk kitűzött feladatának megoldásában nem játszik döntő szerepet.

a besenyők hazája a Dontól most már az Aldunáig. Jelentőségükre már Konstantinos Porphyrogennetos is a legnagyobb nyomatékkal mutat rá. Bizánc szövetségesként használta fel őket északon mindenkori ellenségei ellen. A X. századi bizánci politikában egyik alapelv volt a besenyőkkel való együttműködés. A besenyők adott alkalommal sakkban tudták tartani a bolgárokat és a magyarokat, s el tudták zárni az oroszok Bizánc felé vezető útját. 944 őszén Igor orosz fejedelem támadó seregében segédcsapatként jelennek meg besenyők a Dunánál. 968-ban viszont a meggyengült dunai Bulgáriában uralomra berendezkedő Svyatoslavot a besenyők Kiev elleni támadása kényszerítette hazatérésre. Amikor azután Bizánc meghódította a bolgár birodalmat, a besenyők az Alduna vonalánál közvetlen szomszédaivá lettek a bizánciaknak. A besenyők rablóhadjáratai többé már nem a birodalom ellenségei ellen irányultak, hanem magának a bizánci birodalomnak a tartományai ellen. Közvetlenül II. Basileios halála után, 1027-ben átkelnek a Dunán, azonban III. Romanos Argyros (1028—1034) leveri őket. IV. Michael (1034—1041) idejében megint átkelnek a Dunán és Thrakét pusztítják. Bizánc nem mindig tudta a Dunán át betörő besenyő hordákat visszaverni. A gyenge IX. Konstantinos Monomachos (1042—1055) elkövette azt a hibát, hogy a támadókból határőröket akart csinálni. Az ő idejében ugyanis a besenyő hordák főembereinek, Kegenek és Tyrachnak az egyenetlenkedései végleges szakadásra vezettek a besenyők között. Kegen két besenyő törzzsel, mintegy 20.000 emberrel 1048-ban eljut Silistria (Drisztra) közelébe a Dunához. A Paristrion akkori duxa, Michael, Anastasios fia jelentette a császárnak a besenyők érkezését. A császár Kegen a fővárosba hívatta és patrikiosi címet adott neki, besenyői pedig földet és három erődöt kaptak a Paristrionban azzal a kötelezettséggel, hogy védelmezik a birodalom határszéleit. Kegen és a besenyők ezreit meg is keresztelték. Az új bizánci határőrök, Kegen alattvalói, sűrű fosztogatásaikkal igyekeztek bosszút állni a Dunától északra elterülő lapályon maradt honfitársaikon. Tyrach követek útján hiába kérte Konstantinos Monomachost, vessen gátat Kegen dúlásainak. Végre nagy sereggel tört a Dunán át a birodalomba, de egy hatalmas járvány megtizedelte seregét. Tyrach erre megmaradt híveivel együtt letette a fegyvert s meghódolt a császár előtt. Konstantinos Monomachos az új besenyő jövevényeket Bulgária lakatlan területeire telepítette le. Amikor azonban Tyrach besenyőit Bizánc a szeldzsukok ellen akarta felhasználni, azok visszaszöktek régi hazájukba és 1050-ben már újra fosztogatták a birodalmat. De Kegen dunamelléki besenyői sem bizonyultak megbízhatóbbaknak. A bizánci kormány-

zatnak többször is fegyvert kellett ragadnia új alattvalói ellen, mert azok rablóhadjáratokban pusztították a birodalom szomszédos tartományait. Konstantinos Monomachos több vereséget szenvedett tőlük és kénytelen volt ajándékokkal, új földjuttatásokkal és magas udvari tisztségek adományozásával megvásárolni főembereik jóindulatát. Azonban a besenyő betörések félbeszakadása, mely 1059-ig tartott, nem annyira ennek a békepolitikának, mint inkább egy új nép, az úzok előnyomulásának volt köszönhető.

Az *úzok*, ez a másik türk nép, a IX. század előtt az Ural-folyón és a Kaspi-tengeren túl laktak az Altaj-hegységig, Középázsiaiban. Európában való megjelenésük előtt két nagy ágra váltak szét: az egyik Nyugat felé indult, a másik Középázsiaiban maradt. Az Ázsiaiban maradt úzok a szeldzsuk törökök ősei. A másik ág, mely a mai Oroszországon át Nyugat felé vonult, a IX. század vége felé kelt át az Ural-folyón. Szövetkeztek a kazárokkal a besenyők ellen és meghódították a besenyők hazáját, akiknek kis töredéke meghódolt az úzoknak, legnagyobb részük azonban tovább húzódott nyugatra, maguk előtt tolva a magyarokat. Az úzok új hazáját, *Oğz*-t Konstantinos Porphyrogenetos írja le *Πατζινακία, Χαζαρία* és *Άλανία* szomszédságában. Hosszú ideig, 1060 tájáig laktak a besenyőktől elhódított új hazát. Az orosz krónikák gyakran emlegetik őket torkokként. 984-ben Vladimir kievi hercegnek a Volga és a Káma közti bolgárok elleni hadjáratában szerepelnek szövetségesként. Kazáriának a XI. század első évtizedében bekövetkezett bukása utat nyitott az úzok további nyugati terjeszkedésének az oroszok és a besenyők rovására. 1054-ben Vsevolod perejaszlavl'i fejedelmet támadják már az úz-torkok. 1055-ben tehát már elérték a Dnyeper vonalát, sőt azon túl is terjeszkedtek. 1060-ban az orosz fejedelmek szövetséget kötöttek az úzok ellen. A szárazföldi hadseregen kívül hajóhadat is szerveztek ellenük. Erre az úzok elmenekültek addigi hazájukból és tovább húzódtak a Balkán-félsziget felé. Szálláshelyeik ekkor az orosz fejedelemségek déli és a bizánci birodalom északi határszélei között, a Bug és Szeret folyamvidékén voltak. 1064-ben már az Aldunánál jelentek meg, hogy Bizáncra támadjanak.

Kétségtelen, hogy az úzok elvándorlását nagy részben a *kúnok* előnyomulása is okozta, akik ugyanazt a szerepet játszották az úzokkal szemben, mint az úzok a besenyőkkel szemben. A kúnok (polovecek) akkor kezdtek megmozdulni a délorosz szteppéken, amikor az úzok még hatalmuk tetőfokán voltak. Előcsapataik 1055-ben érték el az orosz fejedelemségek határait. 1061-ben harcoltak először az oroszokkal. 1068-ban három orosz fejedelmet győznek le, de ugyanebben az évben

Svjatoslavl-tól vereséget szenvednek. 1070 felé délre kanyarodnak, a Dnyeper környékére, az úzok korábbi lakóhelyére. 1071-ben már a kievi fejedelemség délnyugati határszéleinél harcolnak. A Balkánon azonban csak 1078-ban bukkannak fel először.

Az a terület, ahol a bizánciak ezzel a három néppel egymás után közvetlen érintkezésbe kerültek, a mai Dobrudzsa volt, melyet az egykorú bizánci források *Paristrion*, *Paradanuvion*, *Paradunavis* (= Dunamellék) néven emlegetnek. Mindaz, amit ma a történettudomány a *Paristrion*-ról tud, nagyjában három tudós: *N. Bănescu*, *P. MutaŃciuv* és *V. N. Zlatarski* buzgó kutatómunkájának köszönhető. A *Paristrion* mibenlétét a kolozsvári egyetem volt bizantinológus professzora, *N. Bănescu* kezdte először felderíteni és vizsgálni hosszú időn át végzett gondos forrástanulmányok segítségével. Mindjárt, amikor először kezdett foglalkozni a *Paristrion* kérdésével,¹ megállapította, hogy a *Paristrion*, a »dunai városok és területek« katonai és közigazgatási egysége, a bizánci birodalomnak egy határdukatusa volt. Területe jóval Silistriától nyugatra kezdődött s a Duna torkolatáig terjedt. Vezetőjének, a bizánci kormányzónak székhelye a megerősített Silistria (*Dristra*, *Dorostolon*) volt. Létesítésének terminus post quemje Samuel bolgár cárságának II. Basileios-tól történt meghódítása lehetett. A besenyő betörések veszedelme miatt kellett ezt a határrészt megerősíteni és a régi Bulgária területéből kiszakítva külön határdukatussá tenni. A bizánci történeti irodalom és a sigillographia adatainak lelkiismeretes felhasználásával sikerül is neki mindjárt összeállítania a *Paristrion* kimutatható duxainak egy kis jegyzékét s az ezek személyére és működésére vonatkozó adatokat. Majd egy újabb magvas tanulmányában² már mindkét balkáni bizánci tartománnyal foglalkozik, amelyek II. Basileios császár hódításai nyomán alakultak ki, t. i. Bulgaria-és *Paristrion*-tartománnyal. A Balkán-félsziget legsötétebb korszakába, a XI. és XII. század történetébe sikerül neki az e korra vonatkozó bizánci

¹ *Cele mai vechi Ńtiri bizantine asupra Romănilor dela Dunarea-de-Jos*, Anuarul Institutului de Istorie NaŃională, Universitatea din Cluj, 1 (1921–1922) 138–161.

² *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel (1018)*. Nouveaux duchés byzantins: *Bulgarie et Paristrion*, Académie Roumaine, Bulletin de la section historique 10 (1923) 49–72. Ennek, valamint előző értekezésének eredményeit olaszul is összefoglalta: *La 'Roma nuova' alle foci del Danubio*, L'Europa orientale 3 (1923) 580–585. Fenti tanulmánya elkészültét s a Román Akadémia előtt 1923 februárjában történt bemutatását Bănescu előre jelezte egy rövid közleményben: *Ergänzendes zu »Paristrion«*, Byzantinisch-Neugriechische Jb. 4 (1923) 252–253.

források gondos tanulmányozása és a sigillographia eredményei segítségével új fényt vetnie. Sikerül kimutatnia a Paristrion nyugati szomszédságában egy külön Bulgaria-tartomány létezését, melyet egy Skopljében székelő στρατηγὸς αὐτοκράτωρ vezetett. Ezt a tartományt nem sokkal a bolgár birodalom meghódítása után rendezték be és az Asenidák birodalmának megalapításáig állott fenn, nyugaton Dyrrhachion-strategatustól, keleten a Paristriontól határolva. Sikerül neki a tartomány 12 strategosát is meghatároznia.¹ Ami a bennünket itt érdeklő Paristrion (Paradanuvion, Paradunavis) tartományt illeti, Bănescu hangsúlyozza ennek a Bulgaria-dukátustól teljesen független létezését. Zlatarski idevonatkozó felfogásával² szemben bizonyítja Bănescu, hogy Bizánc uralma a Paristrionban korántsem volt csak névleges, hanem Bizánc tényleges uralmat gyakorolt ott Samuel bolgár birodalmának bukásától az Asenidák birodalmának megalakulásáig. Már II. Basileiosnak megvolt Dristrában a maga strategosa. 1030 táján az állandó veszedelem miatt határdukátussá szervezték a Paristriont s élére katepanót állítottak. Majd 1048-ban Kegen besenyőit engedték be a Paristrion három erődjébe határörökként. Bănescu szerint a bolgárok már nem lehettek nagy számban ezeken a határszéli, oly gyakran feldúlt vidékeken.

Erre azután P. Mutafčiev, a szófiai egyetem tanára is hozzászólt a Paristrion- és Bulgaria-tartományok kérdéséhez.³ Ráolvassa Bănescu, hogy a két tartomány meglétét duxaikkal és határaikkal együtt már Bănescu »felfedezése« előtt közel negyven évvel közismertté

¹ Bănescunak a Bulgaria-tartományra vonatkozó fejtegetései itt most csak annyiból érdekelnek bennünket, amennyiben Bănescu ezirányú fejtegetései ellentmondanak annak a — főleg bolgár tudományos körökben — erre vonatkozólag már megszilárdult véleménynek, hogy Bulgária (legalább is Alexios Komnenos trónralépéséig) bizánci fennhatóság alatt is egység maradt s teljes egészében a skopljei dux igazgatta. Bănescu most azt mutatta ki, hogy II. Basileios hódítása a régi bolgár területen mélységes politikai változásokat okozott: a skopljei dux a két balkáni bizánci tartomány közül csak az egyik kormányzója volt, azé t. i., mely megőrizte a Bulgaria nevet. Látni fogjuk, hogy a bolgár tudósok hevesen támadják majd Bănescunak ezt a tételét. Támadásuk azonban átlendül Bănescunak a Paristrionra vonatkozó eredményeire, valamint az ottani állítólagos oláh lakosság hipotézisére is. Mi a következőkben a vitának főként ezt az oldalát kísérvük majd figyelemmel.

² V. ö. W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren* I (Bulgarische Bibliothek, Bd. V), Leipzig 1918, 91.

³ *Zu den Themen Bulgarien und Paristrion*, Byzantinische Ztschr. 26 (1926) 250—251.

tette N. Skabalanovič orosz tudós.¹ Amikor a bolgár birodalmat a bizánciak meghódították, akkor már a két tartomány felállítása nem »politikai változás« volt, hanem csak adminisztratív változtatás. Paristrion különálló létezése sem olyan jelentőségű, hogy most már Bănescu az »ezeken a vidékeken megnyilvánuló politikai mozgalom«-ról elmélkedhessék. Hogy az újonnan meghódított bolgár tartományok közigazgatását és védelmét megkönnyítsék, az ismert bizánci rendszer szerint provinciákra (θέματα) osztották fel őket. A Paristrion sem volt egyéb, mint egyszerű bizánci határtartomány (ἀκρίτικὸν θέμα). Nemcsak a Paristrion parancsnoka, hanem minden bizánci tartományparancsnok közvetlenül a császárnak volt alárendelve. Tagadja Mutaščiev azt is, mintha a Paristrion-thema Samuel birodalmának bukásától az Ase-nidák államalapításáig megszakítatlanul fennállt volna. Kétszer is elvesztette ezt a tartományt Bizánc: 1049—1059 között és 1074—1091 között. Majd kimutatja egy harmadik: sirmiumi-belgrádi tartomány létezését is, és vitába száll Bănescuval a Bulgaria-thema székhelyét illetően is.

N. Bănescu siet kijelenteni,² hogy Skabalanovič könyvét nem ismerte, viszont Mutaščiev sem értette meg az ő fejtegetéseit. Rövidesen választ ígér Mutaščiev kritikájára. Ebben a válaszában³ előző tanulmányaiból idézve bizonyítja, hogy a Paristriont ő is egyszerű bizánci határdukatúsnak rajzolta, határait helyesen állapította meg, s a sirmioni duxokat ő is emlegette. A Paristrion duxainak felsorolásában mutatkozó 10—15 éves hézag még nem jelenti azt, hogy a dukátus nem állt fenn megszakítás nélkül, csak azt, hogy még nem meríthette ki mindazokat a forrásokat, amelyek kitölthetnék ezt a lakúnát. Ami Skabalanovič könyvét illeti, ott a kérdés nincs kidolgozva. Mindössze annyi van benne, hogy a bizánci themák felsorolásában Paristrion és Bulgaria s ezek egy-két duxának a neve is szerepel. Bănescu tehát kijelenti, hogy eddigi eredményei érintetlenek maradtak.

Egy a II. nemzetközi bizantinológiai kongresszuson, Belgrádban, 1927-ben a bizánciak aldunai uralmáról tartott előadásában N. Bănescu⁴ kimutatja, hogy Dristrában strategatus volt már Tzimiskes császár Svjatoslavon aratott győzelme (972) óta, és sikerül neki erre az időtájra

¹ Византийское государство и церковь въ XI. в., St.-Peterburg 1884, 225 skk.

² *Les themes de Paristrion et Bulgarie*, Byzantinische Ztschr. 26 (1926) 474.

³ *A propos des duchés byzantins de Paristrion et de Bulgarie*, Revue historique de sud-est européen 3 (1926) 321—325.

⁴ *La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube*, Acad. Roumaine, Bulletin de la sect. hist. 13 (1927) 10—22.

egy dristriai strategost kimutatnia. Tehát a Paristrion-tartomány létezése már Tzimiskes győzelmével elkezdődik. Kitart a mellett, hogy az itteni dunai városok helyi autonómiát élveztek. Megpróbálja bizonyítani azt, hogy ez a vidék a besenyők és a kúnok betörései idején sem szűnt meg Bizánchoz tartozni legalább is a XI. században. De még a XII. században sem sikerült sohasem uralomra berendezkedniök itt a barbároknak. A bizánciaknak ezt az uralmát a Duna vonalán főként a hajóhad tartotta fenn. A bizánci főhatóság a Dunánál csak a XII. század vége felé szűnhetett meg.

1929-ben belekapcsolódott a vitába V. N. Zlatarski, a szófiai egyetem másik tanára is, aki Bănescuval szemben azt a régebbi állítását igyekszik fenntartani, hogy Bulgária közvetlenül II. Basileios hódítása után egy ideig még kormányzati egység maradt a bizánci birodalmon belül. A Bulgaria-tartomány tőle feltételezett politikai egységének támogatására felhossa azt is, hogy egységet alkotott ugyanakkor a bulgáriai egyházi igazgatás is az autokephal bulgáriai érsek vezetése alatt. Ettől kezdve a vita Bănescu és Zlatarski között a Paristrion korai vezetőinek személye és címei körül folyt. Zlatarski kétségbe vonta ezeknek a vezetőknek dux voltát s hatálytalanná akarta tenni az 1059 előtti időre és személyekre vonatkozó Bănescu-féle adatokat, hogy így a duxok sorozatának elejét törölhesse. A hosszú vita folyamán, amelybe most már mások is beleszóltak,¹ Bănescu kétségtelenül sikeresen uta-

¹A vitának ezt a végső szakaszát l. a következő munkákban: N. Bănescu, *Un duc byzantin du XI. siècle: Katakalon Kékaumenos*, Acad. Roumaine, Bulletin de la sect. hist. 11 (1924) 25–36; *Ein neuer katepáno Βουλγαρίας*, Byzantinische Ztschr. 25 (1925) 331–332; V. N. Zlatarski, *Една датирана прѣписка на грѣцки срѣдата на XI. вѣкъ*, Byzantinoslavica 1 (1929) 22–33; *Молидовультъ на веста Симеона, катепанъ на Подунавнето*, Šišićev-Sbornik, Zagreb 1929, 143–148; S. B. Kugeas, *Ἐπὶ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ ὑπ' ἀριθ. 263 Κοϊσλινιάνου κώδικος*, Ἑλληνικά 3 (1930) 458–462; K. Amantos, *Παραδουνάβον*, Ἑλληνικά 4 (1931) 80; N. Bănescu, *Unbekannte Statthalter der Themen Paristrion und Bulgarien: Romanos Diogenes und Nikephoros Botaneiates*, Byzantinische Ztschr. 30 (1930) 439–444; V. N. Zlatarski, *Устройство Болгарии и положение болгарскаго народа въ первое время послѣ покорения ихъ Василиемъ II. Болгаробойцею*, Seminarium Kondakovianum 4 (1931) 49–68. Ennek a tanulmányának érvelése jórészt visszanyúlik egy előző, hasonló tárgyú dolgozatáéra: *Политическото положение на северна България презъ XI. и XII. вѣкове*, különlenyomat az *Известия на Историческогo Дружество въ София* 9 (1929)-ből; F. Dölger, Byzantinische Ztschr. 31 (1931) 443–445; N. Bănescu, *La question du Paristrion ou conclusion d'un long débat*, Byzantion 8 (1933) 277–308; V. N. Zlatarski, *История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове II*, Sofia 1934, 1–221 passim; N. Bănescu, *Sceau inédit de Katakalon, katepáno de Paradounavon*, Échos d'Orient 39 (1936) 405–408; *Paradounavon — Paradounavis*, Balcanica 1 (1938) 55–58.

sította el Zlatarski ilyen természetű ellenérveit. Nem tudta azonban elhárítani Mutafčievnek azt a helyreigazítását,¹ hogy a Paristrion szervezetének megjelölésére helytelenül használta a »dukátus« terminust. Ez ugyanis a középkori román-germán Nyugat különleges viszonyait tükrözi és távolról sem azonos a »thema«-fogalommal, mely csak a bizánci Keleten mutatózó sajátos elemeket tartalmaz.

Igy bontakozik ki előttünk a Paristrion-thema mibenléte, keletkezésének és fennállásának története. A mai Dobrudzsa területén valamikor a régi bolgár birodalom politikailag legsúlyosabb része állott fenn. Ioannes Tzimiskes bizánci császár 972-i győzelme után a terület bizánci fennhatóság alá kerül s egy strategatus alakul belőle Dristra központtal. A strategatus léte azonban csak II. Basileios hódítása révén szilárdul meg. A Paristrion strategatus-korának két bizánci hivatalviselőjét ismerjük névszerint: Theodoros Primikerios (972 után) és Tzitzikios (1018 után) strategosokat. Az állandó besenyő veszedelem miatt a dristrai strategatust themává szervezik át s ettől kezdve duxok kormányozzák a határtartományt: 1. Symeon vestes (1030 táján), 2. Katakalon Kekaumenos (1043 táján), 3. Michael, Anastasios fia (1048 körül), 4. Romanos Diogenes (1050 táján), 5. Basileios Apokapes magistros (1059—1065 táján), 6. Nestor vestarches (1074 körül), 7. Leon Nikerites (1091—1092 táján) és 8. Katakalon (1094?). E közben a Paristrionban kétszer szünetelt a tényleges bizánci uralom: 1049—1059 között és 1074—1091 között.

Ennek a történeti keretnek a felvázolása után a következőkben történeti sorrendben haladva tüzetesen ismertetjük az idézett Anna Komnene-helyben s a vele kapcsolatos négy auktorrészben rejlő etnikai problémacsoporthoz fűződő eddigi irodalmat. Így megismerjük az ezekből a helyekből adódó problémakört s azt, hogy az eddigi kutatások mennyivel járultak hozzá az itt felmerülő kérdések megoldásához. Csak ezután kísérelhetjük meg a kérdések megoldásának továbbvitelét.

Az első kutató, aki az Alexiasnak ezzel a helyével behatóbban foglalkozott, V. G. Vasiljevskij volt. A Bizánc és a besenyők kapcsolatait tárgyaló mélyenszántó értekezésében² elsősorban *Skylitzes continuatus* és *Michael Attaleiates* fentebb idézett helyei alapján megrajzolja

¹ *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932, 340.

² V. G. Vasiljevskij, Византия и печенѣги, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 164 (1872) II. 116—165, 243—332. Az értekezés később újra megjelent Vasiljevskij műveinek gyűjteményes kiadásában: Труды В. Г. Васильевского I., St.-Peterburg 1908, 1—175. A kérdéses helyek (Труды I 34—38, 122—134) ismeretét Moravcsik Gyula professzor úr szívességének köszönöm.

VII. Michael Dukas Parapinakes bizánci császár (1071—1078) korának képét, mert szerinte ennek a kornak egy 1074 körüli epizódja adja meg az egyik kulcsot Anna Komnene kérdéses helyének megfejtéséhez. A gyengekezű császár helyett mindenható minisztere, Nikephoros eunuch intézte a birodalom ügyeit. Az energikus kegyenc az ellenzéken levő nagybirtokososztály hatalmát az udvar köré csoportosuló hivatalnokosztály megerősítésével igyekezett megtörni. Állami monopóliummá tette a gabonakereskedést, állami magtárakat építtetett Rhaidestosban a gabonatermés beszolgáltatására s az addig szabad gabonakereskedést szigorú büntetésekkel tette lehetetlenné. Ezzel olyan mesterséges drágaságot idézett elő, hogy azon az áron, amelyen előzőleg egy mérő búzát lehetett kapni, most csak egy pinakiont, a mérő egy-negyedrészét lehetett megvenni. Ezért kapta az eunuch intézkedéseit helybenhagyó császár a Parapinakes gúnynevet is. Az egész birodalom lakossága zúgolódt. Nikephoros logotheta pénzügyi intézkedései közé tartozott az is, hogy a Dunamellék határőrségének addig évente megküldött pénzösszeg folyósítását megszüntette. A határőrkatonaság erre minden kapcsolatot megszakított a kormányzattal s a Duna balpartjának nomádjaival kezdett kapcsolatokat keresni. Dristrában (Silistria), mely II. Basileios hódítása előtt a régi dunai bolgár városok legjelentősebbike volt, egy bizonyos Tatus jutott így uralomra. Ez a Tatus neve után ítélve *besenyő* lehetett. A határőrvidéknek ez az elszakadási kísérlete némileg észre térítette a bizánci kormányzatot. A császár egyik bizalmas emberét, Nestor vestarchest küldték ki a birodalom északi határtartományába, katepanói címmel, a mozgalom megfékezésére. Szláv származású létére alkalmasnak látszott arra, hogy a lázongó dunamenti városok szláv elemeit megnyerje magának. Egyben Konstantinápolyban időző befolyásos dristrai polgárok biztosították a császárt arról, hogy Nestor katepano megjelenésére a város lemond a *besenyőkkel* való szövetségről s elismeri a bizánci kormány uralmát. Mindennek azonban éppen az ellenkezője történt. Dristrába érkezve Nestor meggyőződött arról, hogy a lakosság teljesen Bizánc ellen van hangolva. S ekkor Nestor, a lázadás lecsillapítására kiküldött bizánci kormányzó egy sajátságos politikai lépésre szánta el magát. Megegyezett Dristra s a többi városok határőrcsapatáinak parancsnokaival, hogy minden tekintetben melljük áll. Ugyanekkor megegyezésre léptek a besenyőkkel is és elhatározták, hogy Konstantinápoly ellen vonulnak. Nestor hirtelen pálfordulásának egyik oka megint Nikephoros egy kapzsi pénzügyi lépése volt. Értesülvén t. i. Nestor dunai küldetésének sikertelenségéről, azt az összeget, melyet a határőrök elmaradt zsoldjá-

nak pótlására Nestor kezébe adtak, úgy akarta a kincstárnak visszaszerezni, hogy konfiskálta Nestor konstantinápolyi házát.

A támadó szövetségesek átkelve a Balkán-hegységen s akadálytalanul átvonulva Adrianupolison, elérték a fővárost. Az ostromlott Bizánc hamarosan élelmezési nehézségekkel kezdett küzdeni. A lázongó lakosok is, az ostromot vezető Nestor is a gyűlölt Nikephoros kiadását követelték a császártól. Michael azonban érthetetlen módon ragaszkodott kegyencéhez. Az ostromzártól azonban így is megszabadította a szövetségesek táborában támadt egyenetlenkedés. Azokat a besenyőket ugyanis, akik a tárgyalások lefolytatására a városban jártak, visszatérésük után azzal gyanúsították, hogy őtt Nestor ellen intrikáltak. Ennek azután az lett a következménye, hogy a szövetségesek feloldották az ostromzárat s Thrakét és Makedoniát végigpusztítva, visszamentek a Dunamellékre.

Ezután Vasiljevskij ismerteti a besenyőknek azt a szerepét, melyet az egymás után fellépő trónkövetelők támogatásában játszottak. Ennek a zűrzavaros kornak a végén, nem sokkal Nikephoros Botaneiates császár trónralépte (1078 március) után követség érkezett Konstantinápolyba a Dunamellékről. A követek a Dunamellék hódolatáról és hűségéről biztosították az új császárt. Honfitársaik közül azokat, akik 1074-ben a besenyőkkel szövetkeztek a birodalom ellen és velük részt vettek Nestor hadjáratában, pártütőknek bélyegezték. Hogy elégtételt szolgáltatassanak a császárnak és a birodalomnak, a követek magukkal hoztak néhány férfit, akik az 1074-i zendülésben vétkesek voltak, és ezeket az új császár színe előtt megszégyenítő büntetésben részesítették.

Ezután tér rá Vasiljevskij az Alexias-hely elemzésére. Szerinte az ebben előadott események 1084-ben folytak le. Megállapítja, hogy a Dunamellék fenti követküldése ellenére is a Dunamelléken minden a régiben maradt. A dunamenti városokat Anna Komnene elbeszélése ugyanabban az állapotban mutatja 1084-ben, mint amilyenben tíz évvel azelőtt, az 1074-i zendüléskor voltak. Dristrában Tatus uralkodik, Vidinben Chali (= Oleg?),¹ Vseslav és Sača pedig más városokat

¹ Vasiljevskij itt Vicinát, melyet a Dunatorkolat delta-elágazásától kissé nyugatra, a Duna déli partjára, a mai Mačin helyére szoktak helyezni, összekeveri a Bulgária északnyugati zugában fekvő Vidinnel. Jeleznünk kell mindjárt itt egy másik tévedését is: két külön személyt csinál Tatus-Chalishból. Ennek magyarázata az, hogy Vasiljevskij Anna Komnene *P. Possin*-féle 1651-i párisi kiadását használta, ahol a helyes μετά... τοῦ τε Τατοῦ τοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου (= Tatuval, akit Chalishnak is hívtak) helyett a második τοῦ kihagyásával μετά... τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου (= Tatuval, meg a Chalish nevűvel) van le-

foglaltak el. A települőknek állandóan új tömegei tódultak a Duna felé. Anna Komnene »valamilyen skytha törzs« megjelenéséről beszél. Ez elhagyva hazáját megjelent a Dunánál, s miután Tatus és Vseslav barátságosan fogadták, átkelt a folyó túlsó partjára, majd itt néhány kisebb várost hatalmába kerített. Vasiljevskij szerint nyilvánvaló, hogy az újonnan érkezett nép nem volt nomád, hanem állandóbb, megtelepedett kultúrájú népség lehetett, mert földműveléssel kezdett foglalkozni: búzát és kölest termelt. Az újonnan jöttek civilizációjának ebből a fokából s abból a körülményből, hogy a következő, a XII. század elején a Dunánál orosz telepések felbukkanása mutatható ki, Vasiljevskij már itt arra a következtetésre jut, hogy Anna Komnene »valamiféle skytha nép«-én orosz telepéseket kell értenünk.

A γένος τι Σκυθικόν orosz voltának alaposabb bizonyítására Vasiljevskij utóbb nyomósabb érveket próbált összeszedni s ezeket az értekezéséhez csatolt II. függelékben (»Oroszok a Dunánál a XI. században«)¹ sorakoztatta fel. Hivatkozik az orosz évkönyvek egyik adatára, mely szerint Kij Kiev alapítása után a Dunához ment; orosz városjegyzékekre, melyek számos aldunai várost említenek; Nadeždinj és R. Roesler idevonatkozó érvelésére s végül az ú. n. Igor-ének néhány, a Dunát említő szólamára. Azonban maga is kénytelen elismerni azt, hogy orosz lakosságot a Dunánál kétségtelen bizonyossággal csak a XII. században lehet kimutatni. Michael Attaleiates idézett helyével bizonyítja azt, hogy a dunai városok lakossága a kérdéses korban kevert jellegű volt. Ezt a kevert jelleget elsősorban az a *besenyő* horda okozta, amely még 1048-ban Konstantinos Monomachos császár engedélyével határőrnépként telepedett meg a Duna és a Balkán-hegység között. A főelem azonban ezekben a városokban a *szláv* volt. Ezért küldték ide 1074-ben békítőnek a szláv Nestort. Hogy a városok lakossága közt már az újonnan jött »skytha nép« érkezése előtt is voltak *oroszok*, azt szerinte az egyik dunai város főnökének tiszta orosz Sesthlavos ~ Vseslav neve is bizonyítja, valamint az is, hogy az egyik ilyen város: Vitzina ~ Bičinj az orosz városjegyzékekben is szerepel Dicinj alakban.²

nyomtatva. Látni fogjuk, hogy a bonni kiadásnak ugyanez a hibája még a kutatók egész sorát fogja tévedésbe ejteni. Természetesen, ha Vasiljevskij tudta volna, hogy a tőle besenyőnek tartott Tatus egyazon személy Chalis-szal, nem kereste volna a Chalis névben az orosz Oleg nevet.

¹ Труды I 122 shk.

² Itt tehát már elejti a téves Vitzina = Vidin azonosítást.

Elismeri, hogy Anna Komnene »valamiféle skytha törzs« kifejezésénél besenyőkre gondolhatnánk, mivel Anna Komnene »kiváltképpen a besenyőket nevezi skytháknak«. Viszont a kifejezés határozatlansága arra vall, hogy nem a besenyőkről van szó, hiszen azokat az író nő jól ismerte. Zonaras a XII. századi oroszokat ἑθνος Σκυθικόν-nak nevezi s rajta kívül még sok más bizánci író is skytháknak vagy tauroskytháknak nevezi az oroszokat. Az újonnan jötteket a sauromaták szorították ki régi hazájukból: ezeket Vasiljevskij az úzokkal azonosítja. T. i. Anna Komnene Alexios egyik barbár csapatvezérét, Uzast, aki nevét attól a néptől kapta, amelyhez származása révén tartozott, sauromatának nevezi. Az úzokat viszont Vasiljevskij még azonosnak tartja a kún-polovecekkel. A kún-polovecek pedig csak az oroszokat szorongathatták, mivel a besenyők már akkor a birodalom határán belülre költöztek.

Összefoglalva V. G. Vasiljevskij eredményeit: szerinte Anna Komnene »valamiféle skytha nép«-e orosz volt, Tatus és a Dunamellék határörnépe jórészt besenyő, de a dunamenti városok egy részében már előzőleg is volt megtelepedett orosz lakosság (pl. Vitzinában Sesthlay vezetése alatt). Anna Komnene sauromatái úzok (Vasiljevskijnél = kúnok) voltak. A Balkán-hegység és a Duna közti terület bizánci határörvidék volt, Tatus és társainak önálló uralomra való berendezkedése pedig lázadás volt a császár és a birodalom ellen.

P. Golubovskij¹ magáévá tette Vasiljevskij felfogását, sőt még annak a meghatározását is megpróbálta, melyik orosz-szláv törzsből vált ki a γένος τι Σκυθικόν. Választása az ulič-okra és a tivercekre esett, mert ezek települései lenyúltak a Dunához.

J. Kulakovskij² is mindenben Vasiljevskij érvelését fogadta el. Csak annyiban tett túl rajta, hogy a dunai városok főnökeit kivétel nélkül, még Tatust is, oroszoknak tartotta. Attaleiatesnek a dunai városok kevert lakosságáról szóló értesítését úgy értelmezte, hogy az oroszok már a γένος τι Σκυθικόν betelepítése előtt is túlnyomó részét alkották a Dunamellék lakosságának.

Miután az orosz tudósok a γένος τι Σκυθικόν, sőt a Dunamellék lakói egy részének orosz volta mellett törtek lándzsát, az Alexias-helyhez fűződő kérdéseket mintegy két évtizeden át senki sem vizsgálta

¹ Печенѣги, торки и половцы до нашествія татаръ, Киев 1884. 206—208. Érvelését V. N. Zlatarski később ismertető cikkéből ismerem: в. ö. Известия на историческое Дружество въ София 11—12 (1931—1932) 72.

² Гдѣ находилась Вичипская епархія Константинопольскаго патриархата?, Византийскій Временникъ 4 (1897) 315—330. V. ö. uo.

részletesebben.¹ A világháború vége felé azonban a kiváló román bizantinológus és történész, N. Iorga felfigyelt Anna Komnene e részletére. Először² csak mintegy futó ötletként röviden említi néhány román vajdaság létezését a Dunánál a XI. században Tatosnak és rokonainak: Halinak, Saciának, Sesthlavnak és Salamonnak vezetése alatt, a nélkül, hogy részletesebben kifejtené, mire alapítja feltevését. Iorga ötletét honfitársa, N. P. Comnène sietett még nyers, kidolgozatlan formájában átvenni egy propagandairatába.³ Maga Iorga a szükséges érvek összeszedése és kellő előtanulmány után, két évvel az ötlet felvetése után részletesen kidolgozta felfedezését.⁴ Annak a ténynek a megfigyeléséből indul ki, hogy az Alexias előadása szerint a XI. század vége politikai helyzetének keretében az Aldunánál bizonyos »állami alakulatok« bukkannak fel arccal Bizánc felé. Isaakios Komnenos 1059-i besenyő-háborúja kapcsán a Duna vonalánál lévő »városokat« és »tartományokat« említ az író.⁵ Alexios uralkodása alatt a lázadó Traulos manichaeus a *dunamelléki* skythák, valamint glavinitzai és silistriai (distrjai) *főembereik* támogatását keresi.⁶ Érintve a *γένος τῶν Σκυθῶν*-helyet, az ezeket hazulról elűldöző *sauromaták*-ban *kúnokat* lát. Mivel a bonni kiadás hibás szövegét használja, Tatosból⁷ és Chalisból két személyt csinál. Kiemeli, hogy »akik a Duna mellett laktak«, tehát Tatusék alattvalói, nem azonosak a skythákkal. A továbbiakban az Alexias előadását követve összefoglalja Alexios Komnenos császár skytha-hadjáratának eseményeit, melyek szerinte 1086 és 1091 között zajlottak le.

A helyzetrajz után felveti Iorga a két főkérdést: 1. Mi volt a politikai, de még inkább a nemzeti jellegük ezeknek a paristrioni alakula-

¹ F. Chalandon, *i. m.* 116–117 csak Tatus és alattvalói besenyő voltára mutatott rá röviden.

² *Droits nationaux et politiques dans la Dobrogea*, Iași 1917, 28–30.

³ *La Dobroudja*, Lausanne 1918, 26. V. ö. P. Muteffčiev *i. m.* 244.

⁴ *Cele dintâin cristalizări de Stat ale Românilor*, Revista Istorică 5 (1919) 103–113. Ugyanez franciául: *Les premières cristallisations d'État des Roumains*, Académie Roumaine, Bulletin de la section historique 5–8 (1920) 33–46.

⁵ *Id. kiad.* I 115_{31–32}: τὰς παρασκευάσας πόλεις καὶ χώρας. Bár Iorga mindenütt az elavult bonni kiadást idézi, mi mindenütt a Reifferscheid-kiadás megfelelő helyét adjuk.

⁶ Uo. 192_{22–25}: ... τῶν τῷ Παρίστριον νεμομένων Σκυθῶν ... ἡγεμόνας ... τῶν λογιζομένων ...

⁷ Iorga tévesen Tatos nominativust tesz fel, holott a név nominativusi alakja Anna Komnemenál — mint már láttuk — Τατούς = Tatu (*id. kiad.* I 242₁), a többi íróknál pedig némi hangsúly-eltéréssel: Τατούς = Tatus, stb.

toknak? 2. Milyen nemzethez tartoztak Sača, Seslav, Chalis és Tatos? Kiindulásképpen rámutat arra, hogy Seslav neve nagyon emlékeztet Seneslavéra, az 1250 körüli argeşi román vajdáéra, Tatos neve pedig, ha görögösen van is hangsúlyozva, a román Tatul nevet (<tatā ,atya') takarja, Satzas viszont megfelel a román Saceának. Ezután azt igyekszik kimutatni, hogy Anna Komnene etnikai nomenklátúrája az archaizáló népnévhasználat következtetlensége miatt állhatatlan és önmagának ellentmondó. Szerinte az író a besenyőket sauromatáknak is, mysosoknak is, skytháknak is nevezi; a kúnokat getáknak is, sauromatáknak is mondja; a szerbek hol dalmatákként, hol saját nevükön szerepelnek; a magyarokat dákoknak nevezi ugyan, de országukat Οὐγγρία-nak. Viszont csak nemzeti nevükön nevezi a bolgárokat és megkülönbözteti tőlük a vláchokat, akiket jól ismer. Iorga kifejezi azt a gyanúját, hogy Nikephoros Botaneiates császár két kegyence, Borilos és Germanos is balkáni vláchok voltak, mert az író hol skytháknak, hol szlávoknak nevezi őket, pedig ha bolgárok lettek volna, azt teljes pontossággal meg tudta volna jelölni. Még az alán népnév és az Ἀπειράνιοι ,harcias' jelző mögött is vláchokat, illetőleg arumunokat keres Iorga.

Rátérve a dunai városok vezérei és alattvalóik etnikumának meghatározására, újból kihangsúlyozza, hogy azok semmiképpen sem azonosak a skythákkal. Bolgárok sem voltak, mert Anna Komnene nagyon jól tudta, hogy kik voltak a bolgárok és így nevükön nevezte volna őket. Görögkeleti vallású bizánci polgárok sem lehettek, mert akkor úgy tűntetné fel őket, mint néhány a császár ellen fellázadt alattvalót. Hogy nem barbárok főemberei, azt bizonyítja Dristra helyzete Tatos alatt, Tatos védelmi intézkedései és alattvalói kultúrájának helyhez kötött jellege. A gabona- és kölestermelés pedig hosszú időn át a románokra jellemző gazdasági forma volt. A besenyők kölest nem művelhettek. Tatosék állami alakulatai tehát román államképződmények voltak, melyeket a besenyők épségben hagytak, hogy a maguk élelmiszerral való ellátását biztosítsák. Ezek az államképződmények meg tudták szerezni Bizánccal szemben a függetlenség bizonyos jellegét. Emléküket máig is őrzi az egyik dunai román kerület, Vlaşca ,vlách föld' neve. Bolgár államalakulatok ezek már csak azért sem lehettek, mert ebben a korban minden ilyen bolgár alakulás azonnal a cárságra való törekvést mutatta. Ezek az államalkotásra törekvő románok nem vehettek példát ekkor Magyarországról sem, mert az még maga sem realizálta ekkor végleges formáját. Délen kerestek tehát mintát a bizánci határszéli dukátusok utánzásához folyamodtak.

Iorga következtetéseit annyiban lehetne összefoglalni, hogy a dunai városok vezetőit és alattvalóikat, az ottani lakosokat határozottan *oláhoknak* tartja, az Alexias-helyben szereplő sauromatákat *kúnoknak*, a $\tau\epsilon\nu\omicron\varsigma\ \tau\iota\ \Sigma\kappa\upsilon\theta\iota\chi\omicron\nu$ -ban homályosan szintén *oláhokat* sejtet s a dunai városok szervezkedését nem a birodalom elleni lázadásnak tekinti, hanem *autonóm oláh államcstráknak*, melyeket vezetőik a *bizánci* határ-dukátusok *mintájára* igyekeztek megszervezni.

Iorga elméletét szélesebb alapokra helyezve próbálta erősebben alátámasztani N. Bănescu, egy a Román Akadémián 1921-ben tartott előadásában.¹ Iorga következtetéseit nagyon meggyőzőeknek találja s céljául azt tűzte ki, hogy azokat a többi bizánci forrásokból merített tanubizonyságokkal igazolja.

Bănescu is a román *Tatul* név görög átírásainak tekinti a négy görög írótól feljegyzett $\tau\alpha\tau\omicron\upsilon$, $\tau\alpha\tau\omicron\upsilon\varsigma$, $\tau\alpha\tau\omicron\upsilon\varsigma$, $\tau\alpha\tau\rho\upsilon\varsigma$ névalakokat. Neki köszönhető az a megállapítás, hogy Attaleiates $\tau\alpha\tau\rho\upsilon\varsigma$ névalakja paleográfiailag könnyen magyarázható ($-\tau\omicron\upsilon\varsigma > -\tau\rho\upsilon\varsigma$) elírás $\tau\alpha\tau\omicron\upsilon\varsigma$ helyett, mely a másolók rovására írandó. Elismeri azonban, hogy magának a névnek etimologizálása nem oldhatja meg azt az etnográfiai problémát, hogy mi volt az Anna Komnenetől a Paristrionban említett kis állami szervezetek nemzeti jellege.

Az Alexias előadásából csak annyi következik, hogy a paristrioni lakosság nem volt skytha, amely archaizáló népnév az idézett helyen a besenyőket jelenti. Skylitzes sem állít semmit Tatus eredetéről s Tatust nála sem lehet összekeverni a besenyőkkel. Csak az egyetlen Zonaras lát besenyő főnököt Tatusban. Azonban ő összezavarhatta forrásai archaizáló neveit. S valóban pl. a jólinformált Attaleiates a dunai városok lakosságát skytháknak nevezi, holott ez a terminus néhol önála is a besenyőket jelenti. A bizánci íróknál a *skythák* klaszszikus terminus olyan népek (pl. besenyők, kúnok, oroszok) megjelölésére, melyek a Duna túloldaláról, Herodotos Skythiájának végtelen szteppéiről jönnek.

Attaleiates leírása szerint a dunai városok akkori lakossága kevert, soknyelvű volt. Hadifoglyokból, meg esetleg az előző kor véres orosz

¹ *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor dela Dunarea-de-Jos*, Anuarul Institutului de Istorie Națională, Universitatea din Cluj, 1 (1921–1922) 138–161. Ugyanez némi kis bővítésekkel franciául is megjelent: *Les premiers témoignages sur les Roumains du Bas-Danube*, Byzantinisch-Neugriechische Jb. 3 (1922) 287–310. E tanulmány egy töredéke megjelent már előzőleg: *Paristrion — un ducat de graniță în Dobrogea de azi* címen az Analele Dobrogei folyóiratban. Constanța, 2 (1921) 313–317.

és bizánci bolgáröléseit túlélő bolgárokból s a bizánci helyőrségek görögjeiből állt. Erre a lakosságra még rátelepedtek a Duna balpartjáról átkelt skythák s rányomták ezekre a városokra saját életformájuk bélyegét. Bănescu szerint mármost a főfeladat annak meghatározása, hogy pontosan melyik népet kell érteni a *dunai skythák* néven 1070 táján, akik saját főnökeik alatt urai voltak a dunai városoknak. Biztos, hogy nem voltak bizánciak. Nem lehettek besenyők sem, mert ezeket — Bănescu szerint, ki itt a Nikephoros Botaneiates császárhoz küldött követség történetére utal — Attaleiates kifejezetten megkülönbözteti a besenyőktől. A dunai lakosságot Anna Komnene is elkülöníti szerinte a besenyőktől. Kúnok sem lehettek, mert azok még nem értek a Dunához s különben sem voltak hajlamosak a megtelepedett életre. Bolgárok sem voltak, mert azokat vagy nemzeti nevükön, vagy mysosoknak nevezik a bizánci írók.

Csak a *románok* lehettek, a folyam balpartjának régi bennszülött lakói, akik egészen eddig a korig elvesztek a bizánci történetírók számára a barbároknak a birodalom északi határához torlódó áradataiban. A Duna jobbpartjára való átkelésük könnyen magyarázható: védelmet és megtelepedett életmódjuk fejlesztésének lehetőségét keresték a jobbpart megerősített városaiban. Ezek a román államkristályosodások a határdukátus keretén belül elismerik a bizánci tekintélyt, a duxot s alattvalói hűségnyilatkozatot tesznek Nikephoros Botaneiates császárnak.

Bănescu további két érve, melyekkel elméletét igazolni próbálja, a következő: 1. Az a Pudilos nevű vlách főnök, aki Anna Komnene előadása szerint hírül viszi Alexiosnak anchialosi hadjáratában a kúnok Dunán való átkelését,¹ valószínűleg szintén paristrioni volt. Sőt Bănescu szerint még azok a vláchok is az Aldunának ezekről a vidékeiről jöttek, akik a kúnokat a Balkán-hegység szorosainak ösvényein át Goloe felé kalauzolták,² mert a kúnok ez alkalommal éppen a Paristrionban keltek át a Dunán a birodalomba.³ Ezek a vláchok tehát azonosak a dunajobbparti városok skytháival. 2. Két emberöltő múlva, 1166-ban — Kinnamos előadása szerint — a magyarok elleni hadjárat kezdetén Alexios protostrator hadseregén kívül Leon Vatatzesnek, aki »egy másik helyen egy másik nagylétszámú sereget gyűjtött, sőt egy

¹ *Id. kiad.* II 61₂₉₋₃₁: νυκτὸς δὲ καταλαβόντος Πουδίλου τινὸς ἐκκρίτου τῶν Βλάχων καὶ τὴν τῶν Κομάνων διὰ τοῦ Δανούβειος διαπεράειν ἀπαγγέλλαντος...

² Uo. 62₂₈₋₃₀: τῶν γοῦν Κομάνων παρὰ τῶν Βλάχων τὰς διὰ τῶν κλεισουργῶν ἀτραποὺς μεμνηκότων καὶ οὕτω τὸν Ζυγὸν ῥαδίως διεληλυθότων ἅμα τῇ τῇ Γολόῃ προσπελάσαι...

³ Uo. 60₁₉₋₂₀.

nagy tömeg vláchoit is, akikről azt mondják, hogy az itáliaiak régi telepesei, az volt a parancsa [Manuel Komnenos császártól], hogy az ú. n. Pontos Euxeinos vidékei felől törjön rá Magyarországra, ahonnan még egyáltalán soha senki nem rohanta meg őket.¹ Ez a támadás is csak a Paristrionból indulhatott ki és e vidék vláchaiból kellett a seregnek toborzódnia.²

N. Bănescu felfogása szerint tehát Tatus és a dunai városok skythái oláhok voltak s ő is, éppen úgy, mint Iorga, ha nem is mondja ki határozottan, de sejteni engedi, hogy Anna Komnene γένος τι Σκυδικόν-ján is a Duna balpartjáról jött oláhokat kell értenünk. Szerinte a bizánci uralom tiszteletben tartásával a Paristrion bizánci határ-dukátus keretein belül alkották meg Tatusék ez első oláh állami szervezeteket.

A Bulgaria és Paristrion tartományokkal foglalkozó tanulmányában³ Bănescu a paristrioni etnikai kérdésről nem sok újat mond. A Duna két partja között fennálló kapcsolatok, az életnek az az áramlása, mely a Dunán túlról jött, magukkal hozták az első állami szervezetek megszületését a Paristrionban. Minden politikai mozgalom lényeges eleme ezeken a helyeken — írja Bănescu a nélkül, hogy bizonyítékait újra előhozná — csakis a római kolóniák igen régi lakossága lehetett, melyet a bizánci írók belekevertek az ezt a területet gyakran elárasztó skytha fajok tömegébe.

P. Mutaščiev, amikor 1925-ben jelzi Iorga és Bănescu a legelső román államképződményekről szóló dolgozatainak megjelenését,⁴ egyelőre röviden csak annyit jegyez meg, hogy egyik román tudós sem vette figyelembe Vasiljevskij és Kulakovskij idevonatkozó megbízható mun-

¹ Ioannis Cinnami *Epítome*, ed. A. Meineke, Bonn 1836, 260₇₋₁₂: Λέοντα δὲ τὴν Βατάτζην ἐπὶ κλησὶν ἐτέρωθεν στρατεύμα ἐπαγόμενον ἄλλο τε συχνὸν καὶ δὴ καὶ Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοὶ παλαι εἶναι λέγονται, ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ καλουμένῳ πόντῳ χωρίων ἐμβαλεῖν ἐκέλευεν εἰς τὴν Οὐννικήν, ὅθεν οὐδεὶς οὐδέποτε τοῦ παντὸς αἰῶνος ἐπέδραμε τούτοις.

² A Paristrionban kimutatni próbált első román államalakulatok hipotézisének támogatására még a híres *Toparcha Gothicus* feljegyzéseiből is érveket kovácsolt e tanulmánya végén Bănescu. Később azonban — úgy látszik — belátta, hogy ezek a feljegyzések a Krim vidékére vonatkoznak s a Paristrionhoz és az oláhokhoz semmi közük sincsen, mert annak ellenére, hogy 1921–1938 között elmélete támogatására egész cikksorozatot jelentetett meg, erről az egy évről többé sohasem tesz említést. Így mi sem foglalkozunk vele érdemben.

³ *Changements politiques dans les Balkans après la conquête de l'Empire bulgare de Samuel* (1018). *Nouveaux duchés byzantins: Bulgarie et Paristrion*, Académie Roumaine, Bulletin de la section historique 10 (1923) 49–72.

⁴ Byzantinische Ztschr. 25 (1925) 211.

káit, különben bizonyosan nem jutottak volna ilyen vakmerő következtetésekre.

Ezzel mit sem törődve *Bănescu* egy angol nyelven kiadott munkájában¹ fenntartja a paristrioni keretekben kifejlődött oláh államcsírákról kifejtett elméletét elannyira, hogy az e művében közölt térképen² egész Dobrudzsára a »Román állami szervezetek« feliratot helyezte, Mačin (Vicina) mellett pedig a »Román állam« felirat olvasható.

P. Mutafčiev 1927-ben közreadott, a bolgároknak és a románoknak a dunai térségben lefolyt történeti érintkezéseit tárgyaló könyvében³ külön fejezetet szentelt a paristrioni állítólagos oláh államcsírák elméletének. Ebben a »*Románok vagy besenyők?*« című fejezetben főként Iorga idevonatkozó elméletét teszi kritika tárgyává. A történeti előzmények *Vasiljevskij* műve nyomán adott összegezéséből indul ki. A Paristrion nevű bizánci határtartományban a lakosság egy részét besorozták a határőrségbe (*ἀκρίται*), mely akkoriban a dunabalparti besenyők betörései ellen védte a határ biztonságát. 1048-ban, *Kedrenos* elbeszélése szerint, az egymás között meghasonlott *besenyők* két törzse bekéredzkedett a birodalomba. Bizánci szolgálatba szegődve földet kaptak. A konstantinápolyi kormányzat három dunajobbparti erődöt engedett át nekik s megkapták a határőrlakosság jogait. De féktelenségükben a szomszédos bizánci tartományokat fosztogatták mindaddig, míg 1059-ben *Isaakios Komnenos* leverte őket s egy részüket újra határőrökként alkalmazta a Paristrionban. Azonban továbbra is megbízhatatlanok maradtak és jó szövetségesek a helyi *bolgár* lakosság számára a birodalmi hatalom képviselőivel szemben. Az 1064-i nagy úz betörés után levertt *úzok* egy része is itt maradhatott a Paristrionban összekeveredve besenyő fajtestvéreikkel. Rajtuk kívül valószínűleg voltak itt *oroszok* és *alánok* is. A dunai városokban megtalálhatta az ember a skytha-szláv Kelet minden népének képviselőit (v. ö. *Attaleiates* leírását). A Paristrionba időről-időre új »skytha« bandák kelnek át a Dunán a túloldalról s tovább élnek itt a maguk »skytha életét« annak minden szertelenségével együtt. A határőrök saját főembereik vezetése alatt álltak Kegen idejétől kezdve s ezek parancsnokoltak a megfelelő

¹ *The historical survey of the Rumanian people*, Bucarest 1926, 9 skk. V. ö. *P. Mutafčiev i. könyve* 338.

² Uo., 12.

³ *Българи и румъни въ историята на Дунавските земи*, Sofia 1927. Ez a munka utóbb néhány kiegészítéssel franciául is megjelent: *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932. A kérdéses fejezetet (bolgár kiad. 207—222) a francia kiadásból (231—259) ismertetjük.

dunai erődökben, de alá voltak vetve a bizánci kormányzat képviselőjének, a Paristrion duxának. Azonban ennek tekintélye csak névleges volt. VII. Michael Dukas pénzügyminisztere, Nikephoros eunuch az évi segélyek felfüggesztésével azt idézte elő, hogy a határőrök tarkabarka világában, melyben az első helyet számuknál fogva a besenyők foglalták el, lázongás támadt. Kitört a Nestor-féle lázadás: a Paristrion újra elveszett a birodalom számára s tizenhét éven át (1074—1091) a besenyők hatalmában maradt. 1090-ig Tatus tovább kormányzott Dristrában, társai pedig a többi városokban. Közben folytatódott a barbároknak a Paristrionba való tódulása. 1085 táján jön a *γένος τῶν Σκυθικόν*, valószínűleg *úzok* vagy *besenyők*, akiket a *sauromaták*, azaz *kúnok* kergettek el hazulról. Tatusék számára ez a »skythák« népség nagyon szívesen látott szövetséges volt a birodalommal tíz év óta tartó harcukban. Ekkor következett Alexios Komnenos császár harca a manichaeusok s a velük szövetkezett paristrioni skythák, azaz *besenyők* ellen, akiknek segítségére Tatus a kúnokat is áthívta a Dunán. Alexios csak 1091-ben, a lebunioni csatában tudta leverni a besenyőket s nem sokkal később helyreállt a rend a Paristrion-themában is.

A helyzetrajz után ismerteti Mutaščiev Iorga fejtegetéseit és hozzáfog érveinek cáfolásához: 1. Iorga nem engedi meg azt, hogy a dunai városok lakói bolgárok vagy besenyők lehettek, mert mind emezeket, mind amazokat jól ismerte a bizánci író és más alkalmakkor saját nevükön nevezi őket. Azt azonban nem mondja meg Iorga, miért nem nevezi a vláchokat is — ha ezek a lakosok tényleg vláchok voltak — a maguk nevén, mely nem kevésbé volt ismeretes előtte, mint a bolgárok vagy a besenyők neve. 2. Ezek a »románok«, »állami szervezeteik« ellenére is — Iorga nézete szerint is — a besenyők alattvalói voltak, akiket a besenyők csak azért türtek meg, hogy biztosítsák pontos élelmezésüket. Ezek szerint Tatusnak, »a legelső román vajdá«-nak is a besenyők alattvalójának kellett volna lennie. E helyett Anna Komnene-nak az Alexios Dristra ellen vívott szerencsétlen harcáról s az ezután történetekről adott leírásában Tatus úgy van feltüntetve, mint a *skythák*, azaz a *besenyők* főnöke, mert Anna Komnene a hosszú elbeszélés folyamán felváltva használja a »skythák« és a »besenyők« neveket ugyanazon barbárok jelölésére, akik ellen Bizánc nehéz harcokat vívott a Paristrionban és Thrakéban. A besenyő skythák rokonát és főnökét, Tatust csak egy elfogult szellem változtathatta át vláchhá és a Paristrionban lévő nem tudni, miféle román fejedelemségek vajdájává. 3. A gabona és köles termelése Iorga szerint a románokra jellemző. De Anna Komnene azt mondja, hogy gabonát és kölest nem a Paristrion

lakosai műveltek, akik Iorga szerint románok voltak, hanem a γένος τι Σκοδικόν, akikről Iorga egyszer azt állítja, hogy semmi közülük nem volt a románokhoz, máskor meg dunabalparti románokat sejtet bennük. Mutaščiev példákkal bizonyítja, hogy a gabona- és kölestermelés Középeurópa és Ázsia minden más népére (pl. bolgárok, kúnok, besenyők, stb.) is éppen olyan jellemző volt. 4. Iorga »államkikristályosodásai« azért vláchok művei, mert nem mutatnak a cárság felé való törekvést, hanem a bizánci határthemák szervezetét utánozzák vajdaság formájában. Ám akkor később miért alapították — éppen Iorga állítása szerint — a balkáni vláchok az Asenidák tirnovói cárságát? Elfelejtették régi mintájukat? 5. A Τατούς, stb. névalakok nem rejthetik a román *Tatul* nevet, mert ez a neolatin név Priskosnál pontos átírásban Τατοῦλος alakban szerepel. Ha a dristrai főnök ezt a nevet viselte volna, ezt a XI—XII. századi bizánci írók is Τατοῦλος alakban jegyezték volna fel. A Tatus név sem vlách, sem szláv nem lehet. Ellenben sok példa van a törökségben járatos *Tat*-tövű nevekre. Megemlíti Mutaščiev a kún *tat*- ,íz, kellemesség, édesség' szót s a török *Tatu*, *Tatun*, *Tatuš* személyneveket ,aki ízlel' jelentésben. Idézi Németh Gyula e tárgyban hozzáfűzött leveléből a kirgiz, csagataj *tati* és *tatu* ,csikó, erős ló' szavakat, melyek személynévként is elterjedtek a törökségben. Említi a csagataj, kirgiz, szagai *tatu* ,nyugodt, megnyugvó → megegyezés, egyesülés, szövetség, barátság' szót s megemlíti, hogy a krimi keresztény kúnok általános *taty* neve ,alávetett idegent' jelent. *Tatu* neve tehát ebből a körből való turáni, besenyő név. Tatu másik neve *Chalis*, s ezt maga Iorga vetette össze a török Chalillal, mint kétségtelenül turáni nevet,¹ még abban a hiszemben, hogy két külön személyről van szó. Ha a *Chalis*-ban turáni név rejlik, akkor a dristrai főnök első neve is épúgy a turáni onomastikonhoz kell tartozzék. 6. Iorga a Σατζάς nevet a román *Saccea* < *Isaccea* névvel vetette egybe,² holott ez utóbbi név török eredetű. De meg a τζ hangjel nem jelölhet *kč* hangcsoportot. 7. Σέσδλαβος neve, melyet Iorga Seneslav argeși vlách fejedelem nevéhez hasonlított, kétségtelenül szláv név. Egybevetethető akár a Szófia melletti *Seslavtsi* falu nevével, akár az orosz krónikák *Vseslav* nevével. Σέσδλαβος tehát lehetett akár helybeli bolgár, akár odavetődött orosz ember. 8. Az a *Solomon*, akit Iorga szintén a Paristrion román vajdái közé sorozott,³ nem paristrioni főnök, hanem *Salamon*, a magyarok

¹ *Droits nationaux* . . . , 29.

² Uo.

³ Uo., 28.

trónfosztott királya, aki Anna Komnene elbeszélése szerint¹ Tzelgu besenyő vezérrel 1087-ben betört a Balkánra s ott egy csatában elesett.

P. Mutaŕŕiev megoldása tehát ez: Anna Komnene skythái általában *besenyők*, a γένος τι Σκυθικόν: *úrok* vagy *besenyők*, a paristrioni lakosság Tatus és Satzas vezetésével többségében *besenyő*, kisebb részében Sesthlav vezetésével *bolgár* vagy *orosz*. A városoknak ezek a határ-őrparancsnokai *lázadásban* rázzák le magukról egy időre a bizánci uralmat.

A. Sacerdoŕeanu nyelvészeti érvekkel szolt bele a vitába², újra vizsgálat alá véve a *Tatos* név eredetét. Cikke már azért is érdekes, mert összefoglalja benne a név eredetére vonatkozó eddigi hozzászólásokat is. O. Densuŕianu a Tatost idegen névnek hitte, melynek semmi kapcsolata sincsen a román Tatullal. G. Giuglea sem hitte, hogy a Tatos név román Tatult takar, mert akkor görögül Τατοῦλος-t kellett volna írni. V. Bogrea, V. Thomsen magyarázata nyomán perzsa eredetű török *tat* szóra vezeti vissza a nevet, melyet a törökség a neki meghódolt népekre 'peregrini' értelemben alkalmazott. Végül is azonban Sacerdoŕeanu kimutat egy közös *tat*- tövet az örményeknél, a phrygeknél és a thrákoknál s ezen az alapon balkáni thrák örökséget lát a *Tatos* névben, melyet a paristrioni félbarbár lakosság közt élő romanizált elemek öriztek meg.

1931-ben N. Bănescu újabb cikkben kelt addigi állításainak védelmére.³ A Bizánctól meghódított Bulgáriában végbement változásokkal kapcsolatban — mondja Bănescu — megpróbálta a vláchoknak a Balkán-hegység és a Dunatorkolat közti vidékeken a Komnenosok dinasztíája idején sűrűn történő említéseinek tekintetbevételével megállapítani, hogy a mai Dobrudzsa régi telepeseinek utódai nem tűnhettek el ezekről a vidékekről már pár évszázad múlva. Az egykorú bizánci írók különféle helyeinek összehasonlítása révén bebizonyította, — írja — hogy a paristrioni városokat csak e vidékek autochthon lakosságának, a románoknak tulajdonába lehet utalni. A bizánci történetírók archaizáló népnévhasználata megnehezíti a kérdés megoldását, de a források kritikai vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy azok közül a népek közül, amelyek ebben az időben a Dunánál feltűntek, egyik sem azonosítható a Dunamellék városainak »skythái«-val. Ezek következképpen a régi római telepések utódai kellett legyenek, a vlá-

¹ *Id. kiad.* I 227—228.

² *Despre originea numelui Tatos*, Revista Istorică 15 (1929) 13—17.

³ *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*, Byzantion 6 (1931) 297—307.

chok. Hagyta, hogy bizonyos idő elteljék s következtetéseit megtárgyalhassák. Megállapítja, hogy következtetéseit általában elfogadták. Csak ketten támasztottak ellenvetéseket: P. Mutaščiev, aki Vasiljevskij és Kulakovskij idevonatkozó eredményeit szegezte vele szembe, s egy másik ismertetője, J. Breteaux,¹ aki azt kifogásolta, hogy a Paristrionban tényleges bizánci uralom hogyan engedhette meg független román államszervezetek keletkezését. Vasiljevskij azt akarta bebizonyítani, hogy a paristrioni városok lakossága csakis oroszokból állhatott. De bizonyítékai: a régi orosz krónikák elmosódott elbeszélései, egy nem hiteles oklevél s az eseményeknél későbbi, XII. századi Igor-ének zavaros és anakronizmusokkal teli, a Dunát emlegető szólamai nem állnak helyt. V. Peretz² kimutatta már, hogy az orosz népi irodalomban a Duna jóformán minden folyót jelent. A bizánci források viszont, amelyek pedig az oroszokat nagyon is jól ismerték, sohasem említik az orosz telepéseknek a Dunán át történő áramlását, amit Vasiljevskij bizonyítani akart. A ῥένος το Σκοδικόν román volt, mivel a románok közelebb voltak a Paristrionhoz s így belefoglalhatták őket az általános »skythák« elnevezésbe. Tatos »skythái« nem voltak sem kúnok, sem besenyők, mert a kúnoktól Anna Komnene, a besenyőktől Attaleiates különbözteti meg őket. Következésképpen ezek csak erről a római kolonizációnak egykor erősen kitett vidékről való római kolónusok leszármazottai lehetnek, keverve természetesen szlávokkal, hadifoglyokkal, barbár bevándorlókkal és bizánci kereskedőkkel. Kulakovskij elavult tanulmánya, melyre Mutaščiev másodsorban hivatkozott, teljesen Vasiljevskij tartathatlan bizonyításmenetén alapszik.

Ami a J. Breteaux ellenvetését illeti, Bănescu elismeri, hogy a tőle a paristrioni román államcsírák jelölésére használt »állami szervezetek« kifejezés talán tényleg túlságosan nagyigényű, de ezt nem ő, hanem Iorga hozta forgalomba. A dunai megerősített városokra értette ezt a kifejezést, melyekben az autochthon román elem túlsúlyban kellett, hogy legyen. Az akkori zavaros időkben a paristrioni városok ki tudták tűzni a felkelés zászlaját a birodalom ellen. Különben autonóm közösségeknek a birodalomban való létezésére példa a Nikulitza-család vezetése alatt X. Konstantinos Dukas idején fellázadt larissai vláchok epizódja.³ Végül is kijelenti, hogy jogosan tart ki első eredménye mellett

¹ Échos d'Orient 27 (1924) 255.

² Slovo o polku igorevím, Kiev 1926, 304—305.

³ Cecaumeni Strategicon..., edd. B. Wassiliewsky—V. Jernstedt, Petropoli 1896, 66—75.

Érdekes, hogy Bănescuval egyidőben *I. Ferent* egy a kúnokról és a kún püspökségről írt művében¹ azt igyekszik bebizonyítani, hogy a *γένος τι Σκυθικόν*-on a *kúnok* értendők, ami pedig Tatust és alattvalóit illeti, ezekre nézve Zlatarski és Mutačiev következtetéseit fogadja el helyeseknek.

Ilyen előzmények után *V. N. Zlatarski* is hozzászolt magához a paristríci etnikai kérdéshez is.² A főkérdés, amelyre válaszolni akar: milyen népet értett Anna Komnene a *γένος τι Σκυθικόν*-on? Elutasítja mind az orosz kutatók, mind Iorga elméleteit. Ez a »valamiféle skytha törzs« nem lehetett orosz, mert ha akkoriban Dobrudzsában már orosz telepések voltak, mint éppen az orosz kutatók állítják, mi szükség volt arra, hogy ez az »orosz törzs« előzőleg megállapodást kössön a Duna jobbpartján élő nemzetestvéreivel a betelepedésre nézve? Egyébként is kétségbevonja az orosz telepéseknek ilyen korai megjelenését a Paristrionban. A dunajobbparti lakosság nem orosz volt, hanem besenyő és nagyszámú bolgár lakosság. Hogy a *γένος τι Σκυθικόν* oláh sem lehetett, bebizonyította már Mutačiev. De besenyő sem lehetett, mert ebben az időben, 1048-tól kezdve a besenyők már Dobrudzsában telepedtek le s a Dnyeper és a Duna között, ahonnan ez a »skytha törzs« jött, nem voltak besenyők. Vázolja ezután Zlatarski azokat a népmozgalmakat, amelyek ebben az időben Déloroszországban végbementek. Az úzok (torkok) 1064-i nagy balkáni betörésük után jórészt visszamenekültek hazájukba. A feketetengeri szteppék úzait állandóan támadták a kúnok, akik 1071 óta kiterjesztették hatalmukat a Dontól nyugatra. Ezért az úzok az akkori kievi fejedelemség területén igyekeztek megtelepedni, azonban 1080-ban Vladimir Monomachos megverte őket. Később az úzok csak az orosz terület katonai határörtelepeiként mutatkoznak. Zlatarski ezért úgy véli, hogy a *γένος τι Σκυθικόν*-ban csak *úzokat* lehet keresni. A kúnok és az oroszok támadásai miatt az úzok egy része, a *γένος τι Σκυθικόν*, mivel nem akarta elismerni sem a kún, sem az orosz fennhatóságot, elhagyja lakóhelyét s megegyezést

¹ *Cumanii și episcopia lor*, Blaj 1931. Sajnos, ez a munka a háborús körülmények miatt hozzáférhetetlen maradt számomra. V. ö. C. Necșulescu cikkében, *Revista Istorică Română* 7 (1937) 136.

² Какъв народ се разбира у Анна Комнина подъ израза *γένος τι Σκυθικόν*?, *Известия на Историческото Дружество въ София* 11–12 (1931–1932) 71–82. E cikk ismeretét Hadrovics László barátom szívességének köszönöm. Itteni eredményeit újra összefoglalta Zlatarski az *История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове II*, Sofia 1934, 182–184. 1-on is. V. ö. még 154–159. 192–195.

köt a Paristrionban önállóan berendezkedett besenyőkkel (Tatus, Satzas) és bolgárokkal (Seslav), akiknek önállóságát az magyarázza, hogy akkoriban Alexios császár a Robert Guiscard elleni háborúval volt elfoglalva. Az úzok átköltözése 1082—1085 között történt az aldunai Vičina, a mai Mačin mellett Dobrudzsa területére. Ezeknek az úzoknak a települőhelyét pontosan meg lehet határozni az Alexiasnak az Ozolimnéről szóló értesítése alapján, mely Anna Komnene szerint a mellette táborozó úzokról kapta nevét.¹ Ez a mai Rasim-tó a Duna torkolatánál. Innen az úzok később leereszkedtek Dobrudzsa déli részére, ahol még ma is megtalálhatók olyan kis erődök romjai, amelyeket az úzok elfoglaltak. Hangoztatja, hogy az úzok nem voltak olyan harciasak, mint a kúnok és a besenyők. Már a délorosz síkságon is félig megtelepedett életet éltek, s ezt folytatták Dobrudzsában is. Végül polemizál még Bănescu legutóbbi cikkének állításaival, melyeket bebizonyítatlan feltevéseknek tart. Ha ez a skytha törzs vlách lett volna, akkor Anna Komnene, aki előtt ismeretesek voltak a vláchok, ezzel a névvel jelölte volna őket.

P. Mutaščiev Zlatarski e tanulmányának ismertetésében² utal arra, hogy a γένος τι Σκυθικόν-t már ő is besenyőnek vagy úznak tartotta. Most azonban úgy látja, hogy Zlatarskinak az a bizonyítása, mely szerint ez a »skytha törzs« csakis úz lehetett, gyengén van megalapozva. Ellenérvei a következők: 1. Nem igaz az, hogy 1048 után a Dnyeper és a Duna között nem voltak besenyők. Hiszen közismert dolog, hogy egy félévszázad múlva besenyő tömegek lépték át a Dunát s törtek be Thrakéba, ahol azután Ioannes Komnenos császár Berrhoiánál legyőzte őket. E győzelem emlékére évente megülték Bizáncban az ú. n. »besenyő-ünnepet«. A kúnok nyomása nem kevésbé nehezedett a kérdéses időben a besenyők maradványaira is, mint az úzokra, s a besenyő maradványok kénytelenek lehettek a pontosi síkságon levő lakóhelyüket átengedni a kúnoknak. 2. Még kevésbé tartható fenn Mutaščiev szerint Zlatarskinak az az állítása, hogy ez a γένος τι Σκυθικόν ekkoriban, vagyis 1082—1085 táján az Ozolimnénél, azaz Észak-Dobrudzsában telepedett le. Ezzel Zlatarski szintén azt akarta bizonyítani, hogy a letelepedők úzok voltak. Anna Komnene tényleg beszél úz seregek e vidékre történt érkezéséről, s ebből a tényből kiindulva az Ὀζολιμνη nevet Οὐζολιμνη-ből (»Úzok tava«) vezeti le. Azonban ugyanitt kifejezetten azt mondja, hogy ez az esemény »egykor« (ποτέ) történt. Mivel

¹ *Id. kiad.* I 242¹⁸—243²⁰.

² *Byzantinische Ztschr.* 32 (1932) 436—438.

az írónő az Ozolimnét 1086-i [helyesen: 1087-i] esemény kapcsán említi, nem mondhatná azt, hogy a tó egykor kapta nevét az úzokról, ha azok csak néhány évvel azelőtt (1082—1085) váltak volna a tó névadóivá. Korábbi eseményre kell tehát gondolnunk: az úzok 1064-i nagy paristrioni inváziójára. Csak erre az eseményre vonatkozhatnak az írónő szavai az Ozolimné kapcsán.¹

P. Mutaŕŕiev, amikor a dunavidéki bolgár-oláh érintkezésekkel foglalkozó, már említett könyvét 1932-ben franciául is közzétette, utóiratként még egyszer egy új fejezetet szentelt a paristrioni kérdésnek,² ezúttal főként Bănescu nézeteinek cáfolására. A bizánci thema-szervezetet nem lehet összebékíteni a belsejében lévő »állami szervezetek« létezésével. Nem voltak ebben a korban a Paristrionban sem »román államok«, sem »állami szervezetek«. Azok az események, amelyekről Attaleiates és Anna Komnene beszélnek, nem egyebek, mint egy forradalom a bizánci birodalom ellen, melyet a paristrioni városok »kevert lakossága« támasztott. Ha pedig Tatus és társai felkelők a birodalom ellen, — mint ezt legutóbb maga Bănescu is elismerte — a tőlük teremtett »kis államok« nem lehettek »a bizánci hatalom védnöksége alatt megalkotott«, bizánci mintára létesült román államcsírák, mint régebben állította Iorga nyomán. De »autonóm közösségek« létezését sem lehet bizonyítani a larissai vláchok epizódjával. Azok ugyanis egyszerű nomád vláchok voltak, akik a nyári hónapokban a mai Délnyugat-Macedónia magas hegyeibe mentek nyájaikkal, télen pedig Thessalia síkságaira, s akik bolgárok társaságában felkeltek a bizánci hatalom ellen.

Majd újra végigelve Attaleiates idevonatkozó két helyét, rámutat Bănescu logikai ellentmondására: Ha Tatusék románok voltak, akkor a *γένος τι Σκυθικόν*, melyet a két szerző megkülönböztet tőlük, nem lehetett román. Ha viszont a Dunán túlról jött skythák voltak románok, — mint Bănescu máskor állítja — akkor Tatusék »kis államai« nem lehettek románok. Ha meg mindkét népelem román volt, akkor a két bizánci író miért különbözteti meg »a Paristrion lakóit«, az »odavalósiakat«, a Dunán túlról jött »skythák«-tól?

Vláchokat a Komnenosok korában a Balkán-hegység és a Duna-torkolat közötti vidéken, azaz a Paristrionban sehol ennek a korszaknak egyetlen forrása sem említi. Azok a vláchok, akiket Anna Komnene

¹ Dolgozatunk II. fejezetében látni fogjuk, hogy Mutaŕŕiev érvelése itt nem egészen helytálló: Anna Komnene Ozolimne-helye sem magyarázható ilyen egyszerűen.

² *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932, 333—366: *Encore au sujet de Paristrion*.

Alexios 1095-i kún-hadjáratával kapcsolatban említ, a Balkán-hegységben laktak. Különben nem ismerhették volna oly jól a hegység ösvényeit, hogy a szorosokat őrző bizánci csapatokat kijátszva átvezethették volna a hegységen a kúnokat. Azokat a vláchokat pedig, akiket Kinnamos 1166-ban Manuel magyar-hadjárata kapcsán a »máshonnan gyűjtött« bizánci seregben említ, éppúgy vihették a Fekete-tengerhez egy keleti irányból intézendő támadásra Magyarország ellen, akár Thrakéból, akár a Pindos vidékeiről, akár a Balkán-hegységből. De nem említenek vláchokat a szerzők a Duna balpartjának síkságain sem, egészen a XIII. századig.

Anna Komnene a »skythák« elnevezésen a besenyőket érti, és Tatus szintén »skytha«, azaz besenyő főemberként szerepel, akit azután Zonaras kifejezetten besenyő főnöknek mond. Attaleiates is azt mondja,¹ hogy Bizáncban »skythák«-nak hívták a besenyőket, és ha a bennünket érdeklő egyik helyen felváltva használja a két népvét, ez megfelel a bizánci írók archaizáló szokásának. A »dunamelléki skythák« Botaneiates császárhoz küldött követségének elbeszélésében pedig azért állítja szembe a »dunamelléki skythákat« a besenyőkkel, mert a Paristrionban ekkor kétféle besenyő élt már: 1. az 1048 óta többször beengedett és a határőrségbe besorozott besenyők utódai, akik a dunai kevert lakosságból álló határőrség főelemét alkották, és 2. a Dunán túlról jött újabb besenyő hordák, melyek nyugtalan »skytha életmódjukat« még megőrizve fosztogatták a Paristriont, sőt magukat a határőrség városait is, melyeknél a fegyelmet csak a Bizáncból küldött évi zsold tartotta fenn. A határőr-besenyők az évi zsold megszüntetése pillanatában visszatértek a régi besenyő-élethez és természetesen szövetkeztek a paristrioni még nomád besenyőkkel. Az »odavalósiak« (ἐγγόρσιοι) ez a vegyes elemekből álló határkatonaság voltak, melyben a túlnyomó elem a besenyőkből telt ki. Ezért voltak »skythák«-nak is nevezhetők, valamint azért is, mert kisebb részben oroszok, úzok, esetleg magyarok és kúnok is lehettek köztük, melyek a bizánciak szemében szintén »skytha« népek. És mégis azért lehetett őket megkülönböztetni azoktól a többi »skythák«-tól, akik a XI. század második felében szüntelenül áramlottak be a Paristrionba, mert már be voltak szervezve a határőrségbe. E mellett az ἐγγόρσιοι kifejezés a dunai városok lakosságában a besenyők mellett a legszámosabban élő bolgárookra is illett. A dunamenti orosz települést Bánescu ellenvetéseivel szemben helynevek is bizonyítják. Az ottani bolgár lakosság sűrűségéről pedig

¹ *Id. kiad.* 305.

az a tény kezeskedik, hogy ott voltak a régi Bulgária állami központjai : Pliskában és Preslavban.

A vita következő hozzászólója, a nyelvész N. Drăganu¹ megállapítja, hogy a *Tatus* név azonossága a román *tat-*, *tată-*, *tatul*-lal nem éppen kétségtelen, mivel szó lehet egy besenyő vagy kún *Tat*-ról is, melyet a török népek az uralmuk alá foglalt idegen elemek megjelölésére használtak. A román *Tatu*, *Tatul* személynevekből inkább *Τατούλος* alakot várnánk. S azután nem haladhatunk el olyan könnyen Zonaras amaz állítása mellett sem, hogy Tatus a besenyők feje volt, különösen amikor tudjuk, hogy a besenyők a kúnokéval azonos nyelvet beszéltek.

Még ugyanebben az évben C. C. Giurescu a románok történetének összefoglaló feldolgozásában² tér ki a paristrioni etnikai kérdésre. Ha Iorga és Bănescu állítása igaznak bizonyulna, akkor a román történet egyik legnagyobb jelentőségű tényével állnánk szemben — mondja Giurescu. — A forráshelyek vizsgálata azonban nem engedi meg állításuk fenntartását. Ami Iorga és Bănescu érveit illeti, melyeket a paristrioni alakulatok román jellegének bizonyítására felhoztak, egyiknek sincsen bizonyító ereje. A Tatu(s) név használatban van Krim lakóinál is, az irániaknál, a dobrudzsai tatároknál s a törököknek alávetett kurd vagy perzsa eredetű népeknél is. A dunai városok lakosságáról mindössze annyit lehet állítani, hogy etnikai tekintetben kevert volt. Lehetek köztük románok is, de ez még nem bizonyítja azt, hogy ezek az állami alakulatok románok voltak. A gabona és köles művelése sem bizonyít semmit etnikai tekintetben. Meg azután tévesen is hivatkoztak erre az érvre, mivel Anna Komnene világosan megmondja, hogy a Dunán túlról jött skytha nép volt az, amelyik földművelésbe kezdett, nem pedig Tatusék alattvalói. Éppen ezek miatt az okok miatt nem tüntethetünk fel bizonyossággként egy egyszerű hipotézist, mégpedig egy benyomásra alapított hipotézist.

Ugyancsak még 1935-ben magyar részről is elhangzott két rövid hozzászólás a vitában : *Darkó Jenő* P. Mutaščiev említett könyvének francia kiadását ismertetve,³ Mutaščiev Iorgával szemben felsorakoztatott érveit foglalja össze, *Tamás Lajos*⁴ pedig az idevágó lényeges irodalom rövid ismertetésére szorítkozva kiemeli, hogy Iorga és Bănescu

¹ *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, Academia Română, Studii și cercetări XXI, București 1933, 181, 571—573.

² *Istoria Românilor* I, București 1935, 311—313.

³ *Román terjeszkedési törekvések a történelem mezéjén*, Budapesti Szemle 237 (1935) 181—200 ; az idevonatkozó részt l. 197—198.

⁴ *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, Budapest 1935, 9—10, 85.

elméletét maguk az oláh tudósok is kételkedve fogadták s Tatos és Satza nevének eredetét a törökségben keresték.

N. Iorga, aki már előzőleg is több munkájában fenntartotta eredeti elméletét,¹ 1937-ben egyszerre románul és franciául megjelent nagy román történetében is külön fejezetet szentel a dristrai »Oláh föld«-nek.² Hivatkozik először is a II. Basileios 1019-i rendeletében említett »egész Bulgária-szerte lakó vláchok«-ra s Anna Komnene vlách-helyeire. A Paristrion-thema megléte, mely szerinte a Duna mindkét partját magába foglalta (!), arra ösztönözte ezt a bennszülött lakosságot, hogy külön államot próbáljon alapítani. Ez a külön állam nem lehetett sem besenyő, sem bolgár, sem orosz. A túlpartról az autonóm városok mellé költöző földművelő »skythák« sem lehettek besenyők. A dunai líga vezetői: Tatos (akinek neve rosszul van hangsúlyozva Anna Komnéné-nál s akit Tatulnak is nevezhetünk), Seslav (akinek a neve az argeşi Seneslavéra emlékeztet) és Satzas = Saccea (amely név a régi Isaccea névre utal). Az ellenük küzdő Alexios serege Dristra közelében kölesvetéseket lát. Ez nem lehetett sem a szekereiken élő besenyők, sem az Ozolimnénél megtelepedett kúnok műve. A császár ellenfelei Alexios dristrai kudarca után elfoglalják »a szomszéd városokat«, visszaállítván az állandóan megállapítható autonómia (!) régi határvonalait, és kölest művelnek, hagyományos román gabonaneműt. A harc folyamán jönnek a kúnok és a magyarok is egy »kevert« sereggel, a kún Tzelgu és egy Solomon nevű vezér vezetésével. Ennek a Solomonnak a bibliai neve az erdélyi vidékekre utal: Magyarország egy királya viselte ezt a nevet alig húsz évvel később (!), és Erdély a szomszédos oláh vidékekkel együtt a mai napig megőrizte ezt az ótestámentumi nevek iránt mutatott vonzódását. Iorga megint oláhokat sejtet olvasóival Borilosban és Germanosban is. Azokat a harcias (Αρσιάνοι) hegyilakókat pedig, akik Alexios segítségére siettek, megint határozottan arumúnoknak mondja. Ma is hiszi, — úgymond — hogy a mellettük említett alánok is románok voltak. Tehát nem jelentéktelen incidensekkel vagy csipcsup helyi eseményekkel van dolgunk, — vonja le a végső következtetést — hanem azoknak a román elemeknek akkori felemelkedésével, melyeket

¹ V. ö. *Les Latins d'Orient*, Paris 1921, 39; *Histoire des Roumains et de leur civilisations*, Bucarest 1922, 37. Sőt ennek *Istoria Românilor și a civilizației lor* című román fordításába egy külön »Vlașca« lui Tatos și formațiunile dobrogene pe la 1000 című új fejezetet iktat be Iorga elmélete fenntartására.

² *Istoria Românilor*, vol. III, București 1937, 61–73: »Vlașca« de la Drăstor = *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III, Bucarest 1937, 77–92: La »Vlașca« de Durostorum.

nem érinthettek és nem semmisíthettek meg a bitorló »bolgár« cárral a félsziget másik végén vívott küzdelmek. Azt, hogy ennek az alakulatnak a hatósugara átért a Duna balpartjára, mutatja Vlașca említett neve a két kún Teleorman között. Támogatja a román vitalitásnak ezeket a bizonyítékait »a vláchok bírójának« (!), Pudilosnak az esete is, aki 1095-ben jelenti a császárnak, hogy a Dunán átkeltek a kúnok. Itt nem lehet szó thessaliai vláchról, hanem csak egy itteni Scythia Minor-beliről, mert itt volt a kúnok átkelőhelye. A Paristrion-thema fennállása nem zárja ki a városi autonómiát, hiszen pl. Dalmáciában a helyi királyok elfogadták a pápa védnökségét is, s a császárárt is.

Nehezen követhető érvelése közben csak ritkán céloz Iorga az elhangzott ellenvéleményekre. E helyett önérzetesen kijelenti, hogy az az egész történeti és filológiai metafizika, melyet az ezen autonómiák életében való román részvétel ellen oly hosszú időn át mozgásba hoztak, íme megdőlt.

1937-ben megint egy román tudós foglalkozott behatóbban a dunai román államalakulatok hipotézisével: C. Necșulescu.¹ Tanulmányának főérdeme az idevonatkozó bizánci auktorrészek és az addigi tudományos irodalom gondos tanulmányozása és összefoglalása. Rámutat arra, hogy az Alexias helyes szövege szerint Tatu és Chali egy személy. Ezután a γένος τι Σκυθικόν-t Osul Magyarországból 1068-ban kivert kúnjaival azonosítja, akik számára nem maradt más, mint a Duna felé vezető út. Őket is vonzotta ide a bizánci birodalom gazdagságának híre. Megegyezvén Tatuval és társaival, a kúnok szabad idejükben szántogattak s búzát és kölest vetettek az autochthon vlách lakosság mellett. Tatu és társai, a dunai városok kormányzói barbár törzsek vezérei voltak, mert a bizánci íróknak attól félt, hogy nevük említésével beszenyenezi a történelem testét. Nem lehettek mások, mint az oda Konstantinos Monomachos alatt betelepedett besenyők utódai. Ide szövi bele Necșulescu a Nestor-lázadásról szóló auktorhelyeket, amelyek Tatusában Tomaschek, Engel és Chalandon is besenyő főnököt láttak. Összefoglalja itt a Tatus nevére vonatkozó addigi nyelvészeti állásfoglalásokat is, és maga is a név besenyő volta mellett tör lándzsát. A Nestor-lázadást követő események vázolója kapcsán eljutva Tzelgu és Solomon Bizánc ellen indított hadjáratához, Iorga állításával szemben, aki ezt a Solomont bibliai neve miatt régebben román vajdának tette meg,²

¹ *Ipozeza formațiunilor politice române la Dunare, în sec. XI.*, Revista Istorică Română 7 (1937) 122–151.

² *Droits nationaux* . . . , i. h. 28–30.

a magyar krónikák előadására hivatkozva ő is hangsúlyozza, hogy Solomon távolról sem volt román, hanem Magyarország volt királya, akit unokaöccsei, Géza és László megfosztottak trónjától (1074) s aki a kúnok kánjának segítségével tett eredménytelen kísérlete után szövetkezett Tzelguval, a besenyők kánjával arra, hogy betörnek a bizánci birodalomba. Ezután Necşulescu az Alexiasnak Alexios besenyő-háborúját leíró részletét nyomon kísérve — éppúgy, mint régebben Mutafčiev — kimutatja, hogy Anna Komnene itt többször a maguk nemzeti nevén besenyőknek nevezi a skythákat. Vagyis Anna Komnene skythái besenyők.

Végül is Necşulescu úgy nyilatkozik, hogy a XI. századi paristrioni oláh vajdaságok a képzelet szüleményei. Természetes az, — írja — hogy egy történész sem vonhatja kétségbe egy eléggé számos oláh népesség ottani létezését, de éppen ebben a korban a külső körülmények kedvezőtlenége miatt nem tudtak vajdaságokba szerveződni, mert akkoriban Dobrudza eléggé tarka-barka lakosságnak adott szállást határai között. Nem hiányoztak a románok mellől sem a bolgárok, sem a kúnok, úzok, besenyők, oroszok, stb. sem. Éppen ezért ne gyártsunk illúziókat, ne akarjuk nemzeti történetünket Tatu-Chali besenyőivel kezdeni, hanem elégedjünk meg az igazság megvallásával!

A vita ilyen fordulatról tudomást sem véve, N. Bănescu a következő évben Bromberg két időközben elhangzott ellenvetését hárítja el.¹ Alaptalanul vádolja Bromberg Iorgát és őt azzal, hogy Alexios Uzas nevű hadvezérét úznak tartották (!). Iorga kúnknak mondta a kérdéses hadvezért, ő pedig csak arról írt, hogy Attaleiates a kúnokat hol saját nevükön, hol úzoknak nevezi.

Eddig volt nyomon követhető a γένος το Σκυθικόν-hely problémakörének irodalma. Az eddigi irodalomnak ebből az ismertetéséből azt látjuk, hogy a kérdéses bizánci auktorrészek vizsgálatából a következő kérdések adódtak:

1. Miféle nép volt az Anna Komnemenál említett γένος το Σκυθικόν? Az eddigi kutatók tartották oroszoknak (Vasiljevskij, Golubovskij, Kulakovskij), oláhnak (Iorga, Bănescu), besenyőnek (Mutafčiev), úznak (Zlatarski) és kúnknak (Ferenç, Necşulescu).

2. Melyik népet kell értenünk az ezeket elüldöző sauromatákon? Valamennyi kutató szerint a kúnokat, bár egyik-másik az oroszokra is tett célzást (Zlatarski, Necşulescu).

¹ *Fantasies et réalités historiques. (Répons aux «Toponymical and Historical miscellanies» de M. Bromberg)*, Byzantion 13 (1938) 73—90; a bennünket érdeklő részt l. 78—80.

3. Miféle etnikumú nép uralkodott Tatus és társai vezetése alatt a kevert lakosságú Paristrionban? Az eddigi válaszok erre a kérdésre: besenyők (Necşulescu), oroszok (Kulakovskij), oláhok (Iorga, Bănescu), besenyők és oroszok (Vasiljevskij, Golubovskij), besenyők és bolgárok vagy oroszok (Mutafčiev), besenyők és bolgárok (Zlatarski).

4. A Paristrion-thema szervezetén belül Tatusék helyi autonómiák vezetői, vagy lázadók voltak-e? Vasiljevskij, Mutačiev, Zlatarski és Necşulescu lázadóknak, Iorga és Bănescu helyi autonómiák vezéreinek tartották őket.

Ha túl akarunk jutni az eddigi kutatók meglehetősen tarka ellentmondásokat mutató megállapításain, két út áll előttünk: 1. Anna Komnene népnévhasználatának gyökeres megvizsgálása, különösen az archaizáló népnevek etnikai értékének megállapítására, aminek teljes elvégzésére eddig egyetlen kutató sem vállalkozott. 2. Ha az első út megjárása nem vezetne kielégítő eredményre, kiegészítésként vállalkoznunk kell az akkori történeti helyzet tisztázására valamennyi idevonatkozó forrás bevonása és az eddigi kutatások eredményeinek revíziója alapján.

II.

Valamennyi felmerült kérdésre meg tudjuk adni a kielégítő választ akkor, ha sikerül megállapítanunk, mi a pontos etnikai értéke Anna Komnene Alexiásában a *Σκόθαι* és a *Σαυρομάται* archaizáló népneveknek. Ennek a megállapítása érdekében vállalkoznunk kell Anna Komnene egész népnévhasználatának tüzetes megvizsgálására. Így tudjuk csak megállapítani, vajjon Anna Komnene népnévhasználata tényleg következetlen, logikátlan s önmagának ellentmondó-e, mint azt Iorga hangoztatta, vagy pedig megbízható alapul szolgálhat etnikai kérdésünk eldöntésére?

Ennek a munkának elvégzése előtt vessünk egy kitekintést az egész bizánci irodalomra abból a szempontból, milyen népeket jelöltek a bizánci írók az idők folyamán a *Σκόθαι* és a *Σαυρομάται* népnevekkel? Ennek az összefoglaló áttekintésnek¹ is lehet valamelyes útmutató értéke problémánk megoldásában.

¹ Ennek az áttekintésnek a könnyűszerrel való elvégzését Moravcsik Gyula professzor úr lekötelező szívességének köszönöm, aki rendelkezésemre bocsátotta »Byzantinoturcica« c. művének nemsokára megjelenő onomastikonját.

A Σκύθαι népnév archaizáló értelemben való használata már a korai bizánci irodalomban megkezdődött: 1. a *hunok* jelölésére. Zosimos, Agathias, Theophanes, Priskos, Suidas, stb. a hunokat nevezik skytháknak. Zosimos¹ pl. ezt mondja: Οὐννοὺς δὲ τούτους ἐκάλουν, εἴτε βασιλείους αὐτοὺς ὀνομάζειν προσήκει Σκύθας. 2. A VI—VII. századi *türköket* is ezzel a névvel nevezték Theophylaktos Simokattes, Suidas, Maurikios és mások. Theophylaktos Simokattes² pl. így végzi el az azonosítást: τὸ Σκυθικὸν τὸ ἔϋον, οὗς Τούρκους λέγειν εἰώθαμεν. 3. Majd az *avarokat* nevezik skytháknak Euagrios, Maurikios, Theophylaktos Simokattes, Georgios Pisides, Michael Glykas és mások. Ἐθνὸς δὲ Σκυθικὸν οἱ Ἄβαροι τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὲρ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμομένων, — mondja Euagrios az avarokról.³ 4. A *kazárokat* is így nevezi Theophanes és Symeon magistros. 5. A *bolgárokat* a VIII—XIV. század folyamán a bizánci írók egész sora (pl. Theodoros Studites, Konstantinos Porphyrogenetos, Georgios continuatus, Theophanes continuatus, Leon Diakonos, Michael Psellos, Zonaras, stb.) nevezte skytháknak. Nikephoros Gregoras ezt írja a bolgárokról:⁴ τὸ τῶν Βουλγάρων μετελήφεσαν ὄνομα, Σκύθαι τὸ ἐξ ἀρχῆς ὄντες. 6. Leon Diakonos a *magyarokat* is érti ezen a néven. 7. A XI—XIV. századok több írója (Skylitzes, Attaleiates, Zonaras, Ephraim, stb. — a vizsgálat alatt álló Anna Komnenét szándékosan mellőzzük itt!) a *besenyőket* tekinti és nevezi skytháknak. Ime pl. Ioannes Skylitzes egy helye:⁵ τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων Σκυθικὸν ὑπάρχον ἀπὸ τῶν λεγομένων βασιλείων Σκυθῶν. 8. De az *úzókat* is megkapják ezt az archaizáló nevet a Skylitzes continuatusban, Zonaras, Ephraim és Theodoros Skutariotes munkáiban. Οὕτων ἔθνος (γένος δὲ καὶ οὗτοι Σκυθικόν) mondja róluk a Skylitzes continuatus.⁶ Anna Komnene kora után azután még 10. a *tatárookra* is ráruházta ezt a nevet sok történetíró (Maximos Planudes, Georgios Pachymeres, Nikephoros Gregoras, Demetrios Kydones, Ioannes Kantakuzenos, Dukas, Michael Kritobulos, Georgios Phrantzes, Laonikos Chalkokondyles, Hierax, az Ekthesis Chronike, stb.), de megkapják ezt a nevet 11. az *oszmanli törökök* is (pelagoniai Georgios, Laonikos Chalkokondyles).

Ezek után hajlandók volnánk azt a következtetést levonni, hogy a Σκύθαι archaizáló népnevet a bizánci írók csak a török fajú népek

¹ Ed. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887, 174₂₂—23.

² Ed. C. de Boor, Lipsiae 1887, 167₁₀—11.

³ Edd. J. Bidez—L. Parmentier, London 1898, 196₆—3.

⁴ Ed. L. Schopen, Bonn 1829, I 26₂₀—21.

⁵ Id. kiad. 581₂₀—21.

⁶ Uo. 654₁₃.

megjelölésére használták. De nem így áll a dolog, mert tudjuk, hogy ezeken a népeken kívül egyes bizánci írók egyrészt a *gótokat*, másrészt az *oroszkot* s egyéb *szlávokat* is jelöltek a Σλάβαι névvel.¹ Azt is látjuk a fenti összefoglalásból, hogy több esetben ugyanaz a bizánci szerző két vagy több nép jelölésére is használta ezt az archaizáló nevet.

A Σαυρομάται archaizáló népnevet — Anna Komnene névhasználatát egyelőre nem érintve — Michael Attaleiates alkalmazta a *magyarok*, de a *németek* megjelölésére is,² a későbbi korban pedig Georgios Klontzas az *oszmanli törökökkel* azonosította a sauromatákat. Az egységes típust itt tehát a németek szereplése töri át.

Anna Komnene népneveinek vizsgálatában — melybe támaszként az országneveket is belevontuk — célunk annak a megállapítása volt, vajjon népnévhasználatuk egységes, logikus, vagy következtelen-e? Vagyis mindenütt azt vizsgáltuk, vajjon egy népnévnek csak egy etnikai értéke van-e nála, vagy több? A vizsgálatban az Alexias ilyenirányú végigtanulmányozása folyamán mindenütt a szöveg értelméből, mintegy belső kritériumok alapján igyekeztünk minden egyes népnév etnikai értelmét meghatározni valamennyi előfordulási helyénél, segítségül és összehasonlítási alapul véve az akkori Európa és Ázsia tényleges népi, nemzeti elrendezkedésének ismeretét.³ E vizsgálat eredményeit adjuk a következőkben. Természetesen nem közölhetjük itt Anna Komnene valamennyi népnevének valamennyi előfordulási helyét, mert ez szükségtelenül megnövelné dolgozatunk terjedelmét. Minden nép- és országnévénél csak azokat az előfordulási helyeket közöljük zárójelben (az id. kiad. lap- és sorszámaival jelölve), amelyeket az illető név etnikai értékének meghatározásában példák- vagy bizonyítékokként használunk fel.

¹ V. ö. Moravcsik Gy., *A magyar történet bizánci forrásai* 248.

² Moravcsik Gy., *i. m.* 181, 248.

³ Itt a következő munkákat használtuk ellenőrzésre: *Du Cange* jegyzetei az Alexias bonni, 1878-i kiadásának II. kötetében; *B. Leib* jegyzetei az Alexias legújabb kiadásában: *Anne Comnène Alexiade (Règne de l'empereur Alexis I Comnène 1081—1118)*, t. I... par B. Leib, Paris 1937 (Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé), melynek eddig csak az I. kötete (az Alexias I—IV. könyvei) jelent meg; F. Chalandon, *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et XIIe siècles. I. Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118)*, Paris 1900; Váczy Péter, *A középkor története* (a Magyar Szemle Társaság Egyetemes történetének II. kötete), Budapest 1936; Mika Sándor, *A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora* (Nagy Képes Világtörténet, szerk. Marczali H., V. köt. 2. rész). — Természetesen ezek adatait csak ott idézzük, ahol bizonyításunk menete megköveteli.

Az első eredmény, mely a dolog természetéből folyóan adódik az, hogy Anna Komnene nép- és országnevei két csoportra válnak szét. Az első csoportba a tulajdonképpeni, tényleges nép- és országnevek tartoznak, vagyis azok, amelyek az illető népeknek és országoknak akkor tényleg használt neveit adják görög átírásban. A másik csoportba az archaizáló értelemben használt nép- és országnevek tartoznak. Ennek főismérveként az szolgál, hogy az illető nép- és országnevek már antik íróknál is előfordultak s akkori jelentésükhöz képest Anna Komnene használatában jelentésváltozást mutatnak. Természetesen itt eléggé nehéz a pontos határvonalat megvonni. Mert pl. tényleges népnévnek kell számítanunk az olyan ókorban is használatos népneveket, melyek Anna Komnene korában a görög birodalom területén belülre vonatkozóan tényleges bizánci használatban maradtak (pl. Μακεδόνες), valamint az ókori eseményekre vonatkozó antik nép- és országneveket is. Ellenben az archaizáló értelműek közé kell sorolnunk olyan korai bizánci eredetű népneveket, melyek jelentésváltozáson estek át (pl. az Ἀγαθηνοί népmegjelölést, mely a korai bizánci íróknál az arabokat jelöli, itt viszont már a szeldzsuk törökök értendők rajta). A nép- és országnevek mindkét csoportjának ismertetésénél nyugat-keleti irányban haladunk, ismertetve először a nyugat- és középeurópai nép- és országneveket, majd a bizánci birodalom akkori fennhatósága alá tartozó népek és néprészek neveit, végül a keleti, főként ázsiai népek és országok neveit. Így egyúttal képet nyerünk arról is, milyen fogalmak voltak az íróknak az akkori világ etnikai és politikai, illetőleg földrajzi tagozódásáról.

Tényleges nevükön szerepelnek az Alexiasban Nyugateurópa akkori államai közül a következők: az akkori Franciaország hűbéri tartományai közül Φλάνδρα (I 243₂₄ 247₂₁ II 8₁₄ 122₂₃ 127₂₄) = Flandria grófság, Νορμανία (I 35₄ 36₂₂) = Normandia grófság és Βαργυνών (I 44₁₆) = Barcinon grófság, az akkori Németbirodalom területéről pedig az arelati királysághoz tartozó Προβέντζα (II 81₂₆ 82₂₁ 85₂₆) = Provence grófság. Az akkori Németbirodalom területéről származnak azok a Νέμιτσοι (I 84₂₀ 32 85₄₋₅ 86₉) = németek, akik zsoldosokként szolgáltak a bizánci császári hadseregben. Ez a nevük szlávból kölcsönözve került a középgörögbe. Az akkori részekre szakadozott Itália tényleges nevének kell tekintenünk az Ἰταλία (I 177₁₂ 13 179₆) nevet, mely inkább földrajzi egységet jelent. Viszont az ugyancsak tulajdonképpeni népnévnek tekintendő Ἰταλοί (I 19₂₀ 177₁₅ 19 179₅ 8 II 167₂₆ 171₁₇) = olaszok népnév összefoglaló értelemben jelöli Itália akkori lakóit. Itália akkori városállamai közül szerepelnek Γένοια (II 143₂₄ 234₂₉) = Genova

és lakói a Γενοῦσοι (II 136₃₂ 137₇ 13 19 24 28) = genovaiak, Μέλφη (I 44₁₀ 154₁₁ 21 197₁₂) = Amalfi és vidéke s lakói, az Ἀμαλφῆνοι (I 199₁₂) = amalfiaiak, Πισσα (II 132₁₉ 143₂₃ 234₂₉) = Pisa s polgárai a Πισσαῖοι (II 133₁ 21 23 25 29 134₄₋₅) = pisaiak (a Πισσαῖκος³ jelző pisait jelent, pl. II 133₁₉), Βενετία (I 135₆ 154₁₁ 195₂₃ 197₆ 9 II 143₂₄) = Velence és polgárai a Βενετικοί (I 133₃ és sok más helyen) = velenceiek, s végül Ρώμη (I 43₇₋₈, stb.) = Róma. Ez a név egy helyen (I 44₂₉₋₃₁) határozottan a pápai államot jelenti. Végül Itália nagyobb területi egységei közül tulajdonképpen nevében szerepel Ἀπουλῆα (I 49₈ 30 54₉ 13 131₁₂ 132₁₂ 198₂₇) = Apulia, Robert Guiscard délitáliai normann királyságának egyik alkotóeleme és lakói az Ἀπουλῆοι (II 171₁₉) = apuliaiak, valamint Σικελία (I 177₁₂ 23) = Szicília és lakói a Σικελῖοι (I 177₁₄) = szicíliaiak. Mindezek a felsorolt nép- és országnévek a fent megadott jelentésben, mely természetesen nem mindenütt etnikai természetű, egyértelműek és ellentmondás nélkül használtak. Szándékosan hagytuk felsorolásunk végére a Νορμάνοι népvét, mert ennek logikus használatában Anna Komnénénál némi törés észlelhető. A Νορμάνοι népnév előfordulásainak egyik csoportja (I 36₁ II 77₄ 12 18 22 30 78₉) határozottan franciaországi, normandiai normannokat takar, míg a másik csoport (II 127₂₃ 128₃₂ 129₁₃) mögött határozottan lombardiaiak rejlenek, akiket tehát az író csak tévedésből tartott normannoknak azért, mert több francia gróf is csatlakozott hozzájuk.¹ Tulajdonképpen tehát itt is csak tévedésről van szó, nem pedig a népnév szándékos, logikátlan átruházásáról.

A bizánci birodalomtól északra eső országok közül tulajdonképpen nevében szerepel Σερβία (II 37₂₈ 240₁₁₋₁₂) = Szerbia (Zeta és Rascia), ennek lakói a Σέρβοι (II 37₁₂) = szerbek és Οὐγγρία (I 176₂₆ II 76₂₇) = Magyarország. A birodalomtól északra élő népek közül ilyen tulajdonképpen, nemzeti nevükön szerepelnek a Βάραγγοι (I 84₁₉ 22 141₂₅) = skandináviai eredetű orosz-normann varégek és angol-varégek a császári hadseregben. (Ezeket Anna jellegzetes bárdjuk után többször οἱ πελεκυφόροι βάρβαροι, οἱ ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ ξίφη κραδαίνοντες, stb. körülírásokkal jelöli meg. Főtitstjük, aki a bizánci udvarban rendszerint az akoluthosi tisztséget viselte, egyszer (I 236₂₀) ὁ ἄρχων Βαραγγίας néven szerepel, ahol azonban Βαραγγία nem országnév, csak a konstantinápolyi varégcsoport összefoglaló neve s a cím egyértékű Kinnamos πελεκυφόρων ἐξάρχων kifejezésével.) A birodalom északi határai mentén tanyázó népek közül saját nevükön szerepelnek a Κόμανοι (I 234₁₆

¹ V. ö. Du Cange jegyzetét, *i. h.*, II 631 és F. Chalandon, *i. m.*, 224 – 226.

242—244 II 9—19 60—71 240₁₃ 256—261) = kúnok és az Οὔζοι (I 242₂₉) = úzok, valamint a már a birodalom határain belül élő Πατζινάκοι (I 235₁ 239₂₆ 240₂₆₋₂₇ 241₁₄ 245₂₈ 247₄ 248₂ II 10₇ 12₂₂ 13₃) = besenyők. E három népnév tárgyalására még vissza kell térnünk.

A Balkán bizánci uralom alatt álló népei közül nemzeti nevükön nevezi az író a bolgárokat = Βούλγαροι (I 74₉ 235₁₂ 13 II 8₁₁ 11₁₄ 172₉) s ezek régi országát Βουλγαρία-t (II 19₂₁), melynek neve itt egyértelmű az achridai érsekség területével. Ugyancsak nemzeti nevükön szerepelnek a Βλάχοι (I 169₂₃ II 7₁₂ 61₃₀ 62₂₈) = balkáni vláchok és az Ἀρβανοί (I 253₅), Ἀρβανῖται (I 202₁₇) = albánok is, valamint valami egyelőre közelebből meg nem határozott Σθλαβογενεῖς (I 58₂₃ 235₁₇) = szláv nép is, amelyben — mint később látni fogjuk — a bolgárokat kell látnunk. Népnévként használja Anna Komnene a Μανιχαῖοι vallási megjelölést is (I 138₇ 160₂₂ 187₂₅ 188₁₇ stb.). Ezzel a névvel az Ioannes Tzimiskestől legyőzött és Philippupolis környékére telepített bogomil örményeket jelöli, akiket pauliciánusoknak is mond.

Magát a bizánci birodalmat és a bizánciakat archaizáló névvel jelöli, de a kortárs-görögöket, ha az antik görögséggel való nyelvi és kulturális megszakítatlan összefüggésüket akarja kifejezni, többször nevezi Ἑλλήνες-nek (I 129₂ 180₃₁ 235₁₆ II 56₉ 83₉ 141₁₆ 171₂₁ 206₂₈ 217₅ 293₃₀), amely népnév ilyen értelemben tulajdonképpen népnévnek számít. Görögül beszélni nála : ἐλληνίζειν (I 31₃ 235₁₀ II 281₁₉ 293₃₀). A bizánci birodalom alattvalói jelölésére inkább földrajzi, mint etnikai jelentéssel, de egyértelműen használja a következő néprész-neveket : Θράκες = Θράκη lakói, Μακεδόνες = Μακεδονία lakói, Θετταλοί = Θετταλία lakói, Κρήτες = κρήταιak, Βιθυνοί = Βιθυνία lakói, Κίλικες = Κιλικία lakói, Παμφύλιοι = Παμφυλία lakói, Μαυρανθηνοί a Sangaris-folyó jobbpartjának lakói, Σόροι = Σορία lakói s végül Χωματηνοί = a phrygiai Choma város környékének lakói, katonák a császári hadseregben. Mindezek bizánci főhatóság alatt álló vagy állott keresztény népek.

A birodalom akkori határaitól keletre eső népek és országok közül saját nevükön szerepelnek : az Ἀλανοί (I 66₃₂ II 24₃ 193₁₀ 25 268₂₇) = alánok, Ἰβηροί (I 207₂₁ II 293₁₁) = ibérek, Ἀρμένιοι (I 67₁₅ II 19₂ 46₁₃₋₁₄ stb.) = örmények, Ἑβραῖοι (II 123₂₃) = jeruzsálemi zsidók, Ἀραβες (II 123₃₂) = a bagdadi kalifátus megmaradt arab alattvalói, Ἰνδοί (I 243₁₂) = hinduk, Χάσιοι (I 218₁₁ 25) = az izmaelita asszaszinok szeldzsuk szolgálatban. Végül a Βαβυλώνιοι (II 124₁₂ 13 17 22 stb.) népnév a bagdadi kalifátus szeldzsukjait, a Τουρκομάνοι (II 248₁₆) a tulajdonképpen szeldzsuk törököket, a Μουσουλμάνοι (II 237₂₆ 248₁₄) pedig a szeldzsukokat általában jelöli. A műben rengetegszer előforduló

Τούρκοι népnév, ha magában áll, kivétel nélkül mindig a szeldzsuk törököket jelenti.

Az Αἰγυπτos — Αἰγύπτιοι, Ἰνδικός, Αραβία, Μεσοποταμία, Λιβύη és Ἀσία megjelöléseket tisztán földrajzi értelemben, de egyértelműen használja az író. Tulajdonképpen országnévnek számít Χοροσάν (I 218₄ 219₄ stb.) = Khoraszán szeldzsuk szultánság.

Nem is kell bővebben kitérnünk azokra az ókori népnevekre, amelyek ókori népek történetének ókori eseményeire vonatkoznak (pl. Μακεδόνες I 243₁₀ = Nagy Sándor alattvalói, Ἑλληνες I 89₂₄ = a homerosi kor hellénjei, stb.), amelyek tehát szintén tulajdonképpen, valódi népneveknek számítanak. Ezek is mind egyértelműek.

Eddigi vizsgáldásaink eredményeképpen tehát nyugodtan megállapíthatjuk azt, hogy Anna Komnene *tulajdonképpen népneveivel* nincs semmi baj. Ahol Anna Komnene a népeket valódi, nemzeti nevükön nevezi, ezeknek az alkalmazásában nemcsak szép földrajzi és politikai tájékozottságot árul el, hanem teljesen logikusan, egyértelműen, minden félreértést kizáróan alkalmazza ezeket.

Térjünk most át *archaizáló népneveinek* ugyanilyen módon történő értékvizsgálatára. (Ebből a vizsgálatból egyelőre szándékosan kirekesztjük a problémáinkat adó Σκύθαι, Σαυρομάται és az ezekhez kapcsolódó Γέται népneveket.) A nyugateurópai népekre vonatkozó archaizáló nevek vizsgálatánál mindjárt a legnyugatabbra mutató névnél, a Κελτίβηρες-nél (II 170₂₈) fennakadunk. Ezek a »keltiberek« Boemundnak abban a Nyugaton toborzott hadseregében szerepelnek, amellyel 1107-ben Durazzónál megtámadta a birodalmat. A nyilván földrajzi azonosság alapján adott név a mai Spanyolország területére utal, de csak találgatni lehet, vajjon aragóniai, navarrai vagy kasztíliai alattvalókat jelöl-e? Mivel azonban csak egyetlen helyen fordul elő, ellentmondó alkalmazásáról nem beszélhetünk, legfeljebb csak homályos jelentésről, melyet esetleg a Boemund akkori seregére vonatkozó nyugati források segítségével pontosan meg lehetne fejteni. A Γερμανοί (II 142₂₄) és a Γερμανικὸν γένος (II 170₂₈) neveken németeket kell értenünk. Ἀλαμανία (I 44₃₁ 45₇ 47₂₁ 120₂₄ 160—163) IV. Henrik Németbirodalmát jelenti. A Σάξονες archaizáló néven (I 47_{12—14} 20 48₂) meglepő módon Rudolf bajor herceg alattvalóit kell értenünk. Φραγγία (II 74₁₉ 79₁₆ 119₂₁ 143₁₅) egyértelműen az akkori Franciaországot jelenti. Ha azonban megvizsgáljuk a Φράγγοι archaizáló népnév s a belőle képzett Φραγγικός³ melléknév előfordulási helyeit, azt látjuk, hogy ezek egy csoportja (II 73₂₆ 75₂₉ 80₁₄ 94₂₄ 120₆ 142₂₅ 170₂₅) kétségtelenül franciákat vagy legalább is francia többségű csoportokat

jelent. Talán még azon sem ütköznénk meg, hogy egy másik csoport előfordulás (II 99₂₁ 124₂₀ 127₂₉ 137₁ 209₈ 227₁₉ 228₈ 241₃₁) általában jelenti az első kereszties hadjárat résztvevőit, mert tudjuk, hogy ezek túlnyomó többsége az akkori Franciaország területéről indult el a Szentföld visszahódítására. Joggal megütközzünk azonban annak láttára, hogy egy harmadik előforduláscsoport (I 23₁₈ 20 24 134₇₋₈ 138₁₃ 170₂₉) határozottan a császári seregben szolgáló, illetőleg Robert Guiscard alattvalóit képező normannokat jelent, egy negyedik csoport pedig (II 235₂₂ 238₃₀) egy pisai, genovai és délitáliai hajókból álló hajóhadra vonatkozik. Ezek szerint a Φράγγοι, Φραγγικό³ népnévnek Anna Komnene nyelvhasználatában három jelentése van: 1. francia, 2. normann, 3. olasz. Hasonló tapasztalatra jutunk a Κελτοί népnév értékvizsgálatánál is. Egy csoportja normannokra (I 10₃ 18₉ 20₂₁ 140₁ 144—151 156—188 196—198 passim), másik (II 73—78 89 92) franciákra és (II 100 101—112 240—243) általában az első keresztiesekre, egy harmadik pedig (II 236₈ 16 19 22) a már említett egyesült olasz hajóhad legénységére vonatkozik. A Κελτοί, Κελτικοί³ népnév jelentése tehát ugyanúgy, mint a Φράγγοι-é: 1. normann, 2. francia, 3. olasz. A Λατίνοι népnév előfordulási helyeinek egyik csoportja (I 120₁ 131₃₂ 146₁₄ 147₈ 148₁₅₋₁₆ 164—176 186 passim 224₁₆ 225₂₉ 236₁₀ stb.) normannokat, másik (II 74₁₈ 76₇ 77₄ 79₃ 83—85 87—91) franciákat, illetőleg (II 97—99 104—105 127₂₈ 229₂₀ 24) általában az első keresztieseket, két hely (I 199₁₇ II 239₇) pedig olaszokat jelent. Hogy tehát az Alexias nyelvében a Φράγγοι, Κελτοί, Λατίνοι népnevek egymással teljesen egyenértékűek s, 1. francia, 2. normann, 3. olasz' jelentésűek, az még abból is világos, hogy az író nő számtalan helyen *felváltva* használja ezeket ugyanannak a nép-, illetőleg embercsoportnak a jelölésére. Ezt láttuk már az említett egyesült olasz hajóhad esetében, de idézhetjük példának Bouilloni Gottfried lotharingiai herceg keresztiesének esetét (II 87—91), akiket felváltva Λατίνοι- és Κελτοί-nak nevez az író nő, vagy azt, hogy Boemund Laodikeiába szorult keresztieseit s azok felmentőit felváltva nevezi meg mindhárom népnévvel (II 138—139). Itt tehát nagy rés mutatkozik az író nő archaizáló népnévhasználatának egyértelműségén, mely azt eredményezi, hogy olyan epizódoknál, melyek más források bevonásával nem ellenőrizhetők, nem tudjuk megállapítani, hogy francia, normann vagy olasz embereket jelöl-e a Φράγγοι, vagy Λατίνοι, illetőleg Κελτοί népnév. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy Anna mindhárom archaizáló nevet egy *típus* jelölésére alkalmazta: a nyugati, római katolikus, feudális társadalmi berendezésű világ tőle ismert típusának képviselőire.

Az Alexiasban szerteszét sokat használt Λογγοβαρδία archaizáló országnév is érdekes jelentésváltozást mutat: nem Lombardiát, hanem Calabriát és Campania egy részét jelenti, melyek Apuliával együtt az Itália déli felében levő normann államot alkották. Ennek megfelelően a Λογγοβαρδοί népnév ennek az államnak a polgárait jelöli. Az Ἰαπογία nevét viszont szabályos archaizálással használja Anna Apulia egy részének jelölésére (I 50₂₇).

A birodalom határaitól északra eső országok és népek közül a következők szerepelnek archaizáló néven: Θούλη (I 84₁₉ 90₁₀ II 170₂₆) = a varég zsoldosok őshazája, Skandinávia. Azt, hogy a Δάκας népnéven az Alexiasban a magyarokat kell érteni, Iorga egy kérdőjelen kívül még egyetlen kutató sem vonta kétségbe semmivel sem. Hat helyen említi őket Anna Komnene: 1. I 115₁₈₋₂₀: a magyarok 1059-i, a birodalom elleni támadására céloz; 2. I 227₅₋₆: magyarok 1087 tavaszán a trónfosztott Salamon király és Tzelgu közös, Bizánc elleni vállalkozásában; 3. II 74₃₂: Amiens-i Péter keresztes serege a magyarok földjén át vonul bizánci területre 1096-ban; 4. II 221₂₉₋₃₁: 1108-ban Peri(s) ispán és Simon mint a magyar király megbízottai szerepelnek az Alexios és Boemund között kötött béke aláíróiként; 5. II 240₁₂₋₁₄: az első keresztesek érkezésekor Alexios egyes csapatai a Duna vidékén a kúnok és a magyarok betöréseit vigyázták; 6. II 258₁₉: a magyarok a Haimostól északra laknak. Az Οὐννοί archaizáló nevet az úzokra alkalmazza Anna Komnene (I 242₂₇₋₂₉ 243₂). Megfejtetlen, kiket ért Anna Komnene azokon a Ταῦροι καὶ Σκύθαι-on, akik egykor régebben Philippupolist kifosztották (II 257₂). Mivel több bizánci író az oroszokat nevezi tauroskytháknak, itt talán Svjatoslav egykori orosz seregére gondolhatnánk.¹ Δαλμάται (I 57₆₋₇ 141₂₀ 252₂₅ II 19₁₁ 14 20₂₄ 25 37₆ 53₂₅ 155₄ 172₁₈) és Δαλματία (I 57₁₁ 140₂₇ stb.) mindig Konstantin Bodin, Mihály és Ulkan zetai, illetőleg rasciai szerbjeit s ezeket a szerb államalakulatokat jelenti. Egyértékű tehát a Σέρβοι és Σερβία nevekkal. A Balkán többi, nem görög lakói közül οἱ περὶ τὴν Ἀχριδῶ Τούρκοι (I 138₃) néven szerepelnek a vardarióta-türkők, Οδέτονας archaizáló néven pedig (II 171₁₉ 251₂₈) a szláv narentai kalóznép.

Magukat a bizánciakat Anna mindig az archaizáló Ρωμαῖοι, Ρωμαῖκός névvel jelöli (passim). Ebben az értelemben bizánci görög nyelven beszélni: ῥωμαῖζειν (I 249₉₋₁₀), a bizánci birodalom pedig Ρωμανία (I 109₃₀ II 142₂₁ 213₁₃ 239₃).

¹ V. ö. *Die altrussische Nestorchronik Povest' vremennyh let*. In Übersetzung hrsg. von R. Trautmann, Leipzig 1931, 48₁₃₋₁₅.

A Kelet népei közül egyértelműen a szeldzsukokat jelöli Anna a Σαρακηνοί, Πέρσαι, Ἀγαρηνοί, Ἰσραηλιταί, οἱ τοῦ Ἰσραήλ, οἱ ἐκ τοῦ Ἰσραήλ archaizáló nevekkal is, amelyeket sokszor egymással és a Τούρκοι névvel felváltva használ a szeldzsukok jelölésére. Egy ízben kivételesen, a szöveg összefüggéséből világos módon a οἱ νομάδες Σκόθαι kifejezéssel (I 222₁₄) jelöli a szeldzsukokat. A Περσίς országnév szintén egyértelműen a szeldzsuk birodalmat jelenti. Ellenben nem volna könnyű eldönteni azt, milyen armeniai vagy paphlagoniai népet ért Anna a Χάλυβες-en (II 258₄)?

Anna Komnene áttekintett archaizáló népneveinek vizsgálata tehát azzal az eredménnyel zárható, hogy néhány egységes, de számunkra homályos értelmű archaizáló neve mellett (Κελτίβηρες, Ταῦροι καὶ Σκόθαι és Χάλυβες) három másik archaizáló neve (Φράγγοι, Κελτοί, Λατίνοι) nem egy határozott népet jelöl, hanem legalább három (francia, normann, olasz) egy típusba, a nyugati keresztény lovagnépek típusába tartozó népet ért alattuk az író. Elvileg tehát meg kell engednünk azt, amit Iorga állított, hogy Anna Komnene archaizáló névhasználata nem mindig egyértelmű. De az eddig észlelt zavar korántsem olyan nagy, mint amilyent ő akart nála felfedezni.

Lássuk már most az eddig szándékosan mellőzött Σκόθαι és Σαυρομάται archaizáló népnevek kérdését.

A Σκόθαι népnév használatát eddig két ponton érintettük. Láttuk t. i. azt, hogy a Ταῦροι καὶ Σκόθαι megjelölés (II 257₂), mely határozottan összetartozik, mintegy szöösszetétel helyett áll s belőle a Σκόθαι külön ki nem emelhető, mint a más bizánci íróknál előforduló Ταυροσκόθαι népnév megfelelője, valószínűleg oroszokat jelent. Láttuk azt is, hogy a οἱ νομάδες Σκόθαι megjelölés egy helyen (I 222₁₄) határozottan a szeldzsuk törökökre vonatkozik. De itt is ugyanaz az eset, mint a Ταῦροι καὶ Σκόθαι megjelölésnél. T. i. egyik megjelölés sem tartozik a magában álló Σκόθαι népnév kategóriájába.

A magában álló Σκόθαι archaizáló népnévnek a vizsgálatában, mely az Alexiasban igen sokszor fordul elő, először minden külső segéd-eszköz, történeti összehasonlítás alkalmazásától elvonatkozva kizárólag a mű szövegének értelmére támaszkodunk. Azt vizsgáljuk, ad-e maga a szöveg olyan belső kritériumokat, amelyek egyes előfordulási helyeken elárulják, melyik akkori népet értette Anna Komnene a Σκόθαι-on? Most látjuk különösen, milyen nagy szerencse, hogy az antik mintákon csüggő író, ha vonakodva is, ha a boiotokat és egyes barbár szigeteket nevükön nevező nagy Homeros példájára való hivatkozással is, de mégis csak használ tulajdonképpen, valódi, modern népneveket is,

éppen az »elbeszélés pontossága kedvéért«. Azt tapasztaljuk ugyanis hogy előadásának több olyan szakasza van, amelyekben ugyanarról az embercsoportról szólva *felváltva* használja megjelölésére a Σκόθαι archaizáló nevet és egy valódi népnevet úgy, amint azt már más archaizáló nevek használata közben is tette. Az, hogy ugyanazt az embercsoportot egyszer Σκόθαι-nak, majd megint egy tényleges nevén megnevezett nép tagjainak mondja, olyan belső kritériuma a szövegnek, amelyre támaszkodva kétségtelen bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy Anna Komnene az *események elbeszélésének abban a szakaszában* milyen egykorú népet jelölt a Σκόθαι névvel?

Lássunk egy ilyen szakaszt, amelyre már több kutató felhívta figyelmünket és fogjunk hozzá kibogozásához. Alexios Komnenos császár, mint láttuk, nagy és hosszantartó háborút volt kénytelen viselni a *skythák* ellen. Ennek a háborúnak egyik szakaszát beszéli el Anna Komnene az Alexias VII. könyvének 3. fejezetében (I 233—240). A császár attól való féltében, hogy követei elutasítása miatt a *skytha* sereg ráront, a Sidera-völgyön át a Vitzina-folyót, Pliskovát s Symeon Dombját érintve, melyet az odavalósiak a *Skythák* Tanácshelyének neveznek, egy Dristrához közeli folyó mellé vonul s ott táborát üt. A *skythák* becsapásaikkal nyugtalanítják Alexios táborát. A császári sereg Dristra alá vonul s rövid ostrom után beveszi a várost. A város két fellegvárát azonban továbbra is tartják Tatus rokonai, míg Tatus előzőleg elment, hogy magával hozza a kúnokat a *skythák* segítségére. A császár erre visszavonja seregét egy a Dunához közeli folyó tájára s haditanácsot tart: vajjon rátámadjanak-e a *skythákra*? Vezérei közül Palaiologos és Maurokatakalon Gregorios a mellett foglalnak állást, hogy el kell halasztani a *besenyőkkel* (I 235₁) való megütközést s vissza kell vonulni Nagy-Preslavba. Ha a *skythák* látnak majd bennünket így hadirendben elvonulni, — mondja ez a két vezér — elvesztik a harchoz való bátorságukat, nekünk viszont Nagy-Preslav biztonságot nyújt majd, mert ki-kitörve onnan a *skythákra*, elvágjuk még élelemszerzésük lehetőségét is. A császár azonban a harcot tanácsoló hevesebb vezérekre hallgatva másnap hajnalban csatarendbe állította seregét. De a *skythák* is felfejlődtek a maguk módján, szekértábor is állítva, s rátámadtak a császári seregre, mely azt a parancsot kapta, hogy hagyja közel jönni a *skythákat*. Felbukkantak a *skythák* szekereستől, asszonyostól, gyermekestől. Egész nap folyt a véres csata: megölték a *skythák* Leont, Diogenes fiát. Adrianos, a császár testvére egészen a *skythák* szekereiig nyomulva végül csak két társával tért vissza a *skythák* mészárlásából. Ekkor a csata közben a *skythák* néhány vezére távolabb-

ról érkezve még 36.000 főnyi segítséget hozott, mire a bizánci sereg meghátrált. Csak a császár és környezete tartja még magát. Három *skytha* gyalog rohanja meg a császárt, ki az egyik *skythát* levágva a többitől is megszabadul. Mivel azonban a *skythák* már szemtelenül esnek neki, Alexios is menekülésre gondol. Rámutatva egy csoport *skythára*: Azokon a *skythákon* kell magunkat átvágnunk! — kiáltja övéinek és tüzesen rohan a *skythákra*. Így átvágván magukat a *skytha* csatasoron, kijutottak a *skythák* mögötti térségre. Menekülésük közben újra *skythákba* ütköznek. Egy *skytha* hátulról akarta Nikephoros Diogenest levágni, de a császár figyelmeztetésére Nikephoros Diogenes megelőzte. Többször mondogatta később a császár történetíró leányának: »Ha azon a napon nem én tartottam volna a zászlót, több *skythát* levágtam volna, mint amennyi a hajam szála.« Mivel azonban heves szél is támadt s a *besenyők* (I 239₂₆) is támadták, alig tudta már a zászlót tartani. Ráadásul egy *skytha* hosszú lándzsával rácsapott a kezére. Erre a zászlót egy bozótban elrejtve, övéivel éjszaka Goloéba menekült.

Ime tehát Alexios *skytha*-hadjáratának egy részletesen elemezett szakaszából, a dristrai csatavesztés leírásából nyilvánvalóan kitűnik, hogy az elbeszélésnek ebben a szakaszában előforduló Σκόθαι, Σκυθικός³ nevek (I 233_{13 24 30} 234_{17 30—31} 235_{3 20} 236_{22 30 34} 237_{4 8 11—12 14 24} 238_{7 20 26 28 30 32} 239_{1 8 11 19 27—28}) *besenyőket* jelentenek, mert ugyanezeket a *skythákat* az író az elbeszélés folyamán kétszer is (I 235₁ 239₂₆) nemzeti nevükön Πατζινάχοι-nak nevezi.

A következő szakaszban a dristrai csata után Palaiologos hadvezért üldöző *skythák* (I 240₂₉ 241_{2 6 22 28}) megint kétszer (I 240_{26—27} 241₁₄) tulajdonképpen nevükön *besenyőknek* vannak nevezve.

A következő hosszabb szakasz arról szól, hogy a *skythákat* a Tatus társaságában már csak a dristrai csata után érkezett kúnok (mindenütt: Κόμανοι) a nagy zsákmány miatt megtámadják, legyőzik s egy ideig az Ozolimne mellett körülzárva tartják. Végül azonban élelemhiány miatt a kúnok hazamennek azzal, hogy majd újra rátámadnak a *skythákra*. A *skythák* erre átkelve a Balkán-hegység szorosain, Goloe és Diampolis között Markellánál táboroznak. A császár a kúnok visszatértétől tartva, Synesios útján békét köt velük, hogy majd a kúnok ellen használhassa őket. A kúnok valóban visszatérnek, de a *skythák* ellen. Engedélyt kérnek Alexiostól, hogy ők is átkelhessenek a Balkán szorosain. A császár azonban visszatérésre bírja őket. Erre a *skythák* megint fosztogatni kezdenek. A császár Philippupolistól Kypselláig haladva, guerillaharcot folytat a *skythák* ellen. E guerillaharcok egyikében bizonyos Migidenos nevű bizánci katona fiát, aki hevesen rátámadt

a *besenyőkre*, egy *skytha* nő megölte. Alexios ekkor újra békét köt a *skythákkal*, de azok mégis elfoglalják még Taurokomost is. Ott telelnek és a környéken fosztogatnak. — Nyilvánvaló tehát, hogy az ebben a szakaszban folytatólagosan feltűnedező Σκύθαι-helyek (I 242₄ 13 15 243₂₂ 32 244₆ 12 18 23 24 27 32 245₁₅ 17 28—29 246₄) szintén *besenyőket* jelentenek, mert az egyik helyen (I 245₂₈) Πατρίσθαι-nak nevezi őket az író.

Folytatva atyja *skytha*-háborújának történetét, Anna Komnene a következő szakaszban így beszéli el a háború további folyását: a *skythák* elfoglalták Rhusiont, majd Polyboton mellett táboroztak. Alexios Konstantinápolyból Rhusion közelébe vonult. A *skythák* előőrsei kisebb győzelmet aratnak, majd pedig Polybotonból egy Hades nevű helyre vonulnak. A császár seregében egy előzőleg hozzá átszökött Neantzes nevű *skytha* árulást kísérel meg, de egy *skythául* is tudó félbarbár katona leleplezi, mire Neantzes viasszökök a *skythák*hoz. Az erre következő ütközetben a Neantzestől kitanított *skythák* győznek. A császár a Rhusion mellett elfolyó folyóhoz vonul, itt újra felállítja a rhusioni lakosokkal megerősített seregét. Ütközetre azonban nem kerül sor, mert egyik fél sem mer támadni. E közben a császár szétszóródott csapatai is összejönnek Rhusionba. Tatranes, egy másik átszökött *skytha* jó tanácsot ad a császárnak, majd viasszökök a szemközt táborozó *skythák*hoz, igyekszik elijeszteni őket a megütközéstől. A császár Monastras és Uzas lovasaival összefogatja a *skythák* legelésző lóállományát, miközben ő maga seregével előlről támad rá a *skythák*ra. Alexios serege győz: sok *skythát* levágnak, sok menekülés közben belefullad a folyóba. A császár Tzurulonba vonul. A *skythák* utánamennek s a mellette elfolyó Xerogypson folyónál táboroznak. A császár egy haditechnikai újítással szép győzelmet arat felettük s másnap megint legyőzi a támadó *skythákat*. Erre a *skythák* Kis-Nikaia és Bulgarophygon mellett ütöttek táborot, Alexios pedig visszament a fővárosba, Ioannakesre és Maurokatakalon Nikolaosra bízva a sereg otthagytott részét. Alig hét nap múlva azonban arról értesül, hogy a *skythák* Choirobakchoit veszélyeztetik. Sebtében ötszáz lovassal megelőzi a *skythákat* s bezárkózik a choirobakchoii erődbe. A *skythák* egy része az erőd melletti dombot szállja meg, mintegy 6000 *skytha* pedig Dekaton felé vonul élelemért. Alexios csapataival kitörve először a dombon levő *skythákat* lepi meg és vágja le, majd ezek *skytha* ruhába öltöztetve csapatát, s a *skytha* lovakra ülve rajtaüt a többi *skythán* s azokat is legyőzi. A császár seregének első része *skytha* ruhában, *skytha* hadijelvényekkel, utánuk *skytha* hadifoglyok, végül hátul a császár és csapata lándzsákra tűzött *skytha* fejekkel: így vonultak Choirobakchoitól Bizáncba, félelmet s derűtséget keltve ezzel a katona

tréfával. A *skythák* azonban elárasztják az egész Nyugatot: zsákmányolnak, várakat foglalnak el s a főváros tözsomszédságában, Bathys Ryaxban is felbukkannak. Alexios Ainosig vonul, onnan pedig Choirenoi közelébe. Itt a folyó s egy mocsár közt táborot ver, seregét otthagyja s maga visszamegy Ainosba. Itt jelentik neki, hogy nagy *skytha* hadsereg közeledik a choirenoi táborhoz. A császár visszasiet a táborba. Nagy kún sereg is érkezik a közelbe (mindig: *Κόμανοι*). A császár ügyes diplomáciával megszerzi a kúnok szövetségét a *besenyők* ellen. Alexios hidat veret és seregével átkel a folyón. Melissenos is megjön az újonnan toborzott sereggel. A *skythákkal* való kisebb összecsapás után Alexios seregével Lebunionba vonul. Neantzes néhány *skythával* megint átszökik hozzájuk. Ezúttal azonban a császár letartóztatja őket. A csata előtt a *skythák* megpróbálják a maguk szövetségére vonni a kúnokat. A kúnok azonban jelentették a *besenyők* kísérletezését a császárnak, s követelik tőle a *skythákkal* való megütközést. Alexios attól való féltében, hogy a *besenyők* mégis csak elcsalják tőle a kúnokat, elrendeli a megütközést. Ebben a híres lebunioni csatában a bizánci sereg a kúnok támogatásával megsemmisíti a *skythák* népét. A *skytha* foglyokat a csata utáni éjjelen a bizánci sereg inészárolta le.

Világos tehát, hogy a *skytha*-háború leírásának ebben a hosszú szakaszában is a rengetegszer előforduló *Σκοθαί*, *Σκοθινός*² név (I 254—263 és II 1—18 passim) az elbeszélés töretlen vonalvezetése s a szakasz végén felmerülő belső kritérium tanúsága szerint — vagyis mivel a *skythák* a szakasz végén három ízben (II 10, 12₂₂ 13₃) *Πατζινάχοι*-nak vannak nevezve — valamennyi előfordulásában *besenyőt* jelent.

Most már csak az van hátra, hogy ezt a szöveg értelméből, a belső kritériumok alapján nyert eredményünket tovább érvényesítsük, egyelőre megint csak a külső, történeti összehasonlítás igénybevétele nélkül. Ezt az eddig nyert eredményünket úgy fogalmazhatnók meg, hogy Alexios *skytha*-háborúja elbeszélésének túlnyomó részéből — hiszen csak az elbeszélés előzményeit és első szakaszát nem érintettük még — egyértelműen az derült ki, hogy ez a *skytha*-háború *besenyő*-háború volt. Nézzük már most az előzményeket s Alexios *skytha*-háborújának elejét Anna Komnene előadása sorrendjében.

Azon a helyen, ahol először céloz atyja *skytha*-hadjáratára, arról van szó, hogy Alexios a Robert Guiscard ellen vívott háborújában a kincstár üressége miatt a templomok szent edényeiből veretett pénzt, hogy hadsereget szervezhessen. Ugyanehhez az eszöközhöz folyamodott egyszer később is, — mondja az írónő — »mikor már értesült arról, hogy az ellenségnek megint egy másik fellege, a *skythákat* értem, indult meg

ellene» (I 159₂₋₃).¹ Olyan világos célzás ez Alexios besenyő-háborújára, hogy itt is nyugodtan elvégezhetjük a Σκυθαί = besenyők azonosítást. — E miatt a Robert Guiscard elleni háborúban alkalmazott kényszerű eszköze miatt egyházi részről sok támadás érte Alexiost. Éppen ezért, amikor a Robert elleni háború vége felé egy kis lélekzethez jutott, Alexios összehívta a kormányzótanácsot s védekezett azokkal a vádakkal szemben, amelyek őt a szent edények lefoglalása miatt időközben érték. Emlékezteti a tanácsot azokra a nagy veszedelmekre, amelyek a birodalmat a Robert elleni háború kitörésekor a perzsák (= szeldzsukok), a skythák (= besenyők) és Longibardia (= Robert Guiscard) részéről fenyegették (I 190₁₈).² A fent mondottak értelmében ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a besenyők már jóval Alexios besenyő-háborúja előtt is fenyegették a birodalmat. Alexios besenyő-háborúja tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy a Philippopolis-környéki harcias és rablóhajlamú manichaeusok (= bogomilok) Traulos vezetésével felázadtak a császár ellen. Traulos manichaeusaival elfoglalja Veliatovát s Veliatova és Philippopolis között fosztogatnak. »Traulos azonban ezzel sem elégedve meg, szövetségi szerződést kötött a Paristrionban lakó skythákkal, megnyerve magának a Glavinitzsa és Dristra vidékének s az ezekkel szomszédos területeknek főembereit s ugyanakkor feleségül vévén a skytha főnökök egyikének leányát, minden erejével azon igyekezve, hogy a császárt a skythák támadásával szorongassa» (I 192₂₁₋₂₆).³ Alexios chrysobullonnal erősített ígérekkel igyekszik visszaédesgetni a veszedelmes Traulost. »Ám a rák nem szokott megtanulni egyenesen járni: ugyanaz maradt, aki tegnap és tegnapelőtt volt, magához édesgetve a skythákat, többeket magához hívva azok területeiről és fosztogatva az egész környéket» (I 192₃₂—193).⁴ Mindenki látja, hogy Glavinitzsa, Dristra és ezek szomszédságának ezek a skytha főnökei, akik egyikének leányát Traulos feleségül is vette, nem lehetnek mások, mint Tatus és társai s alattvalóik, a Paristrionban lakó skythák, ugyanazok a később a γένος τι Σκυθικόν-nal megszaporodó skythák, akik

¹ ἐπεὶ καὶ αὖθις ἄλλο νέφος ἐχθρῶν, τοὺς Σκυθὰς φημί, κατ' αὐτοῦ ἐξορμῶν ἦδη μεμαθήκοι.

² ... τὰς τῶν Σκυθῶν ἐκδρομὰς ...

³ ὁ δὲ Τραυλὸς τοῦτοις μὴ ἀρκούμενος σπονδὰς μετὰ τῶν τῷ Παρίστριον νεμομένων Σκυθῶν ἐποιεῖτο τοὺς περὶ τὴν Γλαβινίτζαν καὶ Δρίστραν ἡγεμόνας καὶ τὰ ταῦται παρακείμενα ὑποποιούμενος, μνηστευσάμενος ἅμα ἑαυτῇ καὶ τῶν λογάδων Σκυθῶν ἑνὸς θυγατέρα, σπεύδων ὅλη χειρὶ λυπῆσαι τὸν αὐτοκράτορα διὰ τῆς τῶν Σκυθῶν ἐπελεύσεως.

⁴ ἀλλ' ὁκαρκίνος ὀρθὰ βαδίζειν οὐκ ἐμάνθανεν· ὁ αὐτὸς δὲ ἦν ὁ χθὲς καὶ πρότῃτα τοὺς τε Σκυθὰς ὑποποιούμενος καὶ πλείονας ἐκ τῶν σφετέρων μεταπεμπόμενος χωρῶν καὶ ληζόμενος τὰ παρακείμενα πάντα.

ellen Alexios *skytha*-, azaz *besenyő*-hadjáratát viselte. Vagyis — ha a szövegből merített belső érveink nem csalnak — ezek a *paristrioni skythák*, Tatusék és alattvalóik is *besenyők* voltak.

Anna Komnene ezután elmondja, hogyan fejeződött be a Robert Guiscard elleni háború, s hogyan terjeszkedtek a szeldzsukok Kisázsia-ban. Szultánjuk levélben kéri meg Alexios császár leányát legidősebb fia számára. Hallotta, — írja — hogy alig szabadult meg a császár a latin háborútól (= Robert Guiscard támadásától), most a *skythák* készülődnek ellene (I 216₁₀).¹ Ez megint világos utalás Alexios *besenyő*-háborújára.

Elbeszélve még Alexiosnak a kisázsiai szeldzsukok viasszaszorítására vezetett hadjáratát, Anna nagy lélekzetet vesz: hangsúlyozza, hogy az események torlódása miatt az elején kezdi az új háború történetét. Ime, itt vagyunk a *γένος τι Σκυθικόν*-helynél! Megérkezik a *γένος τι Σκυθικόν* a Dunához s felmerül a szüksége annak, hogy egyezsége lépjenek azokkal, — Anna Komnene éppen csak hogy nem teszi hozzá: a *skythákkal* — akik a Duna vidékén laktak. Ezek főemberei közül most a *dristrait*, *Tatust*, névszerint is megemlíti. Másik, glavinitzai központjuk helyett itt Vitzinát említi. Az újonnan jött »*skytha* törzs» átkel, és némi nyugtalankodás után megtelepszik a Paristrionban. A Veliatovába befészkelődött Traulos és manichaeusai meghallván a *skythák*-nál történeteket, akcióba lépnek és segítségül hívják a *skythákat*. A *skythák* átkelve a hegyszorosokon, Veliatován túl ütöttek táborn. Pakurianos és Vranas császári hadvezérek megütköznek a nagy túlerőben lévő *skythákkal* s mindketten elesnek. Erre Tatikios és Humbertopulos császári serege Adrianupolisból kiindulva Philippupolis előtt, Vlisnosnál ütközik meg a *skythákkal* s megfutamítja őket. Tatikios Philippupolisból új csatára készül ellenük, mert a Veliatova vidékén fosztogató *skythák* Philippupolis felé közelednek. Tatikios seregével átkel a Maricán. Mindkét sereg csatarendben áll egymással szemben két napon át, de egyik sem mer támadni. Végül a *skythák* elvonulnak a Sidera-völgybe, Tatikios pedig Adrianupolisba s otthagya seregét, onnan Bizáncha megy. Az elbeszélésnek ebben a szakaszában a *Σκύθαι*, *Σκυθικός*² nevek előfordulásai (I 223_{8 17 21 27 31} 224_{18 21 27 28} 225_{11 20 25 26} 226_{11 13}) együttesen jelzik a *paristrioni skythákat* (= *besenyők*) s az újonnan megtelepedett *γένος τι Σκυθικόν*-t, ha — ami nagyon valószínű — ez is kivonult velük együtt. Mindenesetre az író ezeket az újonnan jötteket nem említi többé külön a későbbi *paristrioni* események kapcsán

¹ ... οί Σκύθαι κατὰ σοῦ ἐτοιμάζονται ...

sém. Az újonnan jött *skytha* törzs tehát Anna Komnene előadásában belesimul a paristrioni *skythák* tömegébe.

Most egy rövid epizód következik, amelyben megszűnik a Σκόθαι név eddig mutatkozott és ezután is tapasztalendő egységes 'besenyők' jelentése s a Σκόθαι név egy rövid szakaszon át gyűjtőnévnek mutatkozik. A következő tavasszal Tzelgu *skytha* fővezér 80.000 főnyi *vegyes* hadsereggel jelenik meg, melyben a *skythák* mellett sauromaták és dákok (= magyarok) is vannak; az utóbbiak Solomon vezetésével. A sereg Chariupolison át Skoteinosig nyomul előre. A bizánci sereg Maurokatalon Nikolaos és Vebetziotes vezetésével Pamphylonon át Kuléig vonul. A *skythák* a bizánci sereg mögé húzódnak s követik azt. Maurokatakalon a *skythák* sokasága láttára haditanácsot tart, hogy megütközzék-e a *skythákkal*? E mellett döntenek s az ütközetet meg is nyerik: maga Tzelgu elesik. A *skythák* Kule és Skoteinos között igen sokan elesnek menekülés közben. A bizánci sereg visszatér Konstantinápolyba. — Ebben a szakaszban a Σκόθαι, Σκοθικός³ név előfordulásai (I 227₃ 4–5 19 228₂ 7 16) a *besenyőkre*, *sauromatákra* és a *magyarokra* gyűjtőnévszerűen vonatkoznak.

Ez után a kis törés után az elbeszélés következő szakasza egyenes vonalban kapcsolódik azokba a nagy szakaszokba, melyekben az írónő a *skythákat* többször Πατριάρχαι-nak nevezi. A *skythák* Makedoniából kiszorulva *megint a Paristrionba* térnek vissza s onnan pusztítgatják a birodalom területét. A császár nem hajlandó eltérni azt, hogy a *skythák* bizánci területen függetlenül éljenek. Ezért Adrianupolison át Lardeába vonul, míg Georgios Euphorbenost a flottával Dristra felé küldi a Dunán. A császári sereg vezéreivel haditanácsban vitatja meg: átkeljenek-e a Balkán-hegységen? A mellett döntenek, hogy a Paristrionban veszik fel a harcot a *skythákkal*. A *skythák* a flotta s a császári sereg közeledtének hírére követséget küldenek a császárhoz, békét kérve és ennek fejében 30.000 lovaszt ígérve a császári seregbe. Alexios egy neki előre bejelentett napfogyatkozás felhasználásával megtréfálva a *skythák* követeit elutasítja kérésüket és Bizáncba kísérteti őket. A követek azonban útközben visszaszöknek a *skythák* táborába. Itt kapcsolódik bele ez a szakasz a legelőször tárgyaltba, mely azzal kezdődött, hogy a császár attól való féltében, hogy követeik elutasítása miatt a *skythák* serege ráront, Dristra alá vonult. Mivel — mint láttuk — a dristrai csata leírásában a *skythákat* többször *besenyőknek* nevezi az írónő, ezért ennek a szakasznak az összes Σκόθαι előfordulásait (I 228₂₆ 229₇ 8 10 21 21–22 26 230_{12–13} 231₂₃ 232₂ 7 12 22 31) szintén a *besenyőkre* kell vonatkoztatnunk.

A szöveg értelméből s a Πατριάρχου névnek a Σκύθαι-ra való helyenkénti alkalmazásából így arra az eredményre jutunk, hogy az Alexias elbeszélésének egy igen nagy szakaszában (I 159—263, vagyis az I. kötet végéig és II 1—18) a rengetegszer előforduló Σκύθαι, Σκυθικός³ archaizáló népnévnek *'besenyők'* jelentése van. Közelebbről a *Tatusék paristrioni besenyőit s a közékük telepedett* γένος τι Σκυθικόν-t jelenti ez a sok Σκύθαι előfordulás. A γένος τι Σκυθικόν pontosabb értelmezésére még visszatérünk, de már itt kifejezzük azt a gyanúkat, hogy ezen is *besenyőket* kell értenünk. Ennek a nagy szakasznak a rengeteg Σκύθαι előfordulásából csak három helyet kell kiemelnünk. Az elsőt már láttuk: az I 222₁₄ οἱ νομάδες Σκύθαι népmegjelölése a szöveg világos értelme szerint a szeldzsukokra vonatkozik. A második hely az a szakasz (I 227₃ 4—5 19 228₂ 7 16), melyben a Σκύθαι archaizáló népnév besenyők, sauromaták és magyarok közös összefoglaló neve. Ezt később részletesebben fogjuk még vizsgálni. A harmadik hely (I 251₉) Konstantinos Dalassenos Kisázsiaiában harcoló császári seregében említ bizonyos skythákat. Egyelőre ezt is függőben hagyjuk.

Ettől a három helytől eltekintve az egész nagy szakasz rengeteg Σκύθαι-helye, az egész Alexias Σκύθαι adatainak túlnyomó többsége, a szövegből merített belső érvek alapján *'besenyők'* jelentésének bizonyult. Végezzük most el a történeti ellenőrzést a többi bizánci források bevonásával.

Anna Komnene Alexiasán kívül Alexios Komnenos *skytha* hadjáratát még két bizánci történetíró beszéli el. Az egyik Ioannes Zonaras. Míg Anna az Alexiasban, melyet kizárólag atyja uralkodása történetének szentelt s az előző események közül csak azokat említi benne, melyek atyja személyével vagy a Komnenos család régebbi történetével kapcsolatosak, Alexios *skytha* hadjáratát rendkívül részletesen és terjedelmesen (I 222—II 18) adja elő, addig Zonaras, akinek Ἐπιτομή ιστοριῶν-ja a világ teremtésétől 1118-ig, Alexios haláláig terjed, csak igen röviden foglalkozhatott ezzel a háborúval. Az Alexias hosszú előadásából két esemény magaslott ki: Alexios dristrai csatavesztése és lebunioni nagy győzelme. Ezekre lehet ráismerni Zonaras rövidre fogott előadásában is, aki így adja elő a háború lefolyását: ¹ »Abban

¹ Id. kiad. III 740₈—741₅: Κατὰ τούτους τοὺς χρόνους καὶ τοῦ τῶν Πατριάρχου ἔθνους συγχίνησις γέγονεν, ἐκ τῶν σφετέρων ἡθῶν μεταναστεύσαντος εἰς χώραν Ῥωμαϊκὴν καὶ τὴν Θράκην πᾶσαν καὶ τὴν Μακεδονίαν ληϊζομένου. κατὰ τούτων ἐκστρατεύσας ὁ βασιλεὺς, τῶν στρατιωτῶν ἀλαζονευομένων, αἰσχυρῶς ἤττητο. εἴτ' αὖθις ἄπεισι κατὰ τῶν βαρβάρων, ταπεινωθείσης τῆς στρατιᾶς καὶ τὸ πᾶν τῆς θείας ἐξαρτώσης ῥοπῆς, καὶ προσβάλλει τοῖς πολεμίοις. οἱ δὲ οὐδὲ τὴν ἔφοδον ὑπομείναντες τὰ ὅπλα κατὰ γῆς ἐρρίπτουν καὶ οἰμωγαῖς τοὺς Ῥωμαίους ἐξεκαλοῦντο

az időben [t. i. Alexios Komnenos uralkodása alatt, a nagy földrengés idején] következett be a *besenyők* népének megmozdulása is, mely saját lakóhelyéről átvándorolt a római területre s pusztította egész Thrakét és Makedoniát. Ezek ellen hadbavonulva a császár, mivel katonái elbizakodottan viselkedtek, csúfos vereséget szenvedett. Azután ismét kivonul a barbárok ellen, miután serege magábaszállt és teljesen Isten erejére hagyatkozott, és megütközik az ellenséggel. Azok azonban még a támadást sem várva be fegyvereiket a földre vetették s jajgatva könyörögtek irgalmat a rómaiaktól. Ennélfogva a *skytha* sereg jórésze elpusztult, a többi pedig összefogdosták, megkötözték s foglyulejtőik szolgaként eladták őket. A császár pedig kiválasztván közülük az erőteljesek és derekak tömegét, ezeket asszonyostól és gyermekestől a Moglena-themába telepítette le s egy különleges osztagot létesített belőlük. Ezek örökösödés alapján mindmáig megvannak, melléknévként viselik a hely nevét, ahová letelepítették őket, nevezetesen moglenai *besenyők*nek hívják őket. A szerzetesíró Alexios dristrai vereségét katonái felfuvalkodottságának, lebunioni győzelmét pedig a katonák megalázkodásának tudja be. Egyébként Zonaras művének ez a helye önálló, illetőleg egy előttünk ma már ismeretlen forrásból merít. A moglenita-besenyők epizódja többet jelent Anna Komnene elbeszéléséhez képest. Teljesen Zonarasból merítve még rövidebben mondja el ugyanezt a történetet *Michael Glykas* is,¹ aki csak Πατινάρχωνak nevezi ezt a népet, mely először legyőzi Alexiost, azután vereséget szenved tőle.

Ime tehát más bizánci források is biztosítanak bennünket arról, hogy Alexios *skytha*-háborúja a *besenyők* ellen folyt, vagyis az Alexias e nagy szakaszában (I 159—263 II 1—18) a felsorolt három kivételtől eltekintve, minden Σύθαι-előfordulás *besenyőket* jelent. A szóbanforgó háborút egyébként Bizánc történetének minden komoly feldolgozója úgy fogta fel, mint Alexiosnak a besenyők ellen viselt hadjáratát.

De van az Alexias előadásának még egy másik szakasza is, amelynek *skytháiról* szintén kézzelfoghatóan bebizonyítható, hogy *besenyők* voltak. Atyja trónrajutását megelőző fényes sikerei közül elbeszéli Anna azt is, hogyan verte le Alexios, még mint Nikephoros Botaneiates

πρὸς ἑλεον. ὤλετο μὲν οὖν πολὺ τι τοῦ Σκυθικοῦ, οἱ λοιποὶ δὲ συνελαβάνοντο καὶ ἦσαν ὑπὸ δεσμοῖς καὶ εἰς δουλείαν οἱ αἰχμαλωτεύσαντες αὐτοὺς ἀπεδίδοντο. ὁ δ' αὐτοκράτωρ πλῆθος ἀπολεσάμενος σφριγώντων καὶ ῥωμαλέων εἰς τὸ τῶν Μογλέων θέμα τοὺς σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις κατήκισε καὶ τάγμα τοὺς κατέστησεν ἰδιαίτατον· οἱ καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο κατὰ διαδοχὰς διαμένουσιν, εἰς ἐπίθετον σχόντες τὸν τόπον, ἐν ᾧ κατήκισθησαν, καὶ Πατινᾶχοι Μογλενῖται καλοῦμενοι.

¹ *Michaelis Glycae Annales*, rec. I. Bekker, Bonn 1836, 620₁₃—621₂.

császár (1078—1081) megbízott hadvezére a Botaneiates ellen felázadt Nikephoros Bryennios dyrrhachioni duxot. A döntő ütközetkor Nikephoros Bryennios saját serege mellé mintegy két stadion távolságban felállította *skytha* szövetséges csapatát is. Ezeknek Bryennios azt a parancsot adta, hogy a csata megindulásakor támadják hátba Alexios seregét. Alexios viszont a maga chomaiakból és szeldzsukokból álló segédcsapatának a csata előtt azt a parancsot adta, hogy minden figyelmükkel Bryennios *skytháira* ügyeljenek. A csatában a *skythák* rátámadtak a chomaiakra s megfutamították őket. De a maguk fegyelmezetlen zsákmányszomjában nem törődtek a csata további sorsával, hanem zsákmányolni kezdtek. A zsákmányoló *skythák* megijesztették szövetségesük, Bryennios hátvédjét s e miatt Bryennios serege összekavarodott. A zsákmánnyal megrakodott és most már hazafelé tartó *skythák* végleg meggyengítették Bryennios seregének harci helyzetét s Alexios így Bryennios *skytháinak* köszönhette győzelmét. Anna ebben a szakaszban mindenütt Σκόθαι-nak nevezi Bryennios barbár segédcsapatát (I 20₅ 8 24 21₂₂₋₂₃ 27 31 22₁) s így szövege egymagában semmi támpontot nem nyújt ezeknek a *skytháknak* azonosítására.

Ennek a csatának a leírását, melyben Alexios Komnenos még mint Nikephoros Botaneiates császár hadvezére legyőzte a trónkövetelő Nikephoros Bryennios, Anna Komnene férjének, *Nikephoros Bryennios* kaisarnak, a trónkövetelő dyrrhachioni dux unokájának kortörténeti művéből vette át. Bryennios művéből azt is megtudjuk, hogyan kerültek ezek a *skythák* nagyatyja szolgálatába. Nikephoros Bryennios dyrrhachioni dux, miután hívei Botaneiatesszel szemben császárrá kiáltották ki, Adrianupolisban ütötte fel főhadiszállását. Adrianupolisból elküldi seregének egy részét Bizánc alá a helyzet kikapasztalására, testvére, Ioannes Bryennios vezetésével. Ioannesszel ment a *skythák* nem kis hadereje is: nem az idegen és zsoldos *skythák* közül, hanem azok közül, akik már régideje átjöttek a bizánci birodalom területére.¹ Később elmondja, hogy Ioannes Bryennios szerette volna már abbahagyni Bizánc sikertelen ostromát. Jó ürügyül szolgált neki erre az a hír, hogy egy csoport *skytha* átkelve a Haimoson Chersonesos felé pusztít. Ioannes tehát megszünteti az ostromot, kivonul a *skythák* ellen, legyőzi őket s az elfogottakat Adrianupolisba viszi bátyjához. Ezeknek a foglyoknak a révén Nikephoros Bryennios erős szövetséget köt a *skythákkal*, visszaadja a foglyokat, viszont kezeseket kap tőlük.² Amikor azután csatára kerül a sor a trónkövetelő Nikephoros Bryen-

¹ *Nicephori Bryennii Commentarii*, rec. A. Meineke, Bonn 1836, II 412—15.

² Uo. II 73—12.

nios és Alexios Komnenos császári hadvezér között, Nikephoros Bryennios *skytha* segédcsapatát a balszárnyon kívülre állította, meghagyva nekik, hogy kiáltozva rohanjanak az ellenségre. Alexios a szeldzsukokat és a chomaténákat állítja velük szembe. A *skythák* megfutamítván a chomaténákat, ezek üldözése helyett nekiesnek Bryennios hátvédjének s azt kifosztva hazamennek. A *skythák* ezzel megzavarták Bryennios csatarendjét és lehetővé tették Alexios Komnenos győzelmét.¹

Ime tehát Anna Komnene forrása, férjének, Nikephoros Bryennios kaisarnak történeti műve elárulja azt is, hogy a trónkövetelő Nikephoros Bryenniosnak már Adrianupolisba való befészkelődésekor is volt egy *skytha* segédcsapata s ehhez még adrianupolisi tartózkodása folyamán új *skytha* szövetségeseket szerzett. De ő sem mondja meg, kik voltak ezek a *skythák*?

Megmondja azonban Michael Attaleiates, aki Nikephoros Bryennios és Anna Komnene előadásától függetlenül, önállóan és tőlük némileg eltérően mondja el ezeket az eseményeket. A *besenyők* (Πατζινάχοι) meghallván, hogy Nikephoros Bryennios a makedonok támogatásával trónkövetelőként fellázadt VII. Michael Dukas ellen, Adrianupolisban ostromzár alá fogták Nikephoros Bryennioszt. Bryennios nagy sarcot fizet a *besenyők*nek, mire a *besenyők* megegyeznek vele s feloldják az ostromzárát.² Ebből azt látjuk, hogy Nikephoros Bryenniosnak már első lázadásakor, VII. Michael Dukas uralkodása végén kapcsolata támadt a *besenyők*kel. Utóbb elmondja Attaleiates, hogy Nikephoros Bryennios, aki Nikephoros Botaneiatesszel szemben is trónkövetelő maradt, kénytelen volt csatát állni Alexios Komnenos császári hadvezér seregével. Alexiosnak szeldzsuk, Bryenniosnak *besenyő* (Πατζινάχοι, Σκοθιόν) segédcsapata van. Bryennios éppen *besenyő* segédcapatának fegyelmezetlen zsákmányszomja miatt vesztí el a csatát.³ Ugyanígy mondja el Nikephoros Bryenniosnak a *besenyők*kel való kapcsolatba kerülését Skylitzes folytatása⁴ és Zonaras is.⁵ Mivel pedig a trónkövetelő Bryenniosnak Nikephoros Bryenniosnál és Anna Komnenenál szereplő *skytha* szövetségeseit Attaleiates, Skylitzes folytatása és Zonaras mindhárman határozottan Πατζινάχοι-nak nevezik, semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az Anna Komnenenál a fenti szakaszban (I 20—22) emlegetett *skythák* *besenyők*.

¹ Uo. 136₁₄—140₇.

² Id. kiad. 261₁₉—262₂₀.

³ Uo. 290₁₁—22.

⁴ Id. kiad. 730₂₃—731₈.

⁵ Id. kiad. III 717₈—11.

Az eddigi vizsgálat tehát azt mutatta, hogy Anna Komnene a $\Sigma\chi\omicron\theta\alpha\iota$, $\Sigma\chi\omicron\theta\iota\kappa\acute{o}\varsigma$ ³ archaizáló népnévvel a besenyőket jelöli.

A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Van ugyanis az Alexiasnak két olyan helye is, ahol a $\Sigma\chi\omicron\theta\eta\varsigma$, $\Sigma\chi\omicron\theta\alpha\iota$ megjelölések határozottan a *kúnok*ra vonatkoznak, noha a *kúnokat* Anna Komnene általában nemzeti nevükön Κόμανοι -nak szokta nevezni. Az Alexiasnak mind a két helyén, ahol a *kúnoknak* adja Anna a $\Sigma\chi\omicron\theta\alpha\iota$ nevet, a *kúnoknak* arról a hadjáratáról van szó, melyet a trónkövetelő ál-Diogenesfi Leon szövetségében viseltek Alexios császár ellen. A *kúnok* (Κόμανοι) a Paristrionban átkelven a Dunán Togortak vezetésével Adrianupolis felé indulnak. A vláchok átvezetik a *kúnokat* a Balkán-hegység szorosainak ösvényein. Goloe város lakói befogadják őket városukba. A *kúnok* előbb Anchialost támadják sikertelenül, majd Adrianupolist zárják körül. Alexios segítséget küld a városba Konstantinos Euphorbenos Katakalon vezetésével, de a *kúnok* idő előtt felfedezik ezt a csapatot s heves csata alakul ki. Ebben a csatában Katakalon fia, Nikephoros, Anna húgának, Mariának férje, lándzsával ledöfi az egyik *skythát*. Noha a *kúnok* az egész szakaszban (II 62₈ 13 25 28 32 63₃ 7 11 15 19 25 64₂₂ 65₁₁ 28 33 66₃ 6-7) Κόμανοι néven szerepelnek, a szakasz végén Anna az egyik *kún* harcost mégis $\Sigma\chi\omicron\theta\eta\varsigma$ -nek nevezi (II 65₁₈).

Folytatólag elmondja Anna, hogy atyja egyik híve, Alkaseus, az ál-Diogenesfi Leont csellel egy Putza nevű erődbe csalva elfogja. Erre a Leont kísérő *kúnok* szétszélednek Putza alól. Alexios Kis-Nikaiába megy, majd megütözik a Taurokomos táján portyázó Kitzes *kún*-jaival. Alexios az ütközet elején szeldzsuk segédcsapatát küldi a *kúnok* ingerlésére. A *kúnok* meg is támadják ezeket, egészen a bizánci seregig üldözik őket s készülnek már rárohanni Alexios főserégére is. Az egyik *kún* egészen közel megy Alexios seregéhez, mintha párviadalt akarna kezdeni. Ezt a *kúnt* Alexios maga ölte meg s ezzel a maga katonáiban növelte a bátorságot, a *skythákban* viszont félelmet keltett. Sok *kún* esett el a csatában, mely Alexios győzelmével végződött. A *kúnok* a Zygon felé menekülnek, a császár viszont Skutariba, majd Agathonikébe vonul utánuk. A *kúnok* serege Avrilevóban táborozik. Az újabb ütközetben megint a császár győz s a *kúnok* a Sidera-szoroson át elmene-
külnek. Ebben az egész hosszú szakaszban is a *kúnok* általában nemzeti nevükön, mint Κόμανοι szerepelnek (II 66₁₉ 67₁₅ 31 68₁₇ 24 27 29 69₇ 9 10 18 21 24 70₅₋₆ 23 27 30 34 71₅ 16 20 23 28) egyszer viszont (II 70₃) határozottan $\Sigma\chi\omicron\theta\alpha\iota$ -nak vannak nevezve. Ebből világos, hogy Anna Komnene a $\Sigma\chi\omicron\theta\alpha\iota$ archaizáló népnévvel a besenyőkön kívül két helyen (II 65₁₈ 70₃) a *kúnokat* is jelölte.

Van azonban az Alexiasban a Σκύθαι megjelölés előfordulásainak egy olyan csoportja is, amely kétségtelenül *bolgárokr*a vonatkozik. Több helyen beszél t. i. Anna Nikephoros Botaneiates császár két kegyencéről, Borilosról és Germanosról s ezeket is *skytháknak* nevezi. Mikor első ízben említi őket, arról beszél, hogy Georgios Monomachatos, Illyrikon-thema duxát, a fellázadt Basilakios utódját »a császár barbár szolgái (t. i. *skythák* voltak, Borilos és Germanos)« megrágalmazták Botaneiates császár előtt (I 54₂₀₋₂₁).¹ A továbbiakban egy ideig csak mint *skythákat* emlegeti őket (I 54_{29 31 55_{7 15-16} 63₉). Amikor azonban közben megemlíti, hogy a már magas udvari és katonai méltóságokat viselő Alexios és Isaakios Komnenos ellen ez a két ember tüzelte haragra Nikephoros Botaneiates császárt, »szlávivadék«, Σθλαβογενεῖς barbároknak nevezi őket (I 58₂₃₋₅₉).² A Σθλαβογενεῖς népmegjelölést azonban Anna Komnene egy másik helyen is használja s ez a hely lesz egyik kiinduló pontunk Borilos és Germanos nemzetiségének meghatározására. Amikor ugyanis Nagy-Preslavról, a régi Bulgária fővárosáról beszél, elmondja, hogy ennek a híres dunamenti városnak egykor nem volt barbár neve, hanem görög város volt s görög volt a neve is: Μεγάλη Πόλις. Amióta azonban Mokros bolgár király (ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς) s ennek utódai, valamint Samuel, a bolgár uralkodócsalád utolsó tagja (ὁ τελευταῖος τῆς Βουλγαρικῆς δυναστείας) elfoglalták ezt az északi területet, a várost egy görög és egy a szlávivadékok nyelvéből vett szóval (τὴν ἀπὸ τῶν Σθλαβογενῶν ἐπισυρομένη λέξι) Μεγάλη Πρισθλάβανak nevezték el.³ Már ebből a helyből is nagyon valószínű, hogy Anna a Σθλαβογενεῖς megjelölésen *bolgárokat* értett. De más bizonyítékunk is van Borilos és Germanos *bolgár* származása mellett s egyúttal annak megvilágítására is, miért nevezte őket Anna Komnene mégis *skytháknak*. Anna egyik forrása — mint láttuk — férjének, Nikephoros Bryenniosnak történeti munkája volt. Bryennios is többször beszél Botaneiates császár e két kegyencéről. Egy ízben elmondja, hogy Botaneiates császár »leghűségesebb és legbizalmasabb emberét, már akár *skytha* volt ez, akár *mysos* (Borilas volt ennek a neve)«⁴ küldte ki az Alexios Komnenostól elfogott Nikephoros Bryennios trónkövetelő átvételére. Mivel pedig Bryennios általában a besenyőket nevezi *skytháknak* s a *bolgárokat*}

¹ ... οἱ γὰρ βάρβαροι δοῦλοι τοῦ αὐτοκράτορος (Σκύθαι γὰρ ἦσαν Βορίλος τε καὶ Γερμανός) ...

² ... δύο βαρβάρων Σθλαβογενῶν, τοῦ τε Βορίλου φημί καὶ τοῦ Γερμανοῦ.

³ I 235₈₋₁₈.

⁴ *Id. kiad.* 146₁₀₋₁₁: ... ὃν εἶχε πιστότατον καὶ οἰκειότατον ἄνδρα, εἴτε Σκύθη, εἴτε Μυσοῦν (Βορίλας ἦν τοῦτω τὸ ὄνομα) ...

Μοσολί-nak, ezért használta Anna Komnene is a két *bolgár* kegyenc megjelölésére mind a Σκόθαι, mind a Σθλαβογενεῖς népmegjelöléseket, mely utóbbi nála a Βούλγαροι irodalmi neve.¹

Anna Komnene Σκόθαι népnévének vizsgálata tehát arra az eredményre vezetett, hogy az író nő népnévhasználatában a Σκόθαι archaizáló népnévnek három jelentése van: 1. *besenyők*, 2. *kúnok*, 3. *bolgárok*. Vagyis Anna Komnene a Σκόθαι nevet a török típusba tartozó népek jelölésére használta. Ebből a típusból a bolgár sem üt ki, noha az ő korában már elszlávosodott. S a török lovasnomád típust jelölő Σκόθαι nevet Anna csak azért terjesztette ki a bolgárookra is, mert forrásában, férje művében így találta. Ez a harmadik jelentésérték tehát **nem** is tartozik Anna Komnene népnévhasználatába, hanem átvételnek számít. — Mivel azonban a meghatározható esetek túlnyomó többségében a Σκόθαι besenyőket jelent, azt keli mondanunk, hogy *Anna Komnene a Σκόθαι népnévet általában a besenyők jelölésére használta*.

A Σκόθαι, Σκυθικός népnévnek többi előfordulásainál sem maga az Alexias szövege, sem más bizánci források nem adnak a fentiekhez hasonló határozott kritériumokat a népnév etnikai értékének meghatározásához. Ezeknél a helyeknél, melyeket éppen ezért csak röviden foglalunk össze a teljesség kedvéért, meg kell elégednünk a szöveg értelméből és a történeti helyzetekből adódó valószínűségek megállapításával. Három ilyen Σκόθαι-hely (II 37⁸ 251²⁴ 252⁷) még határozottan Alexios *besenyő*-háborújára utal vissza. Az első kereszteshadjáratra vonatkozó nyugati forrásokból, de meg a paristrioni és a moglenita besenyők szerepéről eddig elmondottakból is tudjuk, hogy Alexios a besenyő-háború győzelmes befejezése után a maradék besenyőket megint beszervezte a császári hadseregbe. Gyakran alkalmazott hadseregében barbár segédcsapatokat (οἱ ἐθνικοὶ) s ezek az esetek leg többjében *skythák*ból, vagyis minden valószínűség szerint *besenyő*kből kerültek ki. Ilyen bizánci hadiszolgálatban álló *skythák* kerültek 1107-ben Isaakios Kontostephanos otrantói kalandja folytán Boemundék kezébe. Ezeket a foglyokat Boemund a pápa elé vitte s propaganda-eszköznek használta fel őket a »pogány« Alexios ellen (II 167¹⁷⁻²⁷ 33). Ezek minden valószínűség szerint besenyő katonák voltak. Ugyancsak valószínűleg besenyők voltak azok a *skythák* is, akik 1108-ban Kantakuzenos császári seregében szerepeltek alán és szeldzsuk segédcsapat

¹ Hogy a Βορίλος ~ Βορίλας bolgár személynév volt, azt mutatja az is, hogy ugyanezen a néven szerepel később egy bolgár cár is (1207—1218). V. ö. Georgios Akropolites, ed. A. Heisenberg 24⁶. stb.

mellett (II 193_{11 18} 195_{22 25 29}). Ilyen *skytha*-besenyők és normann zsoldosok harcoltak 1112-ben Eustathios Kamytzes nikaiai dux szeldzsukok ellen küzdő seregében is (II 245₂₃ 246₁₃₋₁₄). Alexiosnak a szeldzsukok ellen vezetett utolsó hadjáratában is szerepelnek *skythák* a császári hadseregben (II 276₅ 283_{3 6 15 22}). Ezek közül a császári hadseregben szolgáló *skytha*-besenyők közül némelyik szerencsét is csinált a katonai pályán. Karatzas *skytha* pl. a μέγας ἐταιρειάρχης méltóságra emelkedett (II 20₃ 71₁₃). Pitikas *skytha* pedig a császári hadsereg egyik alvezéréként szerepel (II 276₂₈). De látunk ilyen *skytha*-besenyőt futári (II 172₃₀), szolgálai (II 175_{26 30} 177₁₈) és iskolai tanulói minőségben (II 293₂₉) is. Végül hallunk még egy *skytha* csoportról, mely Ioannes Tzimiskes császár korában (969—976) a Balkán-hegységen áthatolva pusztított s amely ellen Tzimiskes letelepítette Thrakéba a harcias manichaeusokat (II 258_{9 22 29}). Mivel Anna azt mondja, hogy ezeket a *skythákat* azután Alexios császár semmisítette meg teljesen, minden valószínűség szerint itt is *besenyőkre* kell gondolnunk.¹

Áttérve most másik főfeladatunkra, a Σαυρομάται archaizáló népnév etnikai értékének meghatározására, itt határozottan szembe kell helyezkednünk az eddigi kutatók véleményével, akik a Σαυρομάταιban kevés kivétellel kúnokat láttak. Ennek a közös felfogásnak egyik oka kétségtelenül Vasiljevskij állásfoglalása volt, aki Anna Komnene sauromatáit a kúnokkal azonosította. A másik ok pedig az a körülmény volt, hogy a Σαυρομάται az Alexias két helyén is úgy szerepelnek, mint egy nagyobb, a Duna vonala felé ható népmegmozdulás előidézői, illetőleg főszereplői. Mármint a kutatók számot vetve a XI. század második felének kelet európai népi elhelyezkedésével és hatalmi helyzetével úgy hitték, hogy ilyen nagyobb megmozdulás előidézése ott akkoriban csak a kúnoknak volt hatalmukban. A kún-elmélet mellett szól harmadszor az is, hogy Salamon királyunk, aki Bizánc elleni vállalkozásában az Alexiasban a magyarokon és besenyőkön kívül sauromaták társaságában tűnik fel, a magyar krónikák feljegyzései szerint a kúnok szövetségében harcolt.

Az első hibaforrás ott van, hogy az első kutatók a kúnokat és az úzokat egy népnek tartották: nemcsak Vasiljevskij, hanem még Bănescu is, s ezt a későbbi kutatók sem vették észre, amikor pedig J. Marquart már régebben szétválasztotta e két nép elnevezéseit. Pedig a helyes

¹ Az olyan megjelölések, mint a »skytha lándzsa« (II 199₁₉) vagy a hosszúkás »skytha« fejalkat (I 101₁₀₋₁₁) már tisztán irodalmi elemek. Így beszél pl. a skytha fejalkatról Michael Psellos is egyik halotti beszédében (ed. K. N. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη V., Venetia 1876, 68).

kiinduló pontot Anna Komnene Σαυρομάται népnévének értelmezéséhez mégis maga Vasiljevskij fedezte fel. Vasiljevskij t. i. igen helyesen abból a helyből indult ki, ahol Anna Komnene Alexios egyik barbár alvezéréről, Uzasról azt mondja, hogy »nevét, amelyet viselt, származása révén kapta«. Ezt az Uzast pedig Anna máskor sauromatának nevezi. A baj csak ott kezdődött, hogy Vasiljevskij a kutatások akkori állása alapján azonnal elvégezte az úz = kún = polovec azonosítást s így arra a következtetésre jutott, hogy Uzaz úz, azaz kún ember volt, a Σαυρομάται tehát kúnokat jelent.

Nézzük meg tüzetesebben Anna Komnene kérdéses helyét. Amikor 1083-ban¹ javában folyt Alexios normann háborúja, bár Robert Guiscard kénytelen volt visszatérni Itáliába, Boemund már Larissát veszélyeztette ostromával. A várost bátran védi ugyan Leon Kephalas, de Alexios mégis kénytelen segítségére sietni felmentő seregével. Boemund egy folyótól és mocsaraktól védett, két hegy közötti erdős szorosban táborozott. A császár Michael Dukas phalangarchesnak azt a parancsot adta, hogy ne az egész császári sereget vezesse be a völgy szoros torkába, hanem a sereget hagyja kívül csatarendben állva, ellenben válasszon ki a seregből néhány a nyilazáshoz jól értő szeldzsukot és sauromatát és csak ezeket eressze be a szorosba. Ezekre is parancsoljon rá, hogy semmi más fegyvert ne használjanak, csak nyilaikat. A völgy szorosban kibontakozó harcban nagyon kitűnt bátorságával Uzaz, »ki nevét, amelyet viselt, származása révén kapta«. Kézrekeríti Boemundék zászlóját s ezzel megfutamítja Boemund seregét (I 174₂₉—176₁₁).² Már Du Cange is megállapította, hogy itt Anna Komnene arra utal, hogy Uzaz az úzok közül származott.³ Ez az Uzaz később is jelentékeny szerepet játszott Alexios császár hadseregében. A besenyők ellen 1087 őszén vívott dristrai csatában Uzaz és Karatzas οί Σαυρομάται voltak a császári seregben harcoló barbár segédc csapatok vezérei (I 236₁₅). Erről a Karatzasról láttuk, hogy másutt skythának van nevezve, tehát valószínűleg besenyő volt. Itt csak azért vonatkozik mindkettőjükre a Σαυρομάται jelző, mert a sauromata Uzaz neve áll elől. Világosan megmutatkozik ez a kúnok elleni, Avrilevo mellett vívott 1095-i csata

¹ A következőkben az események datálásában mindenütt F. Chalandonnak Vasiljevskij eredményeit is értékesítő időmegállapításait vesszük alapul.

² A két fontos részlet: I 175₁₄—15: ὀλίγους δὲ διελεῖν Τούρκων καὶ Σαυροματῶν τῆς τοξείας εἰδήμονας καὶ τοῦτοις παραχωρεῖται τῆς εἰσόδου... és 29—30: Οὐζᾶς δὲ τὴν κλησιν φερώνυμον ἐκ τοῦ γένους λαχὼν, ahol az ἐκ τοῦ γένους után odakíváinkozik ez a kiegészítés: ἐκ τοῦ γένους (sc. τῶν Οὐζῶν).

³ Du Cange, i. h. 529.

leírásában. Alexios a csata előtt magához hivatja »barbár segédcsapatai vezetőit, Uzast (ez a *sauromaták* közül való volt), meg a skytha Karatzast és a félbarbár Monastrast» (II 71₁₂₋₁₄).¹

Tehát »a *sauromaták* közül való» Uzas, aki »nevét, amelyet viselt, származása révén kapta«, mindhárom helyen úgy szerepel, mint egy a császári seregben szolgáló *sauromata* segédcsapat vezére. Milyen nemzetiségű lehetett ez a *sauromata* segédcsapat Alexios hadseregében? Láttuk már, hogy Alexios barbár segédcsapatai között a besenyőlázas leverése után legtöbbször besenyő segédcsapatok szerepelnek, de ezek mindenütt Σκόθαι-nak, vezéreik Σκόθης-nek vannak nevezve. Ha tehát ez a *sauromata* különítmény is besenyőkből állt volna, ezt sem nevezte volna Anna Σαυρομάται-nak, hanem Σκόθαι-nak. De kúnokból sem állhatott ez a *sauromata*-csoport. S ez az a pont, ahol nagy hibát követnek el a kún-megfejtés hangoztatói. A bizánci uralkodóknak egészen a bennünket érdeklő kor végéig, Alexios Komnenos haláláig († 1118) nem is lehetett alkalmuk arra, hogy kún segédcsapatot szerezzenek. A bizánciak 1078-ig nem is ismerték a kúnokat, mert azok addig meg sem jelentek a birodalom területén. Első rövid balkáni szereplésük 1078-ban, Nikephoros Botaneiates uralkodása első évében történt Basilakios dyrrhachioni dux lázadása idején. Míg a császári csapatok a lázadás leverésével Thessalonikében voltak elfoglalva, távollétüket felhasználva a besenyők erős kún segítséggel rátámadtak Adrianopolisra. A császári sereg gyors odaérkezésére azonban a barbárok elmenekültek »s többé nem merészelték megtámadni a római határokat«.² Ugyanezidőtájt Leon Diabatenos, Mesembria kormányzója a besenyőkkel és a kúnokkal cimborált,³ a nélkül azonban, hogy az utóbbiak behatoltak volna a birodalom területére. Ezekből a két ízben említett kúnokból, lázadó tisztviselői szövetségeiből a császár nem szervezhetett segédcsapatot már csak azért sem, mert ezek csak egy ízben törttek be a Balkánra s rögtön ki is takarodtak. 1078-tól 1087-ig megint nem jártak kúnok a Dunától délre. Láttuk, hogy 1087 őszén Tatus hívására későn érkeztek meg s a dristrai csata zsákmányából mégis részt kértek a besenyőktől. A besenyők megtagadták kérésüket. E miatt rátámadtak a besenyőkre s őket egy ideig az Ozolimne partjaira szorították. De élelemhiány miatt a kúnok kénytelenek voltak hazavonulni.

¹ ... τοὺς τῶν ἐθνικῶν ἀρχηγούς, τὸν τε Οὐζάν (ἐκ Σαυροματῶν δὲ οὗτος) καὶ Καρατζάν τὸν Σκόθην καὶ τὸν μισοβάρβαρον Μοναστράν...

² Michael Attaleiates, *id. kiad.* 300₂₁–301₆. Ugyanígy beszél el a történeteket Skylitzes continuatus is, *id. kiad.* 741₃₋₈.

³ Skylitzes continuatus, *id. kiad.* 743₂₋₄.

Megfenyegették azonban a besenyőket, hogy még visszatérnek ellenük. 1089-ben tényleg meg is jelentek a kúnok újra és kérték a császárt, engedje meg, hogy a Balkán-hegység szorosain átkelve bosszút állhassanak a gyűlölt besenyőkön. Alexios azonban fél a kúnoktól s ügyes diplomáciával hazatérésre bírja őket. 1091 tavaszán megint megjelennek a kúnok Togortak és Maniak vezetésével, ezúttal mintegy 40.000-en. Alexios most tényleg szövetségeseivé teszi őket és az ő segítségükkel győzi le a besenyőket 1091 április 29-én a lebunioni csatában. Mikor azonban a kúnok átérték a 30-ára virradó éjjel borzalmait, amikor a bizánci sereg a besenyő foglyokat kegyetlenül lemészárolta, annyira megrémültek, hogy az egész sereg hazamenekült. A megígért zsákmányrészt úgy kellett Alexiosnak utánuk szállíttatnia a Dunához. 1095-ben a kúnok támadókként lépnek fel Alexios ellen, de a háború vége az, hogy a kúnok a Sidera-völgyön át hazamenekülnek.¹ 1114-ben a kúnok megint átlépnek a Dunán támadó szándékkal, de a császár Vidinbe érkezésének hírére visszamenekülnek a Duna mögé. A császártól a Dunán átküldött bizánci csapat három napon át üldözte a kúnokat a Duna balpartján, azok azonban egy, a Dunába ömlő folyón tutajon átkelve elmenekültek előlük.² Mindebből láthatjuk, hogy Alexios Komnenos nem is gondolhatott arra, hogy kúnokból barbár segédcsapatot szervezzék.³ Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a kúnok mindezen fel-

¹ Alexios 1095-i kún háborúját egy előttünk ismeretlen forrásból merítve nagyon tömören, de ugyanilyen tartalommal mondja el Zonaras, *id. kiad.* 744₅–15 s belőle merítve rövidítve Michael Glykas, *id. kiad.* 621₁₅–19.

² Alexias, *id. kiad.* II 256–261.

³ A szakirodalomban két adatot találtam, melyek ennek az eredményemnek látszólag ellentmondanak. G. Ostrogorsky, *i. m.* 261 azt állítja, hogy az Alexios-kori bizánci hadseregben szolgáló sokféle idegen népelem között kúnok is voltak. Alexios császár két oklevelére és A. A. Vasiliev egy cikkére hivatkozva írja ezt Ostrogorsky. Azonban Vasiliev idézett cikkében a bizánci hadsereg idegen elemei között nem kúnok, hanem úzok szerepelnek (v. ö. *Annales de l'Institut Kondakov* 9 (1937) 58–59). Alexios 1088-i oklevelében sem szerepelnek a felsorolásban kúnok (v. ö. F. Mikosich–J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* VI, Vindobonae 1890, 47). Az Ostrogorskytól említett másik, 1086-i oklevél kiadásához (G. Rouillard–P. Collomp, *Actes de Lavra* I, 111) nem tudtam hozzáférni. Azonban minden valószínűség a mellett szól, hogy ez az oklevél sem említi felsorolásában a kúnokat, csak az Ostrogorskytól felsorolt többi idegen katonákat. K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, *Ungarische Jb.* 4 (1924) 104–105 két adatot idéz arra, hogy a Bulgária területén átvonuló első keresztetéseket bizánci szolgálatban álló bolgárok, kúnok, magyarok és besenyők támadják meg. Egyik adata, melyre egy 1101-i ilyen esemény kapcsán hivatkozik (MG. SS. VI, p. 220₂₆) csak besenyőket említ,

sorolt alkalmakkor nemzeti nevükön Κόμανοι-ként szerepelnek, két helyet kivéve. De ezen a két helyen sem Σαυρομάται-nak, hanem Σκώθαι-nak vannak nevezve.

Kún segédcsoport tehát 1118-ig nem szolgálhatott a bizánci hadseregben. Ennek feltevését sem adatok nem igazolják, sem a kúnok addigi balkáni szereplései nem engedik meg. Arra ellenben, hogy a Balkánon úzokat telepítettek le s hogy úz segédcsoportok szolgáltak a császári hadseregben, több bizonyítékunk is van.

Az *úzok*, akiket Bizáncban elméletileg Konstantinos Porphyrogennetos ideje óta ismertek, tizennégy évvel a kúnok első balkáni szereplése előtt, 1064-ben törtek be a Balkánra, X. Konstantinos Dukas (1059—1067) uralkodása alatt. Átkeltek a Dunán és Basileios Apokapes s Nikephoros Botaneiates duxok seregeit legyőzve uralmuk alá vetették a dunajobbparti síkságot. A gyenge császár követeket küldött arannyal és ajándékokkal az úzok vezéreihez, hogy rávegyék őket a hazatérésre. Ő maga csak egy százötven főnyi kis csapattal vonult ki Choirobakchoiig. Ide érkeztek vissza a császár követei váratlan jóhírrrel: az úzok előkelői az ajándékok átvétele után visszafordultak a Duna balpartjára, az úz hadsereg zömében pedig élelemhiányból származó járványos betegségek kezdtek dühöngeni. Az elgyengült úzok nagy részét megsemmisítették a bolgárok és a besenyők. Egy részük átmenekült a Dunán.¹ Ezek a »myrmidonok« fejedelméhez mentek, aki széttelepítette őket határvárosaiban.² *Kossányi Béla* meggyőzően mutatta ki azt, hogy a »myrmidonok« fejedelme vagy a kievi, vagy a perejaszlavl'i orosz fejedelem volt, mert az orosz évkönyvek 1080-ban a két fejedelemség köré telepedett torkokat (= úzokat) már »pereja-

kúnokat nem. Másik adatában pedig arról van szó, hogy Amiens-i Péter keresztéseit 1096 nyarán Niš közelében bolgárok, kúnok (Comanitae), magyarok és besenyők támadják meg, »qui conventionem solidorum ad urbis defensionem convenerant« (Migne PL. 166, p. 396). Itt tehát nem a császári hadseregben rendszeres szolgálatot teljesítő kún különítményről van szó, amilyen Anna három ismertetett Σαυρομάται-helyét fedhetné, hanem egy a niš-i strategos, illetőleg a bulgáriai dux szolgálatába szegődött tarka-barka alkalmi zsoldoscsapatról. E mellett Schünemann i. cikkében (104, 7. jzet) maga szögezi le, hogy a középkori nyugati irodalomban az úzok és a kúnok általában azonosoknak számítanak, s csak egy forráshely különbözteti meg a két népet. Könnyen meglehet tehát, hogy az 1125 táján író Albertus (Albericus) Aquensisnek ezek a niš-i Comanitae is úzok voltak.

¹ Michael Attaleiates, *id. kiad.* 83₁₀—86₁₃; Skylitzes continuatus, *id. kiad.* 654₁₀—656₂₃; Zonaras, *id. kiad.* 678₁—679₁₄; Glykas, *id. kiad.* 605₃—13.

² Attaleiates 87₉—16.

slavliak»-nak mondják.¹ Az életben maradt úzok másik része viszont a bizánci császár szolgálatába lépett, földet kapott Makedoniában, a bizánciak hűségére tért »s azok szövetségeseivé lettek azóta egészen mostanáig« — írja Attaleiates — sőt magas udvari és katonai méltóságokat is kaptak.² Tehát olyanféle katonai kolóniát létesítettek ezekből az úzokból, mint később a moglenita besenyőkből. IV. Romanos Diogenes (1067—1071) idejében ott is találjuk már az úzokat a besenyők oldalán a bizánci hadseregben, mint a könnyű lovasság képviselőit, a barbár segédcsapatok kiállítóit. Több ízben említi *Skylitzes continuatus*³ és *Zonaras*⁴ Romanos seregének úz segédcsapatát a mantzikerti csata előtt és annak folyamán (1071). Arab írók is említik a császár úz segédcsapatát.⁵ Noha a tragikus végű csatában az úz segédcsapat jórésze átszökött a szeldzsukokhoz, a bizánci seregben maradt úzok vezéreit rögtön összehívták, megújították velük a birodalom iránti hűségüket és az úzok ezt az új esküt meg is tartották.

Az elmondottak után mi sem természetesebb, mint az, hogy a makedoniai úz kolónia Alexios seregébe is szolgáltatott segédcsapatot. Ennek az úz segédcsapatnak a vezére volt Uzas, aki nevét úz származásáról kapta. Így azután nyilvánvaló, hogy az Anna Komnenétől három helyen ezzel az Uzasszal kapcsolatban említett *Σαυρομάται* úzokat jelent (I 175₁₄ 236₁₅ II 71₁₂₋₁₄).⁶

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az a felfogás, mintha az 1064-i balkáni betöréskor az úzok »egész népe« elpusztult volna, túlzott. Túlzásokat találunk már a bizánci krónikásoknak a támadó úzok számára vonatkozó előadásában is, akik szerint az úzok egész népükkel (*παγγενει*) keltek át a Dunán s csak a férfiak száma mintegy 60.000 volt. A támadó barbárok számadatainak eltúlzása a hivatalos bizánci történetírásban sokszor a tőlük elszenvedett megszégyenítő vereségek motiválására

¹ Kossányi Béla, *Az úzok és kománok történetéhez a XI—XII. században*, Századok 57—58 (1923—1924) 519—537, l. 524—525.

² *Attaleiates* 87₁₆₋₂₂; *Skylitzes continuatus* 656₂₃—657₄.

³ *Id. kiad.* 668₄ 680₁₇₋₁₈ 691₂₂ 692₁₀ 695₆ 696₄.

⁴ *Id. kiad.* 699₂₋₅.

⁵ V. ö. C. Cahen, *La campagne de Mantzikert d'après les sources musulmanes*, Byzantion 9 (1934) 629.

⁶ Abban, hogy Anna Komnene a besenyőknek adta az antik *Σαῦδοι*, az úzoknak pedig a *Σαυρομάται* nevet, okvetlenül szerepet játszott e két nép egymáshoz mérten mindig keleti-nyugati helyzetű földrajzi elhelyezkedése. Ugyanígy találta az író a *Σαῦδοι* és *Σαυρομάται* helyzetét Herodotosnál.

szolgál. Az úzok 1064-i támadása esetében a császári hadvezéreknek a Paristrionban elszenvedett vereségét és úz fogságba esését akarják szépíteni ezzel a krónikások. Bár az úzokat 1060-tól kezdve két erős ok is sodorta a Balkán félsziget felé, t. i. a dnyepervidéki orosz fejedelmektől rájuk mért nagy vereség és a kúnok terjeszkedése, mégsem valószínű, hogy az egész úz nép átkelt volna 1064-ben az Aldunán.¹ Csak egy részük vette útját a Duna felé. Egy másik, eléggé számos rész ott maradhatott különböző orosz fejedelmek uralma alatt.² Láttuk, hogy az 1064-i nagy pusztulás után a megmaradt úzok egy része bizánci szolgálatba állt, másik részük pedig idővel letelepedett a kievi és perejaszlavl'i orosz fejedelemségek peremén határőrként. Ez a békés letelepedés azonban nem ment egyik évről a másikra. Éppen *Kossányi Béla* bizonyította be igen szellemes okfejtéssel, hogy az a nép, mely 1068-ban Salamon király idejében keletről betört Erdélybe s az ú. n. cserhalmi ütközetben vereséget szenvedett, csak az úz nép lehetett, annak ellenére, hogy a Képes Krónika, a Pozsonyi Krónika és a Müncheni Krónika kúnoknak, a Pozsonyi Évkönyvek és Kézai besenyőknek nevezi őket.³ Az úzok szerinte Etelközben, a moldvai síkságon tanyázhattak talán 1080-ig, mert az orosz krónikák akkor kezdik őket megint emlegetni. Az 1070-es évek közepétől kezdték innen kiszorítani az úzokat az ide is elérkező kúnok. Láttuk, hogy ekkor az úz maradványok az orosz fejedelemségek határőreivé szegődtek, de a kúnok támadásai ott sem hagytak nekik nyugtot. Egy úz töredék tehát 1087 koratavaszán megint felbukkan a Balkánon.

Erről az eseményről Anna Komnene így ír: »A tavasz feltűntével Tzelgu áthaladva a Duna felett elterülő völgyeken (ez a Tzelgu a *skytha* sereg fővezére volt), magával hozva egy körülbelül 80.000 főből álló vegyes hadsereget, mely *sauromatákból* és *skythákból* állott, s a *dák* hadseregből is nem kevés embert, akiknek vezére az úgynevezett Solo-

¹ A besenyők, úzok és kúnok XI. századi elhelyezkedésére nézve itt és a továbbiakban is két összefoglaló munkát használtunk alapként: *Kossányi Béla id. cikkét* és egy kellő kritikával jól felhasználható másik dolgozatot: C. Necşulescu, *Năvălirea Uzilor prin țările române în Imperiul Bizantin*, Revista Istorică Română 9 (1939) 185–206. Mindkettő érdeme, hogy az orosz krónikák anyagát érvényesítik.

² V. ö. C. Necşulescu, *i. ért.* 195.

³ *Kossányi B., i. m.* 532–533. *Kossányinak* a három nép akkori elhelyezkedésén alapuló meggyőző érvelését Hóman Bálint is elfogadta, *Magyar történet* I³, Budapest 1935, 270–271.

mon volt, a Chariupolis táján fekvő városokat fosztogatta.¹ A többi már láttuk: Tzelgu serege Chariupolison át Skoteinosig nyomul előre. A bizánci sereg Maurokatakalon Nikolaos és Vebetziotes vezetésével Pamphylonon át Kuléig vonul. A *skythák* a bizánci sereg mögé húzódnak s követik azt. Maurokatakalon a *skythák* sokasága láttára haditanácsot tart, hogy megütközzék-e a *skythákkal*. E mellett döntenek s az ütközetet meg is nyerik: maga Tzelgu is elesik. A *skythák* Kule és Skoteinos között igen sokan elesnek menekülés közben. A bizánci sereg visszatér Konstantinápolyba.

Ebben az elbeszélésben »a Duna felett elterülő völgyek« a Balkán-hegység völgyszorosait jelentik. Láttuk, hogy az egész vállalkozás csak egy epizódja Alexios besenyő-hadjáratának. Mivel nincs megemlítve, hogy Tzelgu a Duna balpartjáról kelt volna át a folyón, hanem csak az, hogy áthatolt a Balkán-hegység szorosain, kiindulópontja biztosan a Paristrion volt. Mivel pedig Tzelgu úgy van említve, mint a »*skytha* hadsereg« fővezére, kinek serege a *skythákon* kívül sauromatákból és dákokból (= magyarokból) állott, a paristrioni *skythák*, azaz *besenyők* egyik vezérének kell tekintenünk, mert a szakaszban a Σκόδα: névnek csak a többi előfordulásai (I 227₁₉ 228_{2 7 16}) vonatkoznak gyűjtőnévszerűen a besenyőkre, sauromatákra és a magyarokra együttesen, valószínűleg ezek is azért, mert a sereg többsége besenyőkből állt. Tzelgu tehát a paristrioni besenyők egyik vezére volt. Lehet, hogy a glavinitzai helyi főnök, akit Anna nem említett meg névszerűen. De lehet az is, hogy a nemrégén érkezett γένος τῶν Σκυθικῶν mögött sejtethető újabb besenyő raj főnöke volt.

De kik lehettek a seregében szereplő *sauromaták* s honnan és hogyan kerültek a Paristrionba? Eddigi tapasztalataink szerint Anna az *úzókat* jelöli a Σαυρομάται névvel. Fel kell tehát tennünk, hogy *úzók* voltak s valószínűleg a Dunától északra elterülő vidékekről kerültek a Paristrionba Salamon magyarjaival együtt, akivel a Dunától északra már előbb kapcsolatba kerültek. Kúnok már csak azért sem lehettek ezek a sauromaták, mert a kúnok csak 1087 őszén, a drisrai csata után keltek át a Dunán. Anna kiemeli, hogy ezek a kúnok kifejezetten Tatus külön hívására jöttek s a kúnokat Anna mindjárt Κόμανοι-ként kezdi emlegetni. Csak két helyen nevezi őket archaizáló néven,

¹ I 227₁₋₇: Ἐαρος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζελγὸς τὰ ὑπερχεῖμενα τοῦ Δανουβέως τέμνη (ἡγεμῶν δὲ οὗτος ὑπερέχων τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος) σὺμμικτον ἐπαγόμενος στρατεύματα ὥσει χιλιάδας ὀγδοήκοντά ἑκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν καὶ ἀπὸ τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους, ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομῶν δημαγωγὸς ἦν, τὰς κατὰ τὴν Χαροῦπολιν παραχειμένους πόλεις ἐλχέτο.

de akkor sem Σαυρομάται-nak, hanem Σκόθαι-nak. Anna Komnene egész előadása biztosíték arra, hogy a Σαυρομάται a kúnoktól eltérő, külön, más nép.

Fel kell tennünk tehát, hogy az itt szereplő *sauromaták úzok* voltak. Ezzel a feltevésünkkel azonban látszólag szöges ellentétben áll az, amit krónikáink mondanak Salamonnak erről a balkáni szerepléséről. Krónikáink általában úgy beszélnek el ezeket az eseményeket, hogy miután a trónfosztott Salamon 1083 augusztus 20-án kiszabadult visegrádi fogságából, egy ideig még László király környezetében tartózkodott, majd onnan elszökve Kutesk *kún* vezérhez ment. Más forrásokból úgy tudjuk, hogy előbb Regensburgba ment feleségéhez, illetőleg IV. Henrikhez, s csak miután az nem segített rajta, folyamodott Kutesk segítségéhez. Ezt az eseményt, illetőleg Kutesk és Salamon Magyarország ellen intézett támadását bízvást tehetjük 1085-re. Salamon ugyanis — beszélnek a krónikák — esküvel ígérte Kutesknek, hogy ha megsegíti László ellen, kezébe adja Erdélyt és feleségül veszi leányát. Kutesk megadta a segítséget. Ugyanazon az úton törtek be Magyarországra, mint 1068-ban az úzok. László azonban legyőzte őket: Salamon és Kutesk elmenekültek. Krónikáink ehhez az elbeszéléshez kapcsolva elmondják még azt is, hogy Salamon ezután *kún* rablósereggel behatolt Bulgáriába és Görögország határait, de súlyos vereséget szenvedett a görög császár hadseregétől. A könnyű fegyverzetű *kúnok* könnyen elmenekültek a csatából. Azonban Salamon és övéi, kiket fegyverzetük súlya akadályozott, csak lassabban tudták a menekülő *kúnokat* követni. Tél volt s a sűrű hóesésben el is tévedtek. Egy napra egy üresen talált erődben húzódtak meg, de itt a görög sereg körülfárta őket. A kiéheztetéstől való félelmükben kitörtek az erődből: sokan elestek, de Salamon néhány emberével át tudott menekülni a befagyott Dunán. A Duna balpartján egy erdőbe jutva félrevonult övéitől s eltűnt előlük. A vallásos krónikaírók úgy tudják, hogy Salamon megtért, zarándokéltre adta magát, és egyszer még látták is kéregetni Magyarországon László, illetőleg Kálmán uralkodása alatt. Külföldi krónikák azonban úgy tudják, hogy 1087-ben meghalt, mégpedig az egyik szerint a görög császár elleni balkáni vállalkozásában.¹

¹ *Bernoldus monachus S. Blasii* ad annum 1087, MGH. Pertz, SS. V, p. 446: Salomon quondam rex Ungarorum, scilicet a Latislao iam dudum regno privatus et in exilium expulsus, dum quiddam fortiter contra regem Grecorum molitur, post incredibilem hostium stragem et ipse viriliter occubuit. — *Annalista Saxo* ad annum 1087, MGH. Pertz, SS. VI, p. 724: Salaman Ungariae quondam rex et Knut rex Danorum a suis occisi sunt.

Kutesk kúnjaiban és Salamon balkáni vállalatának kúnjaiban *Pauler Gyula*,¹ éppenúgy mint az 1068-i betörés kúnjaiban is, besenyőket látott, mivel szerinte okoskodó krónikásaink a XII. század végétől, mikor már az önálló besenyő nemzet elenyészett, a besenyők régiebb tetteit átruházták a kúnokra. Szerinte másutt is mindenütt, ahol a Képes Krónika kúnokat említ, egészen 1091-ig besenyőket kell értenünk. E miatt azután Tzelguban is besenyő vezért lát, s ezt még azzal is indokolja, hogy Anna Komnene nyelve szerint a sauromaták alatt besenyőket kell érteni. Vele szemben *Marczali Henrik* mind az 1068-i, mind az 1085—1087-i eseményeknél elfogadja a Képes Krónikától megadott népvétet s így Salamon szövetségeseit, Kutesk alattvalóit is kúnoknak tartja.² *Hóman Bálint* Salamon szövetségeseit szintén kúnoknak tartja.³ Ugyanez *D. A. Rasovskij* véleménye is.⁴

Láttuk azonban, hogy az 1068-ban betörő népet Kossányi és az ő érvelése nyomán Hóman is *úzoknak* tartja. Nézzük meg mármost, milyen népvéteket alkalmaznak krónikáink a két eseménycsoportban szereplő népre?

	1068-ban :	1085—1087-ben :
Pozsonyi Évkönyvek ⁵ ..	Besseni	—
Kézai ⁶	Bessi	—
Képes Krónika ⁷	Cuni	Cuni
Pozsonyi Krónika ⁸	Cuni	—
Müncheni Krónika ⁹	Cuni	Cuni
Mügelni Henrik (német) ¹⁰ ..	Tatter (Heyden)	Heyden
Mügelni Henrik (verses) ¹¹ ..	Tartari	—

¹ V. ö. *Pauler Gyula*, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* I², Budapest 1899, 115—116, 151—153 és a 236., 302. és 306. jegyzetek a 433 és 444—445 lapokon.

² *A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi Sándor. II. Budapest 1896, 80—81, 134—136.

³ *I. m.*, I 277.

⁴ Половцы IV. Annales de l'Institut Kondakov II (1939) 81—128; a kérdéses helyet l. 91.

⁵ Szentpétery Imre, *Scriptores rerum Hungaricarum*, Budapest 1937, I 126³⁻⁵.

⁶ Uo. I 182¹¹⁻¹⁵.

⁷ Uo. I 366¹—368¹⁶ és 408¹²—410²⁵.

⁸ Uo. II 38²³—39¹⁴.

⁹ Uo. II 75¹⁹⁻³¹ és 78¹⁰⁻¹⁸.

¹⁰ Uo. II 176¹—177²¹ és 190²⁰—191¹⁰.

¹¹ Uo. II 269⁴⁰—270²⁶.

Ha tehát az 1068-ban támadó népben, melyet a Képes Krónika és a Müncheni Krónika Cuni-nak nevezett, úzokat látunk, nincs elvi akadálya annak sem, hogy a Képes Krónikában és a Müncheni Krónikában az 1085—1087-i eseményekben szereplő Cuni népnév mögött is *úzokat* keressünk. Tehetjük ezt annál is inkább, mert a középkori nyugati íróknál az úzok és a kúnok általában azonosoknak számítanak és mert Mügelni Henrik német krónikája az 1068-ban szerepelt népnek a tatárokkal való azonosítása mellett a cserhalmi »kúnok«-at is, Kutesk »kún«-jait is Heyden-nek nevezi, amely név nála a kúnok és besenyők mellett az úzokat is jelenti.¹ A krónikák népnévhasználata megengedi azt a feltevést, hogy a kevéssé ismert úz nép viselt dolgait egyes krónikaírók a besenyőknek (Pozsonyi Évkönyvek, Kézai), mások a kúnoknak (Képes Krónika, Pozsonyi Krónika, Müncheni Krónika), megint mások a tatároknak (Mügelni Henrik krónikái) tulajdonították. Bár az orosz évkönyvek adatai szerint az úzok szállástelepeit 1085—1087-ben már a kievi és perejaszlavl'i fejedelemségek peremvidékein kell képzelnünk, részeire szétrobbant nomád népről lévén szó, nincs semmi lehetetlen abban, hogy egy részük — esetleg meghódolva a kúnoknak — a Havaselvére sodródott, vagy Moldvában maradt. Itt léphetett kapcsolatba Salamon Kuteskkel, akiben *úz* törzsfőt látunk. Kutesk úzaival 1085-ben személyesen támogatta Salamon Magyarországra való betörését abban a reményben, hogy győzelmük esetén veje Erdélyt átengedi neki, s ő úz alattvalóival ott húzhatja meg magát a kúnok nyomasztó terjeszkedése elől. A vállalkozás nem sikerült, s ekkor Salamon magyar és úz seregtörzékével a Paristrionba menekült a besenyőkhöz. Ezek a besenyők már 1074 óta harcban álltak a birodalommal. Így indulhatott el azután az 1086/87-i tél végén, koratavasszal a Paristrionból Tzelgu besenyő fővezér egy olyan vegyes hadsereggel, melyben ott voltak a saját besenyőin kívül Salamon magyarjai (= dákok) és a vele kapcsolatba került úzok (= sauromaták), akiknek vezére Annánál nincs külön megnevezve.

Azokban a *Σαυρομάται*-ban, akik a *γένος τι Σχυθικόν*-t, ezt a tőlünk besenyőnek tartott néptörzést elűzték, ugyancsak *úzokat* kell látnunk. Mikor történt a *γένος τι Σχυθικόν* Paristrionba való érkezése? A Philippupolis környékén lakó manichaeusok Traulos vezetésével 1084-ben lázadtak fel Alexios ellen. 1085-ben már Veliatovában tanyáznak és ott pusztítgatnak. Ekkor hallja meg Traulos, mint az egyik paristrioni besenyő főember veje, hogy a paristrioni besenyők

¹ K. Schünemann, *i. m.* 104, 7. jzet és Szentpétery I., *i. m.* II 109⁴⁹⁻⁵¹.

megszaporodtak a γένος τι Σκυθικόν ottani megtelepedésével. Mivel ennek a néptöredéknek a Dunához való leereszkedése, Tatusékkal folytatott tárgyalásai, a Dunán való átkelése, kezdetbeni fosztogatásai, a három erőd elfoglalása s a földművelés megkezdése elég sok időt, legalább egy évet kellett, hogy igénybe vegyen, a γένος τι Σκυθικόν hazuról való elköltözését legalább is az 1084. év elejére kell tennünk. Tudjuk, hogy 1080-tól kezdve a kievi és a perejaslavli határőr-úzokkal együtt az orosz krónikák megint elkezdik emlegetni a besenyőket is. A besenyőknek ezt a raját az úzok hozták magukkal az orosz határszélekre.¹ Azok a Σαυρομάται tehát, akik a γένος τι Σκυθικόν-t nap-nap után fosztogatták, az orosz fejedelemségek széleire húzódott úzok voltak, a γένος τι Σκυθικόν pedig egy besenyő töredék, mely a kúnok elől még régebben az úzok védőszárnyai alá húzódott a Fekete-tengertől északra elterülő szteppéken, de most közelebb kerülve a paristrioni nemzettestvéreihez és elunva a terhes szolgaságot, leszökött az úzoktól a Dunához s egyezség kötése után betelepedett a Paristrionban félig megtelepült életet élő nemzettestvérei, Tatusék alattvalói közé. Ott azután némi fészkelődés után megtelepedett három erőd környékén és folytatta az úzok és oroszok szomszédságában kialakult félföldművelő életmódját.

Eddigi vizsgálódásaink a Σαυρομάται archaizáló népnév Alexias-beli jelentésére nézve azt mutatták, hogy a népnév öt előfordulási helye (I 175₁₄ 222₂₂ 227₄ 236₁₅ II 71₁₃) minden valószínűség szerint úzokat jelöl. Van azonban az Alexiasban még egy hatodik Σαυρομάται-hely is (I 115₂₁), amely megbontja a népnévnek ezt az egységes jelentését. De ez a hely sem kúnokra, hanem besenyőkre vonatkozik. Ez a hely olyan kivétel, amely nem gyengíti a szabályt, mert tulajdonképpen nem Anna Komnene népnévhasználatába tartozik bele, hanem azon forrásába, amelyből átvette. Olyanféle eset ez, mint a Σκύθαι népnévnek a bolgár Borilosra és Germanosra való alkalmazása volt, melyet Nikephoros Bryennios művéből vett át Anna, s mely így szintén nem töri meg a Σκύθαι = 'besenyők (két helyen: kúnok) → lovas nomád típus' szabályát.

Nagyanyjának, Anna Dalassenának vallásosságával kapcsolatban megemlíti Anna a Thekla martirő tiszteletére épített templomot. Kitér ebből az alkalomból arra az epizódra, amelyből kifolyólag Isaakios Komnenos császár (1057—1059) ezt a templomot építtette. »Mivel ugyanis a dákok vezéreibei nem akarták többé tiszteletben tartani

¹ V. ö. Kossányi B., i. évt. 529.

azt a békeszerződést, mely régóta fennállt közöttük és a rómaiak között, hanem hitszegő módon megbontották a békét, s miután ez tudomására jutott a *sauromatáknak* is, akiket a régiek mysosoknak hívtak, ezek sem akartak nyugton maradni saját határaik között (ugyanis előzőleg azokat a vidékeket lakták, melyeket a Duna választ el a rómaiak birodalmától), hanem egy tömegben felkerekedve átköltöztek a mi földünkre. Ezek átköltözésének oka a getáknak velük szemben megnyilvánuló engesztelhetetlen ellenségeskedése volt, akik szomszédaik voltak és fosztogatták őket. Ezért az alkalmas időt lesve, mikor látták, hogy a Duna be van fagyva, azon át mint valami szilárd földön amonnan túlról átköltöztek hozzánk, az egész nép, rázúdulva a mi határainkra, s szörnyen pusztították a szomszédos városokat és vidékeket» (I 115₁₈₋₃₂).¹ A császárnak, miután a keleti barbárokat (= szeldzsukokat) előzőleg megakadályozta vállalkozásukban, ez a vágás is igen könnyen sikerült: kivonul ellenük, hogy elűzze őket a római határokról. A *sauromaták* látva, hogy a császár Triaditzáig vonult ellenük seregével, meghasonlottak egymás között. A császár azonban nem bízott bennük, hanem seregét legerősebb részük ellen vezette. Ezek megijedtek Isaakios seregétől s lassanként visszavonulva a harmadik napra jelentették be a támadást, akkorra azonban hazaszöktek. Táboruk a császár zsákmánya lett. Visszafelé vonultában Lovitzonnál a császár seregét nagy vihar pusztítja: egy fa majdnem rázuhan a császárra. Ekkor tett fogadalmából kifolyólag építtette azután Isaakios a Thekla-templomot (I 115₃₂—117₁₆).

A hagyománytisztelő bizánci történeti irodalomban ez az epizód az alábbi stemma szerint származott tovább íróról-íróra:

Psellos II 124—125

Attaleiates 66₂₀—67₄

↓
Skylitzes continuatus 645₁₈₋₂₂

↓
Zonaras III 67₁₅₋₇

↙
Anna Komnene I 115₁₈₋₃₂

↘
Glykas 602₈

¹ ἐπεὶ γὰρ ὡς πάλαι εἶχον οἱ τῶν Λαχῶν ἀρχηγέται μετὰ τῶν Ῥωμαίων σπονδὰς τηρεῖν εἰσέτι οὐκ ᾔθελον, ἀλλὰ παρασπονδήσαντες διέλυσαν, τούτου δὲ δήλου τοῖς Σαυρομάταις γεγονότος, οἱ πρὸς τῶν πάλαι Μυσοὶ προσηγορεύοντο, οὐδὲ αὐτοὶ τοῖς ἰδίῃς ὀρίοις ἐμμένοντες ᾔθελον ἡσυχάζειν, νεμόμενοι πρότερον ὅποσα ὁ Ἰστρος πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων διορίζει ἡγεμονίαν, ἀλλ' ἀθρόον ἀναστάντες πρὸς τὴν ἡμεδαπὴν γῆν μετῴκηθησαν. αἰτία δὲ τῆς τούτων μετοικήσεως ἡ τῶν Γετῶν κατ' αὐτῶν ἀσπονδος ἔχθρα ὁμορούντων μὲν ἐκείνοις, τούτους δὲ ληστεύοντων. διὰ ταῦτα καιρὸν ἐπιτηροῦντες, ἐπεὶ τὸν Ἰστρον ἀποκρυσταλλωθέντα εἶδον, ὥσπερ ἡπίερω τούτῳ χρησάμενοι ἐκείθεν πρὸς ἡμᾶς μετανίστανται ὅλον ἔθνος τοῖς ἡμετέροις ἐπιφορτισθὲν ὀρίοις καὶ δεινῶς ἐλχίζοντο τὰς παρακειμένας πόλεις καὶ χώρας.

Kövessük nyomon az epizódnak ezt a vándorútját, hogy felfejt-hessük Anna itteni archaizáló neveinek etnikai értékét. *Psellos* (id. kiad. II 124—125, LXVII₁₋₁₆) így mondja el: »Tehát egy ilyen utóddal tisztelve meg a császár a megboldogultat [t. i. Michael Kerullarios elhunyt patriarchát Konstantinos Lichudes utódjává történt kinevezésével], miután megakadályozta a keleti barbárok vállalkozásait, — s ez a vágás igen könnyű dolognak bizonyult számára — egész hadseregével a nyugati barbárok ellen vonul, akiket a régi világ *mysosok*-nak hívott s akiket azután átkereszteltek arra a névre, amellyel ma nevezik őket. Ezek azokon a vidékeken lakván, amelyeket a Duna választ el a rómaiak birodalmától, egy tömegben felkerekedtek és átköltöztek a mi földünkre. Átköltözésük oka pedig a geták népe volt, akik szomszédaik voltak és fosztogatták, s fosztogatásaikkal azután még az átköltözésre is rákényszerítették őket. E miatt egyszer a befagyott Dunán mint valami szilárd földön át amonnan túlról átköltöznek hozzánk, az egész nép, rázúdulva a mi határainkra s nem tudtak sem nyugton maradni, sem azok fosztogatásától tartózkodni, akiknek szomszédságába kerültek.«¹ Ezután következik (II 125—127) a nép jellemzése: fegyverzetük, harcmodoruk, barbár szokásaik, kegyetlen vadságuk leírása. A császári sereg láttán megrémülnek, hanyatt-homlok elmenekülnek. Isaakios diadalmas seregét vihar pusztítja.

Psellos tehát nem említi a dákokat, csak azt a népet, melyet régen *mysosoknak* neveztek s az őket elűző getákat. Ezt a két népmegjelölést tőle vette át Anna Komnene azzal a változtatással, hogy a *mysosokat* *sauromatáknak* is nevezi. Egyébként csaknem szószerint kiírta *Psellos* szövegét.

Attaleiates (id. kiad. 66₂₀—67₄) így adja elő az epizódot: »Mivel pedig a napnyugat felé lakó *sauromaták* zavarogtak s velük együtt a dunakörnyéki *skythák* is, akiket a sokaság *besenyőknek* hív, a császár hát elhatározta, hogy ellenük viszi a római haderőket. S előkészítvén a háborúhoz szükséges dolgokat s katonai toborzást tartván minden

¹ Τοιούτω τοιγαροῦν ἀνδρὶ τὸν ἀπεληλυθότα τιμῆας ὁ βασιλεὺς, ἐπειδὴ τοὺς ἐφύους βαρβάρους τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνείρξε, καὶ τοῦτο δὴ ἀπραγμονέστατον αὐτῷ ἐγεγόνει τὸ τιμῆμα, πανστρατία ἐπὶ τοὺς ἐσπερίους χωρεῖ, οὗς Μουσούς μὲν ὁ πάλαι χρόνος ὠνόμαζεν, εἰτα δὲ εἰς ὃ λέγονται μετωνομάσθησαν· νεμόμενοι δὲ ὅποσα ὁ Ἰστρος πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων διορίζει ἡγεμονίαν, ἀθρόον τε ἀπανεστήσαν καὶ πρὸς τὴν ἡμεδαπὴν γῆν μετῴκηθησαν· αἰτία δὲ αὐτοῖς τῆς ἀπανάστασις τὸ τῶν Γετῶν ἔθνος, ὁμοροῦντες μὲν ἐκείνοις, ληστεύοντες δὲ τούτους καὶ ληϊζόμενοι, καὶ πρὸς τὴν μετοικεσίαν ἐχθιαζόμενοι· διὰ ταῦτα ἀποχρυσταλλωθέντι ποτὲ τῷ Ἰστροφ ὥσπερ ἡπεύρω χρησάμενοι, ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς μετανίστανται, ὅλον ἔθνος τοῖς ἡμετέροις ἐπιφορτισθέντες ὀρίοις, καὶ οὐκ ἔχοντες οὐδ' ὅπως ἂν ἡρεμήσαιεν, οὐδ' ὅπως τοὺς οἷς προσήγγισαν μὴ ἀγλήσαιεν.

tekintetben erősen hadbavonul. Eljutva Sardikéig és ráíjesztve a *sauromatákra*, kényszerítette őket, hogy barátságára térjenek. Szerződéssel erősítvén meg a békességet, tovább vonul táborával a másik fajta ellen, — a *skythákat* értem.¹ Ezek főnökei is mind békét kérnek, csak Selte ütközik meg a császárral, de vereséget szenved. Lovitzonnál a császár seregét nagy vihar pusztítja: egy fa majdnem rázuhan a császárra (67₅—68₁₄).

Skylitzes continuatus (id. kiad. 645_{17–22}) teljesen Attaleiatesből meríti az epizódot, csak Attaleiates archaizáló neveit helyettesíti a tényleges népnevekkel: »Mivel a *magyarok* megszegették a rómaiakkal fennálló békét s a *besenyők* is előlopakodtak oduikból, amelyekben meghúzódtak, és kárt tettek a szomszédos vidékben, a császár, megtéve az előkészületeket a kivonulásra, minden tekintetben erősen kivonul Triaditzába. Ott fogadva a *magyaroktól* küldött követeket, miután a velük való békét lehetőség szerint hathatóssá tette, a *besenyők* ellen vonult ki.² A besenyők többi vezérei mind megbékéltek a császárral, csak az egyetlen Selte állt vele csatát, de vereséget szenvedett. Lovitzonnál a császár seregét Thekla napján nagy vihar pusztítja: egy fa kis híján rázuhan Isaakiosra. Ekkori fogadalma következtében építtette a Vlachernai-negyedbeli Thekla-templomot (645₂₂—647₆).

Anna Komnene előtt az epizód megszerkesztésekor ott volt mindhárom elemzett szöveg. A Skylitzes continuatus előadásából jól látta, hogy két nép támadta meg akkor, 1059-ben a birodalmat: a magyarok és a besenyők. Mivel azonban nem szerette a népeket saját nevükön nevezni, a magyarok neve helyébe az általa jelölésükre rendszeresen használt *Δάκες* nevet tette, a besenyők jelölésére pedig, noha egyébként *Σκύθαι*-nak szokta őket nevezni, önkénytelenül is a *Σαυρομάται*-t használta itt, mert az ott volt szeme előtt Attaleiates szövegében, — igaz ugyan, hogy Attaleiatesnál a magyarokat jelölte. Viszont átvette Psellosnak azt a megállapítását, hogy a besenyőket régen *Μουσι*-nak

¹ Τῶν δὲ πρὸς ἥλιον δύνοντα Σαυροματῶν ταραττομένων, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰστρον Σκυθῶν, οὗς Πατζινάκους τὸ πλῆθος κικλήσκουσιν, ἔγνω λοιπὸν ὁ βασιλεὺς τὰς Ῥωμαϊκὰς δυνάμεις ἐπενεγκεῖν κατ' αὐτῶν. καὶ τὰ πρὸς τὸν πόλεμον ἐξαρτώσας, καὶ τὸν στρατιωτικὸν κατάλογον ποιησάμενος, πασίρρωμος ἔξεισι. καὶ μέχρι τῆς Σαρδικῆς γενόμενος καὶ καταπλήξας τοὺς Σαυρομάτας εἰς φιλίαν ἐλθεῖν συνηγάχασε, καὶ συνθήκας ἐπιρρώσας τὰ εἰρηναῖον μεταστρατοπεδεύει πρὸς τοὺς ἀλλογενεῖς, τοὺς Σκύθας φημί.

² Τῶν Οὐγγρων τὴν πρὸς Ῥωμαίους εἰρήνην διαλοσάντων, καὶ τῶν Πατζινάκων δὲ ἐξερπυσάντων τῶν φωλεῶν οἷς ἐνεχρόβησαν, καὶ τὴν παρακειμένην χώραν σινόντων, τὰ πρὸς τὴν ἐκστρατεῖαν ἐξαρτώσας ὁ βασιλεὺς ἔξεισι πασίρρωμος εἰς Τριάδιτζαν. ἐκεῖσέ τε πρέσβεις πρὸς τῶν Οὐγγρων (Οὐγγάρων ed., corr. J. Moravcsik, BZ. 29 : 289) δεξάμενος, τὴν μετ' αὐτῶν εἰρήνην κυρώσας ὡς ἐνῆν, ἐπὶ τοὺς Πατζινάκους ἐξώρμησε.

nevezték és ugyanígy készen átvette tőle a besenyőket az átköltözésre kényszerítő Γέται nép nevét is, mely az úzokat takarja.

Igy született meg, félig-meddig elnézésből, Anna tolla alatt az egyetlen Σαυρομάται-hely, amely nem úzokat, hanem *besenyőket* takar, s egyúttal az egyetlen olyan hely is, ahol a besenyőket archaizáló néven nem Σκόθαι-nak, hanem Σαυρομάται-nak nevezte.

Zonaras (id. kiad. III 671₅—672₁₀) és Glykas (id. kiad. 602₈—20) Skylitzes continuatusból merítve ugyanígy adják elő a háború lefolyását mint ő és mindketten egyértelműen nevezik meg Isaakios Komnenos császár 1059-i ellenfeleit: az Οὐγγροι és Πατζινάχοι népeket.¹

Az Alexias Σαυρομάται-helyeinek vizsgálata tehát végeredményben azt mutatja, hogy öt helyen (I 175₁₄ 222₂₂ 227₄ 236₁₅ II 71₁₃) *úzokat* jelöl a név, egy helyen pedig (I 115₂₁) *besenyőket*, de ezt az egyet Anna más forrás nyomán tévesen írta le.

Még egy várható ellenvetésre kell felelnünk. Ha Anna Komnene a Σαυρομάται néven rendszerint az úzokat érti, miért azonosítja mégis az úzokat a hunokkal (= Οὐννοί) azon az egyetlen helyen, ahol az úzokat nemzeti nevükön is megnevezi (I 242₂₇—29). Erre a kérdésre is meg tudunk felelni, ha tüzetesebben megvizsgáljuk ezt a helyet is.

Több ízben is említettük már, hogy az 1087 őszen lefolyt dristrai csata után a Tatus társaságában késve érkezett kúnok a hadizsákmány miatt összevesztek a besenyőkkel. Megtámadják, legyőzik a besenyőket s egy ideig az Ozolimne-tó mellett körülzárva tartják őket. Ennek elmondása után Anna a következő magyarázatot fűzi a tó nevéhez:²

¹ Egyébként Michael Psellos kisebb műveiben még sok olyan hely van, melyek Isaakiosnak erre a háborújára vonatkoznak. Ezekben a helyeken Psellos a besenyőket Σκόθαι vagy οἱ βάρβαροι megjelölésekkel illeti: *Michaelis Pselli scripta minora*, edd. E. Kurtz—F. Drexl I, Milano 1936, 47₈₃—48₈₄; II, Milano 1941, 178₁₈—183₄; K. N. Sathas, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη* V, Venetia 1876, 300—304, 315—316, 416—419.

² ἡ δὲ νῦν παρ' ἡμῶν Ὀζολίμνη κατονομαζομένη μερίστη μὲν ἐστὶ καὶ τὴν διάμετρόν τε καὶ περίμετρον καὶ τῶν ὅπου δὴποτε φημιζομένων παρὰ τοῖς γεωγράφοις λιμνῶν μηδεμίας εἰς μεγέθους λόγον ἑλλείπουσα· κεῖται δὲ τῶν Ἑκατὸν Βουνῶν ὑπερθεῖν καὶ εἰς αὐτὴν μερίστοι τε καὶ κάλλιστοι συρρέουσι ποταμοί· καὶ κατὰ νότον πολλὰς τε καὶ μεγάλας καὶ φορτηγούς ἐστιν ἀνέχουσα νῆας, ὥς εἶναι κἀντεῦθεν δῆλον τὸ βάθος τῆς λίμνης ὅπως ἐστίν. Ὀζολίμνη δὲ κατονομάσται, οὐχ ὅτι κακοῦ τινος καὶ βαρυνόμενου ἀναδίδωσιν ἀποφορὰν, ἀλλ' ὅτι Οὐννικῆς ποτε στρατιᾶς ἐπιφοιτησάσης τῇ λίμνῃ (τούτους δὲ τοὺς Οὐννοὺς Οὐζοὺς ἢ ἰδιώτις ἀπεκάλεσε γλῶττα) καὶ περὶ τοὺς ὄχθους τῆς λίμνης αὐλισαμένης Οὐζολίμνην τὴν τοιαύτην προσηγορεύουσα λίμνην μετὰ προσθήκης οἶμαι καὶ τοῦ οὐ φωνήεντος, καὶ ἀπὸ μὲν τῶν παλαιῶν συγγραμμάτων οὐχ εὐρηταί· πῶς συνελαθὲν ἐνταῦθα Οὐννικὸν στρατεύμα, ἐπὶ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τότε πάντες ἀπανταχόθεν ἐκείσε συνερρωγότες τῷ τόπῳ δεδωκάσι τοῦνομα. τὰ μὲν οὖν περὶ τῆς λίμνης ὧδέ πῃ ἐχέτω, [ὥς περ] παρ' ἡμῶν νῦν πρῶτως ἰστορούμενα, ἔν'

»A mostanában nálunk Ozolimnének nevezett tó pedig mind átmérőjére, mind területére nézve igen nagy s a földrajzíróktól valaha is bárhol leírt tavak egyike mögött sem marad el nagyság dolgában. A Száz Halom fölött terül el s igen nagy és szép folyók folynak bele. A déli részén sok és nagy hajót, sőt teherhajókat is hordoz ez a tó, úgyhogy ebből is nyilvánvaló, milyen nagy a mélysége. Ozolimnének nevezik, de nem azért, mintha valami rossz és nehézszagú kigőzölgést bocsátana ki magából, hanem mert egykor *hun* sereg jutott el a tóhoz (ezeket a *hunokat* pedig *úzo*knak szokta hívni a köznyelv) s ott táborozott a tó partja mellett, Uzolimnének nevezték el ezt a tavat, gondolom az ypsilon magánhangzó hozzátételével. És a régi történeti művekben seholsem található meg az, hogy oda valaha is *hun* sereg verődött volna össze, ellenben Alexios császár idején ekkor mindnyájan mindenünnen oda összecsozdulva adták a helynek ezt a nevet. A tóval kapcsolatos dolgok tehát így valahogy álljanak, ezek a dolgok, amelyeket mi beszélünk el most elsőnek, hogy rámutassunk arra, hogy Alexios császár sok és mindenfelé vezetett hadjáratai folyamán a helyek sok nevet kaptak hol róla magáról, hol pedig az ellene összecsozdult ellenségéről. Úgy tudom, hogy ilyesvalami Alexandros makedon király idején is előfordult. Hiszen egyrészt az egyiptomi Alexandreia, másrészt az indiai Alexandreia róla kapta nevét, tudjuk azonban azt is, hogy Lysimachiát meg Lysimachosról, környezete egyik katonájáról nevezték el. Nem csodálkoznám tehát azon, ha Alexios császár is, vetélkedve Alexandrosszal, részint az ellene összesereglett vagy az általa magához hívott népekről adott volna a helyeknek megújított neveket, részint pedig azon helyek közül, amelyeket ő kerített hatalmába, egynémelyikre a saját nevét ruházta volna át. Hadd álljon itt ennyi a fentebb említett tóról kissé történetíróhoz illőbb módon hevenyészve» (I 242₁₈—243₂₀).

Emlékszünk még arra, hogy ezt a helyet használta fel Zlatarski főérvként annak a feltevésének a támogatására, hogy a Paristrionba betelepedett γένος τι Σκυθικόν úz néptöredék volt. Szerinte az átköl-

ἐνδειξαίμεθα, ὅτι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου ταῖς πολλαῖς καὶ πανταχοῦ στρατηγίαις νῦν μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, νῦν δὲ ἀπὸ τῶν ἐπισυρρέντων ἐχθρῶν πολλὰς ἐλάβανον οἱ τόποι προσηγορίας· τοιοῦτον δὲ τι καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ τῶν Μακεδόνων βασιλέως καταμανθάνω. καὶ γὰρ ὅπου μὲν Ἀλεξάνδρεια ἢ κατ' Αἴγυπτον, ὅπου δὲ Ἀλεξάνδρεια ἢ κατ' Ἰνδοὺς ἀπ' ἐκείνου ὀνόμασται, ἴσμεν δὲ καὶ ἀπὸ Λυσιμάχου ἐνὸς τῶν ἀμφ' αὐτὸν στρατιωτῶν Λυσιμαχίαν κατονομάζεσθαι. οὐκ ἂν οὖν θαυμάσαιμην, εἰ καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος ἔζηλον Ἀλεξάνδρειον ἀναλαβὼν ὅπου μὲν ἐξ ἔθνων ἢ συρραγέντων ἢ προσκεκλημένων παρ' αὐτοῦ περιῆψε τοῖς τόποις ὀνομάτων καὶ ὀνόματος ἢ ἀφ' ὧν αὐτὸς κατεπράξατο τῆς ἑαυτοῦ προσηγορίας τοῖς τόποις μετέδωκε. τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς ἀνωθεν εἰρημένης Ὀζολίμνης ἐπερρίφθω ἱστορικώτερον.

tőzés 1082—1085 között történt s ennek az úz néptöredéknek a településhelye az Ozolimne (= Rasim, Razelm tó) mellett volt, mert Anna szerint ez a tó a mellette táborozó úzokról kapta nevét. Emlékszünk arra is, hogy Zlatarskinak ezt az érvelését Mutafčiev kronológiai ellenérvekkel igyekezett megdönteni: Anna kifejezetten azt mondja, hogy ez az esemény egykor (πότε) történt. Ennek az egy szónak a lefordítását és érvényesítését elfelejtette Zlatarski. Mivel az író az Ozolimnét 1086-i [helyesen: 1087-i] esemény kapcsán említi, nem mondhatná azt, hogy a tó »egykor« kapta úzokról a nevét, ha azok csak néhány évvel azelőtt (1082—1085) váltak volna a tó névadóivá. Mutafčiev szerint tehát korábbi eseményre kell gondolnunk: az úzok 1064-i nagy betörésére. Csak erre vonatkozhatnak az író szavai.

Azonban Mutafčiev okoskodása két helyen hibás: 1. Anna Komnene határozottan megmondja, hogy a tónak »ekkor«, Alexios császár idején« adott nevet egy mindenünnen teljes számban oda összesereglett népség. 2. Az író megmondja, hogy a tavat most, az ő idejében — Anna 1136—1148 között írta az Alexiast — nevezik Ozolimnének, de egykor (azaz 1087-ben) egy úz sereg ottani megszállása miatt Uzolimnének nevezték volt el. 1087 az író 1136—1148 közötti működéséhez képest már ποτέ volt.

Igy kell szószerint értelmeznünk Anna szövegét. Csakhogy ebben az esetben nagy értelmi törés állna be Anna előadásában. Kiderülne ugyanis, hogy azok a Σκύθαι, akiket Anna később többször Πατριναίκοι-nak nevez, s akiket 1087-ben a dristrai csata után a kúnok a tóhoz szorítottak, — úzok voltak. Ha tehát komolyan és szószerint elfogadjuk ezt az Ozolimne nevet magyarázó helyet, akkor nemcsak az derülne ki, amit Zlatarski akart vele bizonyítani, hogy a γένος τι Σκυθικόν úz volt, hanem az is, hogy a paristrioni skythák is mind úzok voltak s hogy Alexios skytha-háborúja nem is a besenyők ellen, hanem az úzok ellen folyt. Ennek azonban ellene szólnak nemcsak a többi források, melyek határozottan besenyőkről beszélnek, hanem magának Anna Komnenenak a népnévhasználata is, ki a Σκύθαι nevet ebben a részben kétségtelenül a besenyők megjelölésére használta.

De a szövegrész elemzése azt mutatja, hogy Anna Komnene itteni állításait nem szabad szószerint, komolyan elfogadnunk. Az író elárulja azt, hogy a tavat az ő korában Όζολιμνη-nak nevezték s az akkori közvélemény a tónak ezt a nevét egy közszó (ὄζει = szaga van, bűzlik) etimológiájával magyarázta. Ezután áll elő Anna a maga saját véleményén alapuló új magyarázatával (»ezek a dolgok, amelyeket mi

beszélünk el most elsőnek», továbbá: »gondolom«); a tó az Ὠζοι = Ὠωνοι népről kapta nevét, mely egykor nagy tömegben megszállott a tó mellett. Mivel pedig a régi történetírók nem említene a tóval kapcsolatban semmi ilyesmit, ennek Alexios idejében ekkor kellett történnie, mert ekkor tényleg előfordult az, hogy egy egész népet oda-szorítottak egy időre a tó partjaira. Azt is megmondja, miért volt szüksége erre az új magyarázatra? A nagy uralkodóknak, mint pl. Nagy Sándornak is, emléke szokott maradni a helynevekben. Mi csodálni való volna tehát abban, ha ilyesmi a nagy Alexiosszal is megtörtént volna? Meg azután ez a névmagyarázat (Ὠζολίμνη = Ὠζολίμνη = Úzok tava) mégis csak méltóbb egy történetíróhoz, mint a közfelfogás »Büdös tó« magyarázata!

Az egész részlet tehát egy atyja dicsőítését célzó irodalmi dísz, melyet Anna maga eszelt ki. Az Alexiasban Anna minden alkalmat megragadott atyja nagysága kiemelésére. Pl. sok egyéb mellett azt is állítja, hogy a bizánci orphanotropheiont (szegény- és árvagondozó negyed) Alexios alapította, holott tudjuk, hogy az már Alexios előtt is fennállt. Itt meg a Nagy Sándor helynévadó dicsőségét akarta atyjának is osztályrészévé tenni s ezért találta ki az egész új névmagyarázatot. Az Ὠζολίμνη névével a besenyők Πατρίναχοι—Σκώδαι nevét semmiképpen sem tudta kapcsolatba hozni, ellenben az Ὠζοι név magától kínálkozott egy erőltetett magyarázat alapjául, mert a feltételezett Ὠζολίμνη névből 1087-től 1148 tájáig még elgondolható volt egy középgörög ου > o hangváltozás révén az Ὠζολίμνη név alakulása.¹ Így azután nem törődve azzal, hogy atyja háborúja idején a besenyők szorultak az Ὠζολίμνη-hez, előrángatta a névmagyarázat céljára az úzokat. Mivel pedig egy szóeleji ου-ra volt szüksége, ezért használja itt az úzok nemzeti nevét és ezért használja itt az úzok archaizáló neveként az Ὠωνοι népnévet, s nem a tőle egyébként használt Σαυρομάται-t, hogy naív szómagyarázata mind a vulgáris, mind a klasszicizáló nyelven érvényes lehessen. S naívsága abban is megnyilvánul, hogy itt megint feltételezi, hogy az Ὠζολίμνη név már akkoriban, 1087-ben is megvolt, s az úzok ott tanyázása után csak egy ypsilon magánhangzót kellett hozzátoldani, majd a szóeleji u-ból az ő koráig megint o hang lett.

Kiderült tehát, hogy ez az ellentmondásokkal teli részlet nem egyéb költött irodalmi elemnél. Így azután a benne szereplő Ὠζοι =

¹ V. ö. Czebe Gyula, Ὠζολίμνη és Ὠγγρία, Egyetemes Philol. Közl. 42 (1918) 163—165.

Οὐνοὶ népnévarchaizálás nem érinti a Σαυρομάται = *úzok* megfejtés érvényességét.¹

III.

Miután gyökeresen megvizsgáltuk Anna Komnene archaizáló népneveinek etnikai értékét s itt-ott kiegészítésként a többi források bevonásával tisztáztuk az archaizáló nevekbe rejtett népek történeti szereplését, valamint néhány helyen revideáltuk az eddigi kutatások eredményeit, most már csak az van hátra, hogy így nyert eredményeinket felhasználva, megfeleljünk a tárgyalt Anna Komnene-hellyel kapcsolatban felmerült kérdésekre.

Négy főkérdésre kell felelnünk: 1. Miféle nép volt az Anna Komnemenál említett γένος τῆ Σκυθικόν? 2. Melyik népet kell értenünk az ezeket elüldöző sauromatákon? 3. Miféle etnikumú nép uralkodott Tatus és társai vezetése alatt a kevert lakosságú Paristrionban? 4. A Paristrion-thema szervezetén belül Tatusék helyi autonómiák vezetői vagy lázadók voltak-e?

1. Ami a γένος τῆ Σκυθικόν etnikai meghatározását illeti, itt mindenekelőtt ki kell hangsúlyoznunk egy tényt, melyre az eddigi kutatók egyike sem mutatott rá eddig eléggé nyomatékosan. Amikor Anna elkezd elölről elbeszélni atyja skytha-háborújának történetét, azzal kezdi elbeszélését, hogy »valamiféle skytha nép« új lakóhelyet keresett. Magában Anna γένος τῆ Σκυθικόν kifejezésében a τῆ határozatlan névmás a mondat szerkezet nyelvtani felépítése és a τίς, τί határozatlan névmás jelentéstani értéke révén egyaránt a határozatlanság érzését ébreszti az olvasóban. »Valamiféle skytha nép« vagy »valamiféle skytha törzs«: ez a határozatlan fogalmazás világosan elárul egy dolgot. Nevezetesen azt, hogy Anna maga sem akarta határozott pontossággal megmondani, milyen nép vagy néptöredék érkezett a Dunához. Csak azt akarta kifejezni, hogy melyik típusába tartozott ez a népség az általa ismert népeknek, melyik általa emlegetett néppel hozható leginkább kapcsolatba. Ezt fejezi ki a Σκύθαι archaizáló népnévből képzett jelzőnek az újonnan jöttekre való alkalmazásával. Ezzel nyújt támpontot olvasóinak arra nézve, hogy ő milyen típusú népnek tudta őket és hogy olvasói körülbelül hová sorozhatják az újonnan

¹ Egyébként, eltekintve attól, hogy az úzokkal való kapcsolatát valóságosnak tekintették-e vagy sem, az Ozolimne földrajzi azonosítása is nagyon sok fejtörést okozott a kutatóknak. Ennek irodalmát C. Necşulescu foglalta össze id. cikkében, Revista Istorică Română 9 (1939) 200–202. Ánnyi bizonyos, hogy az aldunai tavak egyike volt Silistria táján.

érkezett népséget. Ezért nem szabad abba a túlzásba esnünk, hogy csallhatatlan pontossággal meg akarjuk állapítani, milyen népet értett Anna a γένος τι Σκυθικόν megjelöléssel. Legfeljebb annak megállapításáról lehet szó, hogy Anna melyik típusba tartozónak tünteti fel ezt a népet, s erre nézve támpontot nyújt a Σκυθικόν jelző. Ezen túlmenően legfeljebb annak meghatározására vállalkozhatunk, hogy az akkori történeti helyzet s a népek akkori elhelyezkedése mit tesz valószínűvé, hogy a Σκυθικός-típusú népek közül melyik kéredzkedhetett át akkoriban, 1084 táján a Dunán?

Vegyük sorra az akkor ebből a szempontból számításba vehető népeket mindkét ellenőrző szempont érvényesítésével.

Orosz nem lehetett a γένος τι Σκυθικόν, mert Anna, ha a Nikephoros Bryennios terminológiájának átvételéből származó bolgár = skytha azonosítást nem számítjuk, türkfajú lovasnomád népeket sorozott a Σκυθικόν-típusba. Ha orosz néptörödékre gondolt volna, γένος τι Ταυροσκυθικόν-t, vagy γένος τι Ταυρικόν καὶ [vagy ἢ] Σκυθικόν-t írt volna. De az akkori történeti helyzet sem engedi meg oroszok feltételezését: az orosz fejedelemségek akkor már kialakulóban voltak, a kúnok áradata sem mozdította ki helyükből az egyhelyben védekező orosz törzseket, s az orosz évkönyvek sem tudnak arról, hogy orosz törzs új hazát keresett volna abban a korban. A dunai városoknak lehetett ugyan esetleg régebbről némi megtelepedett orosz lakossága, de az erre vonatkozó orosz adatok inkább általános kifejezések, szölamok, melyek semmit sem bizonyítanak.

Oláhok sem lehettek az újonnan jöttek hasonló okokból. A vláchokat ugyan Anna Komnene mint közismerten nomád népet jellemzi, de az ő nomád életmódjuk egészen más volt, mint Anna Σκυθικός-típusáé. Azok a vláchok, akiket ő ismert, a régi Bulgária hegyeiben nomadizáltak, gyalogosan legeltetve nyájaikat, s távolról sem voltak türkfajúak. Anna Σκυθικός-típusába türk fajú lovasnomád népek tartoztak, akik lovaikon és szekereiken a szteppék és alföldek gyors vándorai voltak. Különben is az Alexias népnévhasználata azt mutatta, hogy Anna a vláchokat mindig a maguk tulajdonképpeni Βλάχοι néven említi. Nem is tartotta szükségesnek nevük archaizálását, mert a vláchok Bizáncban annyira megszokott és közismert balkáni jelenség voltak, hogy nevüknek munkájába való felvétele éppúgy nem jelentett bizánci szempontból stiláris zökkenést, mint a Βούλγαροι név sűrű alkalmazása sem. Ha tehát Anna Komnene vláchok érkezésére gondolt volna, okvetlenül γένος τι Βλαχικόν-t írt volna. De a népek akkori elhelyezkedése sem engedi meg annak feltevését, hogy északról vláchok

érkezettek volna 1084 táján az Aldunához. Nem célunk itt a dákoromán folytonosság elmélete ellen szóló bizonyítékok elismétlése. Tény az, hogy ha a Nestor-krónika és Anonymus sokszor megcáfolt és kiküszöbölt, hatálytalannak bizonyult adatait nem számítjuk, Dácia kiürítésétől, Kr. u. 271-től II. Endre 1222-ben kelt okleveléig egyetlen forrás említ csak a Dunától északra kóborló neolatin, illetőleg vlách népréset: Niketas Choniates történeti műve egy 1164-i esemény kapcsán, Halics déli határán.¹ Mivel azonban ez az adat a vláchokat mintegy nyolcvan évvel a bennünket most érdeklő időpont után említi a Dunától északra eső területen és határozottan csak arrafelé legeltető balkáni, a bizánci császárral kapcsolatot tartó vláchokra vonatkozik, nem bizonyíthatja dunabalparti vláchok létezését 1084 táján, hanem csak azt, hogy nyolcvan év leforgása alatt — ami egy legeltető nomád nép életében és legelői megválasztásában nagy idő — a balkáni vláchok egy része már feljárogatott a Dunától északra is. Mindkét szempont alapján el kell tehát utasítanunk Iorga és Bănescu bátoratlan célzásait a γένος τι Σκυθικόν oláh voltára nézve.

Azt, hogy az újonnan jött népségben úzokat keressünk, a történeti helyzet megengedné. Ugyanúgy, ahogyan 1087 koratavaszán megjelenhetett a Paristrionban egy a Dunától északra eső vidékről jött úz töredék Salamonnal kapcsolatban, megeshetett volna ez három évvel előbb, 1084 táján is. Anna Σκυθικός-típusa is megengedné ennek feltevését, de ezen belül alkalmazott népnévhasználata már nem, mert ha olvasóival úz népséget akart volna sejtetni, inkább γένος τι Σαυροματικόν-t, vagy esetleg Οὐννικόν-t írt volna. Ellene szól ennek a feltevésnek az is, hogy az új települőket éppen a sauromaták, vagyis az úzok kényszerítették átköltözésre.

Anna Σκυθικός-típusa megengedné azt is, hogy a jövevényekben kúnokat keressünk. Ezt a feltevést még a típuson belüli névhasználat is támogatná, hiszen láttuk, hogy két helyen Σκώθαι-nak nevezi a kúnokat, igaz ugyan, hogy inkább stílusa változatosabbá tétele kedvéért. Mivel egyebütt mindig nemzeti nevükön nevezi a kúnokat, valószínűbb tehát, hogy ha kún népség érkezését akarta volna jelezni, inkább γένος τι Κομανικόν-t írt volna. Itt azonban inkább a történeti helyzet akadálya a feltevésnek, mert ebben az időben a kérdéses területen egy nép sem rendelkezett olyan hatalommal, hogy kúnokat tudott volna kiűzni szálláshelyükről. Még az oroszok sem tudták ezt megtenni, nemhogy a sauromaták, azaz az úzok.

¹ Ed. I. Bekker, Bonn 1835, 171⁵—10.

Marad tehát legvalószínűbb megoldásnak annak a feltevése, hogy Anna Komnene a *γένος τι Σκυθικόν* kifejezés leírásakor egy *besenyő* néptörödékre gondolt. Láttuk, hogy a besenyők voltak az ő *Σκυθικός*-típusának fő-, szinte egyedüli képviselői. Az a körülmény, hogy az újonnan jöttekre — ha nem is akarta kilétüket egészen határozottan kifejezni — éppen a *Σκύθαι* népnévből képzett melléknevet alkalmazta, amely népnév nála majdnem kizárólagos érvénnyel a besenyőket jelzi, arra vall, hogy a *Σκυθικός*-típuson belül is a besenyőkhöz akarta kapcsolni az új települőket. Ezt a feltevést az akkori történeti helyzet is támogatja. Láttuk azt, hogy 1048-tól kezdve, amikor két besenyő törzset telepítettek le a Paristrionban határörökként, többször is megismétlődött újabb besenyő áramlatok átkelése a Duna balpartjáról a jobbparti területekre. 1048/49 telén átjöttek Tyrach támadó besenyői, kiknek maradékait Szófia, Niš és Skoplje között telepítették le katonai kolóniaként. 1059-ben újabb nagy besenyő költözés folyt le. Attaleiates előadása is arra vall, hogy a Nestor-féle lázadásig, 1074-ig időről-időre új skytha (= besenyő) bandák kelnek át a Paristrionba a Dunán túli területekről s ott tovább élnek a maguk »skytha életét«. Tévedés volna azt hinni, hogy ezekkel az átköltözésekkel már az egész besenyő nép átkerült a Balkánra. Tudjuk, hogy még a következő században is nagy tömeg besenyő támadta meg a birodalmat a Dunán át, kiket Ioannes Komnenos császár vert le 1124-ben. Mivel az orosz évkönyvek 1080-tól kezdve a kievi és perejaszlavl'i fejedelemségek peremvidékére telepedett úzokkal kapcsolatban megint emlegetni kezdik a besenyőket is, akiket az úzok vittek oda magukkal, valószínűnek látszik az a feltevés, hogy egy ezektől az úzoktól szabadulni akaró besenyő töredék ereszkedett le 1084 táján a Dunához. Itt megbeszéléseket kezdtek ezek az újonnan jött besenyők a már 1048 óta a Paristrionba fokozatosan bevándorolt, félig megtelepedett életet élő besenyőknek akkor éppen lázadásban lévő főnökeivel. Ezek örömmel látták a szükséges erőgyarapodást s megadták az engedélyt az átkelésre. Az újonnan jött besenyők igazi nomádok módjára előbb kifosztották a Paristrion déli határait, elfoglaltak három erődöt, majd némi nyugalomhoz jutva a Közép-Ázsiából kiáramló többi türk népek szokásához híven kölest és gabonát kezdtek termelni saját ellátásuk biztosítására. Besenyő voltuk mellett szól az a körülmény is, hogy rögtön beleilleszkedtek a paristrioni besenyők közé s Anna Komnene külön nem is említi vagy különbözteti meg többé őket Tatusék régebbi alattvalóitól.

2. Melyik népet kell értenünk a *γένος τι Σκυθικόν*-t elüldöző *sauromatákon*? Itt az író terminológiája nem enged tágabb válasz-

tást. Anna csak egyszer alkalmazza a *Σαυρομάται* megjelölést besenyőkre, de ez nem a saját népnévhasználatát mutatja, hanem egyik forrásából került bele. Egyébként az *úzokat* mondja sauromatáknak. Ezen a kereten belül a történeti helyzet csak azt a feltevést engedi meg, hogy az orosz határőrszolgálatba állt úzok egy magukkal hurcolt besenyő csoportot addig szorongattak, fosztogattak, míg az megszökött tőlük s a Paristrionba kéredzkedett be nemzettestvérei közé.

3. Miféle etnikumú nép uralkodott Tatus és társai vezetése alatt a Paristrionban a γένος τι Σκυθικόν érkezésekor? Eddigi eredményeink alapján határozottan azt kell mondanunk: a *besenyők*. Az 1048-ban létesített s azóta újabb és újabb besenyő jövevényekkel gyarapodó paristrioni besenyő határőrség az egyes erődökben s ezek környékén élt helyőrségi beosztásokban, melyek élén egy-egy a bizánci duxnak alávetett besenyő főember állott. Ez a hosszabb idő óta bizánci szolgálatban álló túlnyomóan besenyő katonanépség szerepel íróinknál »paristrioni skythák» és »odavalósiak» (ἐγγόριοι) néven, szemben a Paristrionba újabban betelepedett besenyőkkel, akiket egyik-másik forrás nemzeti nevükön Πατζινάχοι-nak nevez. 1074 táján évi zsoldjuk beszüntetése miatt a besenyő katonanépség, a »paristrioni skythák», élükön Tatusszal mozgolódni kezdenek és szorosabbra fűzik kapcsolataikat a Paristrionban még nomád életet élő besenyőkkel. A Bizáncból kiküldött új dux, Nestor, látva helyzete reménytelenségét, mindkét fajta besenyőkkel szövetségre lép, hogy legalább a gyűlölt Nikephoros eunuchon állhasson bosszút. Bizánc elleni vállalkozása nem sikerül, sőt a bizánciak intrikáikkal még a besenyők egy részével is összeveszítik. Nestor a besenyőkkel visszatér a Paristrionba s ott — valószínűleg a meggyanúsított besenyők bosszúja következtében — nyoma vész. De a dux nélkül maradt kétféle besenyők folytatják az ellenségeskedést a birodalommal. Ott találjuk őket ebben a zavaros korban minden trónkövetelő seregében. Először a trónkövetelő Nikephoros Bryennios Ioannes nevű testvérének seregében látunk egy csoport besenyőt: nem az idegenek, hanem azok közül, akik már régebben bekéredzkedtek a rómaiak birodalmába. Majd egy újabb besenyő raj tör a Paristrionból a birodalom belsejébe. Ezeket részben Ioannes Bryennios győzelme, részben Nikephoros Bryennios pénze szerzi meg a trónkövetelő ügyének. Közben azonban mégis Nikephoros Botaneiates jutott uralomra 1078-ban. Erre a kétféle besenyők egyik csoportja, a »paristrioni skythák», azaz a határőrségbe beszervezett besenyők nagy megbánást mutatva küldöttségben biztosítják hűségükről az új császárt és bocsánatát kérik, amiért 1074-ben, az előző császár alatt közülük egyesek a szabad

besenyőkkel cimboráltak. Ez a megbánás azonban nem volt őszinte, mert ugyanekkor Nikephoros Bryennios seregében, aki Botaneiatesszel szemben is fenntartotta trónigényét, az Alexios Komnenos császári vezérrel vívott ütközetében megint besenyő segédcsoport harcol. Amikor Nikephoros Bryennios leverése után megint Basilakes dyrrhachioni dux lázadt fel, ez is megnyerte magának a besenyők segítségét a császár ellen.¹ Míg a császári csapatok Basilakes leverésével voltak elfoglalva, a besenyők kúnok társaságában Adrianopolisra támadtak.² Majd a Philippopolis környéki manichaeusok közül, akik már ekkor mozgolódni kezdtek, egy Lekas nevű manichaeus rokoni kapcsolatai révén a besenyőkhöz szökött. Lázítására a besenyők mozgolódni kezdtek, de a császár hadikészülődésének hírére gyorsan meghódoltak.³ Végül Leon Diabatenos, Mesembria kormányzója cimborál Botaneiates császár ellen a besenyőkkel és a kúnokkal.⁴ A kétféle paristrioni besenyők e folytatódó lázadásának elbeszélése közben az írók lassan abbahagyják a két besenyő réteg megkülönböztetését. Ennek oka az, hogy a két réteg egységessé kovácsolódott a lázadás folyamán. A lázadás különben tovább folytatódott Alexios trónlélépte (1082) után is. Alexios, aki maga is trónkövetelőként jutott a trónra, uralma elején a normannok és a kisázsiai szeldzsukok támadása miatt nem jutott hozzá a paristrioni lázadó besenyők megfékezéséhez, bár tudatában volt a birodalmat részükről fenyegető veszélynek. Ezért köt az 1084-ben manichaeusai élére álló lázadó Traulos szövetséget és rokonságot — ebben elődje, a manichaeus Lekas példáját követve — a paristrioni besenyők vezérével. 1084-ben, az új besenyő töredék érkezésekor a paristrioni lázadó besenyők vezére még mindig az 1074-ben élükre került Tatus, a dristrai besenyő-csoport törzsfőnöke. Zonaras félreérthetetlenül a besenyők főnökének nevezi Tatust. Mellette szerepel a szintén török nevű Satzas és a szláv nevű Sesthlavos. 1085-ben Traulos meghallván, hogy új besenyő csoporttal erősödtek meg, segítségül hívja őket a császár ellen. Az új, nagyszabású és hosszantartó besenyőháború folyamán 1087 koratavaszán Tzelgu a támadásba lendült besenyők alkalmi vezére. Lehet, hogy az újonnan jött töredék vezére volt. Oldalán harcol magyar és úz híveivel Salamon volt királyunk is. Ezek veresége és eleste után Alexios Dristraig nyomul. Míg Tatus kún segít-

¹ Attaleiates, *id. kiad.* 298₁₀₋₁₂, Skylitzes continuatus, *id. kiad.* 739₁₇₋₁₈, Zonaras, *id. kiad.* 723₁₀₋₁₃.

² Attaleiates 300₂₁–301₆, Skylitzes continuatus 741₂₋₈.

³ Attaleiates 302₁₋₁₃, Skylitzes continuatus 741₁₇–742₂.

⁴ Skylitzes continuatus 743₂₋₄.

ségért jár, besenyői legyőzik Alexiost, aki hosszas és változatos harcok után csak 1091-ben a lebunioni csatában tudja letörni a besenyő lázadást kún segítségével. Hogy a leverte és életben maradt besenyők erejét megossza, egy részüket a Moglena-themába telepíti le. Csak ezután kerülhetett sor arra, hogy a pacifikált Paristrion-themába új duxot nevezzen ki Leon Nikerites személyében, kinek Nestor volt a legutóbbi elődje — majdnem húsz éves megszakítás előtt.

Nem is kell a nyelvészek eredményeire hivatkoznunk, akik Tatu és Szacsa ς -val elgörögösített Tatus és Satzas nevében török neveket mutattak ki. Az események láncolata világosan beszél: a kevert lakosságú Paristrionban Tatus és társainak vezetése alatt a *besenyők* uralkodtak 1074-től 1091-ig. Nagyobb tömegű orosz települést egyik orosz tudósnak sem sikerült a XI. századra nézve kimutatni a Paristrionban.

Hogy az uralkodó elem nem lehetett *vlách*, azt fejtegetéseink eddigi menete magában is bizonyítja. Nem kell újra elmondanunk azt, hogy ez esetben Anna paristrioni Βλάχοι -ról beszélt volna. Naiv dolog a római telepések utódainak kontinuitásáról beszélni Scythia Minorban, a későbbi Paristrionban, mely a népvándorlás kezdete óta a »népek országútja« volt. Különben a cáfolás teljessége kedvéért röviden felsoroljuk itt földrajzi lokalizálásukkal együtt a balkáni *vláchok* összes említéseit Anna Komnene koráig.

1. Elsőnek *Kedrenos* említi, hogy 976-ban Davidot, Samuel bolgár cár egyik testvérét *Kastoria és Prespa között* egy Szép Tölgyek nevű helynél valami »utazó vláchok« megölték.¹ 2. *Kekaumenos* kétszer tesz említést 980 és 1066 körüli események kapcsán a Hellas-thema (= *Dél-Görögország Thessaliával és Euboiával*, de Aitolia és Akarnania nélkül) Bizánc ellen lázadó vláchjairól, akik főként *Larissa környékén* tanyáztak.² 3. II. Basileios 1020-ban, Bulgária meghódítása után kiadott *novellájában* az achridai dioecesis hatáskörébe utalja »az egész *Bulgaria-szerte*« lakó vláchokat. Ez a kifejezés azonban nem vonatkozik a Paristrionra, melyet éppen ez a novella különített el az autokephal bulgáriai érsekségtől, a nélkül azonban, hogy itteni vláchokat említene.³ 4. *Anna Komnene* egy 1083-i esemény kapcsán a *Trikala-Larissa* vonalon említi Ezeva vlách falut.⁴ 5. Ugyanő a besenyő-

¹ *Kedrenos, id. kiad.* II 435¹³⁻¹⁵.

² *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, edd. B. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Petropoli 1896, 66¹⁹ — 75¹², 96²⁻²⁴.

³ *Ed. H. Gelzer*, Byzantinische Ztschr. 2 (1893) 46⁵⁻²⁴.

⁴ I 169¹⁸⁻²⁸.

háború végén, 1091-ben bulgáriai (valószínűleg a *Marica-völgy*beli) vláchoknak a bizánci hadseregbe való besorozását említi.¹ 6. Szintén ő említi a *Balkán-hegység* vláchjait, akik 1095-ben a kúnokat átvezették a hegysorosokon s akiknek egyik főembere, Pudilos jelenti Alexiosnak, hogy a kúnok átkeltek a Dunán.² 7. Egy 1105-i oklevél vláchokat említ a Chalkidike félszigeten, az Athos-hegy közelében.³

Látjuk tehát, hogy a Paristrionban egyetlen forrás sem említ ebben a korban vláchokat, hiába próbálta egyik-másik adatot Iorga és Bănescu a Paristrionra vonatkoztatni.

Hogy a Paristrion vegyes lakossága a legszámosabb és vezetőszerepet játszó besenyő elemen kívül miféle népekből tevődött össze, ennek megállapítását megkísérelnünk — okleveles adatok és településtörténeti emlékek hiányában — reménytelen vállalkozás volna.

4. A Paristrion-thema szervezetén belül Tatusék helyi autonómiák vezetői vagy lázadók voltak-e? Mindaz, amit a Paristrionnak mint bizánci határthemának területére, szervezetére, fennállásának körülbelüli időtartamára és duxai sorozatára vonatkozóan Bănescu megállapított, — etnikai megállapításai kivételével — komoly kutatások helyes eredménye. Csak egyben tévedett ezen a téren: a paristrioni városok nem kis autonómiák, »államcsírák« voltak, hanem a thema helyőrségeinek szálláshelyei, központjai. Ezeknek a besenyő helyőrségeknek a parancsnokai, Tatus és társai, a duxnak tartoztak engedelmességgel. Mihelyt ezt 1074-ben megtagadták és engedetlenségükben 1091-ig megmaradtak, sőt támadták is a birodalmat, lázadókká váltak.

Szó sem volt tehát a Paristrionban semmiféle oláh államcsírákról, autonómiákról vagy éppen vajdaságokról, melyek bizánci mintára, a thema-szervezet utánzása révén keletkeztek volna. Mindössze annyi történt, hogy a paristrioni városokban állomásozó s az azok környékére telepített besenyő határőrök fellázdak a bizánci birodalom ellen és ezt a lázadásukat a bizánci központi kormányzatnak 1074-től 1091-ig nem sikerült levernie.

¹ II 730—814.

² II 6110—631.

³ V. ö. P. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, 163—184 és F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches* Nr. 1226.

